

XALQ TA'LIMI

ISSN 2181-7839

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE
REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2016

6-son

(noyabr-dekabr)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

	TAHRIRIYAT	
	4	Ilmiy-metodik jurnallarda maqola nashr etishga zamonaviy talablar
	TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI	
	7	Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishga innovatsion yondashuv
U. Inoyatov		
B. Shermuhammadov	14	Yoshlarning ijtimoiy tashabbuslarini rivojlantirish – milliy g'oya targ'ibotini tashkil etishning muhim omili
N. Narziyeva	18	O'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini integrativ yondashuv asosida shakllantirishda muammoli ta'limning o'rni
R. Musurmonov	23	Bolani uzluksiz ta'lim jarayoniga tayyorlashda oilaviy muhitning ta'siri
R. Boymirzayeva	28	"Oila – mahalla – ta'lim muassasasi" hamkorligini ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlari
	TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI	
M. Hazratqulov	33	Umumumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining yozma nutqini insho yozish orqali rivojlantirish usullari
M. Abdullayeva	38	Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning pedagogik asoslari
O'. Farmonov	42	Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ijodiy faoliyatining o'ziga xos jihatlari
	TA'LIM SIFATI: MAZMUN VA MOHIYAT	
Q. Inoqov	47	Hamkorlik pedagogikasi – ta'lim-tarbiya sifatini ta'minlashning muhim omili
	KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH	
G. Ernazarova	54	Shaxs rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar
	HUQUQ VA HUQUQIY TARBIYA	
B. Po'latov	58	Yoshlarga oid davlat siyosati va uning istiqbollari
Z. Usmanova	64	O'quvchilarning siyosiy-huquqiy bilimdonligini oshirishda huquqiy ta'lim-tarbiyaning o'rni
	MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASH	
S. Abdullayev	68	Malaka oshirish ta'lim muassasasi pedagog-xodimlarining malakasini uzluksiz oshirishga tizimli yondashuv

MUSIQA VA SAN'AT TA'LIMI

- S. Maxmudova 75 O'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirishda musiqaning o'rni
- I. Kamolov 80 Zargarlik ta'limining an'anaviy amaliy san'at tizimidagi o'rni
- Z. Eshanova 83 Barqaror epik formulalarda tog' obrazi va uning semantik ko'lami

TA'LIMDA INNOVATSIYALAR

- K. Karimov 89 Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etiladigan pedagogik uyushmalar uzluksiz pedagogik ta'limning taraqqiy etayotgan modeli sifatida

TA'LIMNI INFORMATIZATSIYALASH

- N. Taylakov, R. Eshimov 97 Ta'lim muassasalarida kompyuterli o'qitish vositalaridan foydalanish asoslari
- Z. Madaminova 102 Boshlang'ich ta'lim jarayoniga yangi avlod darslik majmualari va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish: muammo va yechimlar

PSIXOLOGIYA

- A. Hayitov 108 Boshlag'ich sinf o'qituvchisining shaxsiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirish
- H. Jabborov 112 Shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlari
- M. Badritdinova 116 Ta'lim jarayonida o'quvchilarda tafakkur rivojlanishining psixologik xususiyatlari

TAJIRIBA MAKTABI

- S. Norqo'ziyev 120 VI sinf o'quvchilariga tarix fanidan bilimlarni singdirish sohasidagi tajribalar

MEDIA TA'LIM

- S. Babadjanov 126 Yosh avlodni voyaga yetkazishda axborot texnologiyalari va mediakompetentlikning roli

МЕТОДИКА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

- Ф. Саидова 130 Совершенствование профессиональной подготовки будущих учителей как средство управления качеством непрерывного образования
- Л. Хамдам-Заде 135 Сопоставительный метод в обучении русскому языку

ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

- Ф. Раимбекова 140 Влияние утренней гимнастики на двигательную активность детей старшего дошкольного возраста

ILMIY-METODIK JURNALLARDA MAQOLA NASHR ETISHGA ZAMONAVIY TALABLAR

Ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlash ta'lim tizimining ustuvor vazifasi sanaladi. Bunda ta'lim oluvchilarning bilimlari, ularning zamonaviy texnika va axborot-kommunikatsion texnologiyalarini o'rganishi, intellektual qobiliyatlarining shakllanishi hamda pedagoglarning kasbiy kompetentligining rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Binobarin, uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirishda ommaviy axborot vositalari, xususan, ilmiy-metodik jurnallarning o'rni katta. Chunki bugungi kunda ilmiy-metodik jurnallar o'qituvchilarga ko'makchi bo'lib, ularning o'z ustida ishlashiga, pedagogik mahoratini yanada oshirib borishga undaydi.

Umrini yosh avlodga ta'lim berishga bag'ishlagan jonkuyar o'qituvchi borki, albatta, pedagogika sohasida to'plagan tajribasini, bilimlarini hamkasblari bilan o'rtoqlashishga intiladi. Bu jarayonda eng qulay yo'l – ilmiy-metodik nashrlarda ilmiy-tahliliy maqolalar e'lon qilib, sohadagi ilg'or ish uslublarini ommalashtirishdir.

Shu o'rinda ilmiy maqolaning g'oyasi, dolzarbligi va tuzilishi tizimga oid muammolarning yechimi qanday bo'lishi zarurligi haqida to'xtalib o'tish foydadan holi emas.

Pedagoglar ish faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan maqolalarning tuzilishi, g'oyaviy mazmuni va qanday maqsadlarga xizmat qilishi muhim o'rin tutadi. Har bir ilmiy-tahliliy maqolada pedagogikaga oid dolzarb muammolarning qo'yilishi va atroflicha tahlil qilinishi talab etiladi. Shu bois ilmiy maqola aniq tuzilishga ega va quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi kerak:

- maqolaning nomi (sarlavhasi);
- annotatsiya (o'zbek, rus va ingliz tillarida);
- kalit so'zlar (o'zbek, rus va ingliz tillarida);
- kirish;
- mavzuga oid adabiyotlar tahlili;
- asosiy qism (metodologiya, natijalar);
- xulosalar va tadqiqotning kelajakdagi vazifasi, qimmatini, foydasi;
- foydalanilgan va tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro'yxati.

Maqolalarning tahlili va tahriri shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda maqolaning kirish qismiga urg'u berilib, asosiy maqsadini yoritishga e'tibor qaratilmaydi. Yoki kirish qismi bayon etilmasdan to'g'ridan-to'g'ri maqolaning maqsadi yoritiladi. Natijada maqola chop etilish talablariga javob bermaydi.

Shuning uchun maqolaning kirish qismida asosiy e'tiborni bugungi kunda ta'lim tizimiga oid dolzarb masalalarga qaratish hamda mavzuga oid manbalardan iqtiboslar keltirish maqsadga muvofiqdir. Har bir maqolada mavzudan kelib chiqib, ta'lim tizimiga

oid yangilik yoki o'qitishning zamonaviy metodologik uslublari bayon qilinishi kerak. Bu ilmiy ishning yanada sermazmun bo'lishini ta'minlaydi.

Maqolada ko'tarilgan muammo va masalalarga qiziqqan o'quvchi mavzuga oid adabiyotlarni topish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Agar o'quvchi zarur adabiyotlarni topa olmasa, ilmiy maqolaga nisbatan ishonchi yo'qolishi mumkin.

Maqolaning mazmunli bo'lishi, albatta, omma tushunadigan til va uslubda yozilishini talab etadi. Shu bois, maqolada:

- barcha tushunadigan, ko'p hollarda foydalaniladigan, aniq, bir necha ma'nolarni anglatmaydigan atamalardan foydalanish;

- yangi atama kiritilayotganda uning ma'nosini sharhlab berish;

- ko'p ma'nolarni ifoda etuvchi so'zlardan foydalanmaslik;

- xorijiy atamalarni zarur hollarda va o'z o'rnida ishlatish zarur.

Ilmiy-metodik jurnallarda e'lon qilinayotgan maqolalarning salmoqli va mazmunli bo'lishi nafaqat tahririyatda xizmat qilayotgan xodimlarga, balki ilmiy ishlarning mualliflariga ham bevosita bog'liq.

Maqola yozishdan oldin quyidagi savollarga javob bering?

1. Qanday mavzuda maqola yozmoqchisiz?

2. Maqolangizning dolzarbligi nimada?

3. O'z fikringizni qanday yetkazib bermoqchisiz? Qanday tajribalar o'tkazish zarur?

Ilmiy maqola yozish qoidalari

- Maqolaning nomi maqolaning mazmunini to'liq aks ettirishi, o'quvchining e'tiborini jalb etishi lozim. Aksincha bo'lsa, zarur va muhim maqola e'tibordan chetda qoladi.

- Annotatsiya maqola nomining kengaytirilgan ko'rinishidir, unda maqolaning mazmuni qisqacha yoritiladi.

- Annotatsiyada muallif tomonidan ushbu materialning qimmatli va amaliyotdagi foydali tomonlari yoritiladi.

Kirish qismi

- Ushbu qismga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

- Ko'pchilik holatlarda mualliflar kirish qismiga asosiy urg'uni berib, maqolaning asosiy maqsadini yoritishni yoddan chiqarib qo'yishadi.

- Yoki kirish qismi berilmasdan, to'g'ridan-to'g'ri maqolaning asosiy maqsadi yoritiladi.

- Kirish qismida asosiy e'tiborni adabiyotlar tahlillariga qaratish (muammo yoritilgan adabiyotlar, maqolalar, hisobotlar, internetdan olingan ma'lumotlar) maqsadga muvofiqdir.

- Maqolada ko'tarilgan muammo va masalalar yangilik bo'lishi mumkin, ammo mavzu yuzasidan boshqa mualliflar ham shug'ullanganligini e'tiborga olish kerak va maqolani tanqidiy-tahliliy ruhda yozish lozim. Tanqidiy tahlil siz shug'ullanayotgan muammo va masalalar ustida ishlagan tadqiqotchilarni hurmat qilgan holda amalga oshirilishi kerak.

Asosiy qism

- Bu qismda maqolaning asosiy maqsadi yoritiladi. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Vazifaning qo'yilishi.

➤ Tadqiqot qanday maqsadda olib borilayapti?

Tadqiqot metodlari.

➤ Bunda tadqiqot olib borilgan va siz taklif qilayotgan metod to'liq ochib berilishi lozim, ortiqcha tushuntirishlarsiz bo'lishi shart.

➤ Kamchilik va nuqsonlarni ham ko'rsatib o'tishni unutmang.

Natijalar va ularning tahlillari

➤ Ushbu qism juda muhim, bunda ilmiy maqola nega yozilganligi ayon bo'ladi. Natijalar mantiqiy-strukturaviy sxemalar, grafik, jadval ko'rinishida bo'lsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosalar

➤ Xulosalar annotatsiya emas! Ularning vazifasi o'zgacha.

➤ Xulosalarda qanday natijalar olinganligi, annotatsiyada esa – qanday ishlar amalga oshirilganligi yoritiladi.

Foydalanilgan va tavsiya etilayotgan adabiyotlar

➤ Maqolangizdagi mavzuga qiziqqan shaxs ko'rsatib o'tilgan adabiyotlarni topish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Agar u adabiyotlarni topa olmasa, Sizga va Sizning ishingizga ishonch yo'qolishi mumkin.

➤ Havolalar sahifa tagida beriladi, unda adabiyotning muallifi, nomlanishi, nashriyotning qaysi shaharda joylashganligi, nashriyot nomi (ular qaysi til va yozuvda bo'lsa, shu til va yozuvda keltiriladi), nashr yili, fikr olingan yoki asoslangan sahifasi ko'rsatiladi hamda o'rnatilgan tinish belgilari tizimiga amal qilinadi.

Ilmiy maqola tili

➤ Ilmiy maqola tushunarli, amaliyotchiga yaqin tilda bo'ladi.

➤ Maqola tahririyatga taqdim etilgani bilan chop etiladi degan xulosaga kelmaslik kerak. Chunki muharrirlar maqolani o'qib, tahrir qiladi va chop etilishi yoki etilmasligini aniqlaydi.

➤ Muharrir maqolada qo'yilgan maqsadga erishildimi, barcha jihatlar o'quvchiga tushunarli tilda ochib berildimi, degan savolga javob beradi.

➤ Muharrir muallifdan qo'shimcha tushuntirishlar kiritishni, atamalarni aniqlashtirishni talab qilishi, ayrim holatlarda o'z fikrlarini bildirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy-metodik jurnallar yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonini yanada takomillashtirish va rivojlantirishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Ulug'bek INOYATOV,
pedagogika fanlari doktori, professor

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlar – matematika, fizika, kimyo, biologiya, geografiya va informatika fanlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish bugungi kunda ta'limning ustuvor vazifasi ekanligiga e'tibor qaratilgan. Muallif maqolada aniq va tabiiy fanlarni o'qitishni takomillashtirish borasida bir qator ustuvor vazifalarga, xususan, kadrlar salohiyatini va o'qitish sifatini oshirish, o'quvchilarning aniq va tabiiy fanlarga qiziqishlarini orttirish kabi masalalarga to'xtalib, ularning ahamiyatini ochib bergan hamda o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish borasida taklif va mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar. Aniq va tabiiy fanlar, tajriba va malaka, mahorat maktablari, salohiyat, o'qitish sifati, qiziqish, faktorlar, mezon, ko'rsatkich, pedagogik kompetentlilik.

В статье рассмотрены приоритетные задачи современного образования относительно поднятия на новую ступень качества обучения точным и естественным предметам – математике, физике, химии, биологии, географии и информатике. Автором определены важнейшие задачи совершенствования обучения точным и естественным дисциплинам, в частности, особое внимание уделено вопросам повышения кадрового потенциала и качества обучения, мотивации интереса учащихся к точным и естественным наукам.

Ключевые слова. Точные и естественные дисциплины, опыт и навыки, школы мастерства, способность, качество обучения, интерес, факторы, критерий, показатель, педагогические компетенции.

The article deals with the priorities of modern education with respect to raising the quality of training on the new stage of precise and natural sciences – mathematics, physics, chemistry, biology, and geography and computer science. The author defined the most important tasks of improving learning the exact and natural disciplines, in particular, special attention is paid to increasing human resources and the quality of teaching, improvement of students' interest to the exact and natural sciences.

Key words. Exact and natural sciences, experience and skills, schools of skill, ability, quality of teaching, interest, factors, criteria, indicators, pedagogical competence.

Ta'lim tizimida olib borilayotgan tub islohotlar har bir shaxsdan bilim, yuksak madaniyat, yuqori malaka, ijodkorlik, jamiyat oldida mas'uliyatni his etishni talab qiladi.

Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning tashabbuslari bilan ishlab chiqilgan va qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ham xalqning boy intellektual merosi hamda iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiy-

yalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim sharti ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Bizning asosiy maqsadimiz – o'quvchi-yoshlarga ta'lim va tarbiya berish orqali ularning iqtidorlarini erta aniqlash, kashf etish va rivojlantirishdan iboratdir. Bu o'rinda aniq va tabiiy fanlar ta'limining alohida o'rni bor. Mazkur fanlardan ta'lim-tarbiya berish o'quvchilarni bevosita kundalik hayot, tevarak-atrof, tabiiy muhit, voqea va hodisalar, jarayonlar, fan-texnika, texnologiyalarning turli sohalari haqida ta'lim berib, axloqiy sifatlarini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi texnika va texnologiya asrida aniq va tabiiy fanlarning, ularni yoshlarga sifatli o'qitishning hayotimizdagi, qolaversa, mamlakatimiz taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini ortiqcha izohlashga hojat bo'lmasa kerak.

O'sib kelayotgan yosh avlodning dunyoqarashi, mantiqiy fikrlash qobiliyati, aqliy salohiyatini rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rni egallashga qodir bo'lgan barkamol insonlarni tayyorlashda aniq va tabiiy fanlarning o'rni beqiyosdir.

Buyuk ajdodlarimiz Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabi o'rta asrlar sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy meroslari, ularning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi ahamiyati, ayniqsa, allomalarining aniq va tabiiy fanlarning rivojiga qo'shgan beqiyos hissalarini jahon hamjamiyati tomonidan asosli ravishda e'tirof etilgan.

Mustaqillik yillarida mamlakatimiz iqtisodiyoti qariyb 6 barobar o'sdi, bugungi kunda iqtisodiyotda sanoatning ulushi 34 foizni, eksport tarkibida tayyor mahsulotlar ulushi 70 foizdan ziyodni tashkil etmoqda.

Mamlakatimizda 2030-yilga qadar yalpi ichki mahsulot hajmini ikki barobardan ziyod ko'paytirish, iqtisodiyotimiz tarkibida sanoatning ulushini 40 foizga yetkazish bo'yicha aniq choralar belgilab olingan.

Mazkur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun, albatta, yoshlarimizning aniq va tabiiy fanlarni puxta bilishlari, olgan bilimlarini hayotda qo'llash ko'nikmasiga ega bo'lishlari talab etiladi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, aniq va tabiiy fanlarning o'qitilishini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish masalasi ta'lim tizimi xodimlari, o'qituvchilar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi paytda umumta'lim maktablarida aniq va tabiiy fanlarni o'qitish, buyuk ajdodlarimizning izdoshlari bo'la oladigan yosh iqtidor egalarini tarbiyalash, ta'lim muassasalarida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanish ishlari bugungi kun talablariga javob bermayapti.

Biz aniq va tabiiy fanlar deganda, umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan 6 ta, ya'ni matematika, fizika, kimyo, biologiya, geografiya va informatika fanlarini nazarda tutamiz.

Umumta'lim maktablarida ushbu fanlarni o'qitishga jami 2850 soat ajratilgan bo'lib, bu jami fanlarga ajratilgan 8616 soatning 33 foizini tashkil etadi.

Har bir fanning o'qitilish sifati birinchi navbatda shu fan o'qituvchisining malakasi va tajribasiga bog'liq.

Demak, bugungi kunda respublikamizdagi 9692 ta umumta'lim maktablarida fizika fanidan – 11483 nafar, matematikadan – 25072 nafar, informatikadan – 9027

nafar, geografiyadan – 11921 nafar, biologiyadan – 13352 nafar, kimyodan – 9588 nafar yoki aniq va tabiiy fanlardan **jami** 80443 nafar o'qituvchilar faoliyat ko'rsatmoqda, bu esa jami umumta'lim maktablari o'qituvchilarining 21 foizini tashkil etmoqda.

Toifalar bo'yicha tahlil qilganimizda matematika fani o'qituvchilarining 6,7 foizi oliy, 19,8 foizi 1-toifaga ega. Fizika fani o'qituvchilarining 6,2 foizi oliy, 17,4 foizi 1-toifaga ega. Toifa bo'yicha eng past ko'rsatkich informatika fani o'qituvchilarida bo'lib, ularning atigi 2,1 foizi oliy, 11,2 foizi 1-toifaga ega.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida aniq va tabiiy fanlar yo'nalishida Respublika bo'yicha jami 1160 nafar mutaxassisga ehtiyoj mavjud. Shundan informatika fanidan 293 ta, kimyodan 240 ta, fizikadan 202 ta, geografiyadan 168 ta, matematikadan 149 ta va biologiyadan 108 tani tashkil qiladi.

Demak, ushbu fanlarni o'qitishning sifatini ko'tarmoqchi ekanmiz, avvalo, kadrlarga bo'lgan ehtiyojni to'liq qoplashimiz, ularning malaka toifalarini oshirish uchun o'qituvchilari o'z ustida ishlashlarini ta'minlashimiz zarur.

Ma'lumki, aniq va tabiiy fanlar bevosita amaliyot bilan bog'liq bo'lganligi sababli dars jarayonining sifatini oshirishda fan xonalarining o'quv-laboratoriya jihozlari va kompyuter texnikasi bilan ta'minlanishi muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda maktablarimizning 88 foizi fizika, kimyo va biologiya laboratoriya jihozlari bilan ta'minlangan va 82 foizi zamonaviy kompyuter bilan jihozlangan informatika xonalariga ega.

Lekin o'qituvchilarimizning mazkur laboratoriya jihozlaridan foydalanish samaradorligi, aniq va tabiiy fan o'qituvchilarining bilim darajalari, pedagogik mahoratlari va o'z ustida ishlashlari bugungi kun talabiga javob bermaydi.

Ta'lim muassasalaridagi mavjud laboratoriya jihozlarini o'quvchilarga ko'rgazma sifatida namoyish qilish emas, balki laboratoriya ishlarini amalga oshirish uchun maqsadli foydalanish zarur. Bu uchun albatta pedagog kadrlarimizni laboratoriya jihozlaridan samarali-maqsadli foydalanishlarini kafolatli ta'minlovchi malaka oshirish kurslarini ishlab chiqishimiz talab etiladi.

Hozirgi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanayotgani ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya sifati va mazmunini muntazam ravishda yangilab, boyitib borishni talab etmoqda.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlari o'qituvchilarining ham kompetensiyalarini, saviyalarini, ularning malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojlarini, motivatsiyalarini o'rganishga ehtiyoj sezilmoqda.

Bugungi kunda o'qituvchilarimiz yo'nalishlar bo'yicha har 3-5 yilda malaka oshirish kurslariga jalb etilmoqda. Aynan mana shu kurslarda o'qituvchilarga o'quvchilarni o'z faniga qiziqtirish, bilimni sodda-ravon tilda yetkazish, har bir darsga yangicha metodika bilan yondashish, ularni ishlab chiqish bo'yicha variativ malaka oshirish kurslarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, hozirgi zamon fan va texnikasini o'rganishga bo'lgan intilishlarini kuchaytirish, ularni ijodkorlikka undash, na-

zariy bilimlarini amaliyotda qo'llash malakasini hosil qilish uchun ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan keng foydalanish zarur. Pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, o'zaro tajriba almashishi va ilg'or metodlarni ommalash-tirish maqsadida respublika miqyosida barcha hududlarda “Mahorat maktablari” va videokonferensiya aloqasi orqali “Masofaviy metodik xizmat tizimi”ni keng qo'llash ham o'z samarasini beradi deb o'ylaymiz.

Uzluksiz ta'lim tizimida chet tillarini kompetensiyaviy yondashuv asosida o'rgatish tajribasidan kelib chiqib, aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda ham kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni amaliyotga joriy etish, o'quvchilarda egallagan bilimlarini hayotda qo'llay olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda mustaqil ta'lim olish ko'nikmalari rivojlantirilishi mumkin.

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishni takomillashtirish borasida quyidagi ustuvor vazifalarni amalga oshirish zarur. Bular:

*Birinchi*dan, kadrlar salohiyatini oshirish.

- aniq va tabiiy fanlar o'qituvchilarining o'zaro tajriba almashishlarini ta'minlash va ilg'or metodikalarni ommalashtirish maqsadida har bir tuman (shahar)da har bir fandan tajribali, o'qitishda ijobiy natijalarga erishgan 3-4 nafardan ilg'or o'qituvchilarni belgilash;

- o'qituvchilarga yaqin-atrofdagi maktab o'qituvchilarini fanlar kesimida birlashtirish va shu orqali “Mahorat maktablari” faoliyatini kuchaytirish;

- o'qituvchilarga bo'lgan ehtiyojni qoplash yuzasidan oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish;

- malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlarining o'quv dasturlarini kuchaytirish, o'quvchilarni fanga qiziqtirish bo'yicha zamonaviy interfaol va psixologik metodlarni hamda laboratoriya ishlari amaliyotini ko'paytirish nuqtayi nazaridan tubdan takomillashtirish va amaliyotga joriy etish;

- malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlarining kadrlar salohiyatini oshirish, eng ilg'or fan o'qituvchilarini malaka oshirish institutlari o'qituvchiligiga jalb qilish;

- tuman (shahar) xalq ta'limi muassasalari faoliyatini metodik ta'minlash va tashkil etish bo'limlaridagi aniq va tabiiy fanlar metodistlari faoliyatini tahlil qilish va ular tomonidan maktablarga sifatli metodik xizmat ko'rsatilishini ta'minlash.

*Ikkinchi*dan, aniq va tabiiy fanlarni o'qitish sifatini oshirish.

- takomillashtirilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish bo'yicha joylarda seminarlar tashkil etish;

- umumta'lim fanlaridan darslik va o'quv-metodik majmualarni takomillashtirilgan davlat ta'lim standartlariga muvofiqlashtirish;

- o'quvchilarning davlat ta'lim standartlarini to'liq o'zlashtirishlarini ta'minlash bo'yicha xolisona ichki va tashqi nazoratni muntazam o'tkazilishini yo'lga qo'yish;

- o'qituvchilarning o'z ustida ishlashlari, dars jarayonida ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashlari, laboratoriya jihozlaridan foydalanishlari ustidan nazoratni kuchaytirish;

- malaka oshirish kursidan qaytgan har bir o'qituvchining maktab pedagogik jamoasida taqdimotini eshityshni tizimli yo'lga qo'yish;

- o'quvchilar bilimida va o'qituvchilar mahoratida aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirish bo'yicha metod birlashmalarining faoliyatini kuchaytirish;

Uchinchidan, o'quvchilarning aniq va tabiiy fanlarga bo'lgan qiziqishlarini orttirish.

- fan to'garaklarining har bir fan o'qituvchisi tomonidan o'tilishini qat'iy ta'minlash, bunda ko'proq amaliy va virtual laboratoriya ishlarini bajarish, o'quv filmlarini namoyish etishga asosiy e'tiborni qaratish;

- soha mutaxassisleri bilan uchrashuvlar tashkil etish, hududdagi yangi texnologiyalar asosida faoliyat yuritayotgan korxonalariga ekskursionlar uyushtirish;

- ta'lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlardan fan klublarini tashkil etish, maktab miqyosida turli tanlov va viktorinalar o'tkazish.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirish, ta'lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlarning o'qitilishini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish va mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun malakali kadrlar tayyorlab berishning asosiy omillari desak adashmaymiz.

Quyida umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan aniq va tabiiy fanlarni o'qitilishiga ta'sir qiluvchi omillarni ko'rsatib o'tishni lozim topdik:

- Pedagogik texnologiyalar, o'qitishning innovatsiyaviy metod va usullari, didaktik materiallar, mediaresurslarini aniq va tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida samarali qo'llash;

- Davlat ta'lim standartlarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish darajasini monitoring qilib borish, ular bilimidagi aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirishda eng maqbul o'qitish metodlarini qo'llash;

- Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi talablari doirasida qo'shimcha mashg'ulot, to'garaklarni olib borish monitoringini o'qituvchi tomonidan ijodiy yondashgan holda olib borish va samaradorlikni oshirish choralarini ko'rish;

- Ta'lim muassasalarida xalq ta'limi tizimida joriy etilgan axborot xavfsizligi siyosatiga qat'iy amal qilinishini ta'minlash;

- Globallashuvning salbiy oqibati bo'lgan ma'naviy tahdidlar – insonlarning ma'naviy olami, ruhiyatini izdan chiqarishga qaratilgan turli shakldagi g'oyaviy, mafkuraviy, axborot xurujlariga qarshi immunitetni shakllantirish, ijtimoiy intellekt, o'z xatti-harakati va qarorlari uchun javobgarlik hissini tarkib toptirish;

- O'quvchilar va ularning ota-onalari uchun Internet tizimining imkoniyatlari va axborot xavfsizligi bo'yicha davra suhbatlari tashkil etish;

- Pedagoglarga manzilli metodik xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish;

- Xududiy xalq ta'limi boshqaruv organlari va ta'lim muassasalariga yetkazib berilgan kompyuterlar, noutbuklar to'plami va internet tarmog'i imkoniyatlaridan foydalanib, o'qituvchilarga onlayn va oflayn tartibda metodik yordam ko'rsatish;

- Mahorat maktablari o'quvlarida o'qituvchilardan test, turli so'rovnomalar olish orqali ularning kasbiy faoliyatidagi bo'shliqlar, metodik ehtiyojlarini aniqlash va chuqur tahlillar asosida tajriba almashishni yo'lga qo'yish;

➤ Maktab, tuman (shahar), viloyat miqyosida o'quvchilarning davlat ta'lim standartlarini o'zlashtirish monitoringi natijalarini tahlil qilish, aniqlangan bo'shliqlar va o'zlashtirish murakkab bo'lgan mavzulari bo'yicha metodik mahsulotlar ishlab chiqish va ta'lim muassasalariga yetkazish;

➤ Metodik birlashmalar rahbarlarining elektron pochta orqali o'qituvchilar ehtiyojlariga ko'ra metodik mahsulotlarni jo'natish, doimiy ravishda ma'lumot almashish;

➤ Viloyat, shahar, tuman veb-saytlariga o'quv-metodik mahsulotlar, eng yaxshi ish tajribalari namunalari joylashtirish va foydalanish monitoringini olib borish;

➤ Umumta'lim maktablarida tashkil etilgan fan metodik birlashmalari rahbarlarini to'g'ri tanlash va tayinlash, ular mehnatini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash ishlarini yo'lga qo'yish;

➤ Metodistlar va metod birlashmalar rahbarlarining elektron tarmoqda doimiy ma'lumotlar almashib turishi uchun zaruriy sharoitlarni yaratish.

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitilishiga ta'sir qiluvchi omillarga bevosita ta'sir qiluvchi mezon-ko'rsatkichlarni ko'rib chiqish mumkin:

➤ O'qituvchilarning kasbiy kompetentligi.

➤ Nazariy, ilmiy-amaliy bilimlarini ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etilishi.

➤ Dars mashg'ulotlarini kompetensiyaviy yondashuvdan kelib chiqqan holda ta-komillashtirish.

➤ Ta'lim beruvchilarning malaka amaliyotlarini oshirish.

➤ Doimiy ravishda pedagoglarning ilmiy stajirovkalarini tashkil qilish.

➤ Zamonaviy ta'lim vositalarini o'rganish va amaliyotga joriy etish.

➤ Doimiy ravishda fan olimpiadalari va bilimlar bellashuvi g'oliblari bilan uchrashuvlarni tashkil qilish.

➤ Pedagoglarga toifa berishda kompetensiyaga asoslanish.

➤ Avgust kengashlarining didaktik maqsadini oshirish.

➤ Pedagoglarning o'z ustilarida ishlashlarini ta'minlash maqsadida aniq va tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi yoritilayotgan jurnallar mazmuni bilan tanishib borish.

➤ Muntazam ravishda metodik yangiliklarni ommaviy axborot vositalarida nashr etish.

➤ Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan tanlov fanlarini o'quv reja va dasturlariga kiritish.

➤ Malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlari professor-o'qituvchilarini muntazam malaka oshirishlarini ta'minlovchi qisqa muddatli seminar-treninglar tashkil etishni yo'lga qo'yish.

➤ Ta'lim oluvchilar motivatsiyasini ta'minlovchi texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

➤ Ixtisoslashtirilgan maktablar, iqtidorli o'quvchilar uchun variativ darsliklar ishlab chiqish.

Bugungi kunda ta'limda Davlat umummilliy dasturi doirasida yaratib berilgan moddiy-texnik va o'quv-metodik shart-sharoitlardan oqilona, maqsadli foydalanish, moddiy boyliklarni avaylab-asrash, ta'lim-tarbiya sifati, samaradorligini yuqori ko'r-

satkichlarga ko'tarishda maktab pedagogik jamoasi va o'qituvchilarning roli, mas'uliyati hamda shaxsiy javobgarligini oshirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 15-avgustdagi "Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 234-sonli qarori. (1-ilova: Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish to'g'risida nizom) –T., Ta'lim taraqqiyoti, №4.
3. Inoyatov U.I., Xojayev B. Umumta'limiy kompetensiyalarni loyihalashtirishning konseptual asoslari // Xalq ta'limi jurnali. 2016. №2. 7-15-b.
4. Djurayev M. Fizika o'qitish metodikasi (Umumiy masalalar). – T.: Abu Matbuot-konsalt, 2015. 324-b.
5. Tolipova J. Biologiya o'qitishning innovatsiyasi. – T.: Cho'lpon, 2011.
6. Yunusova D. Matematikani o'qitishda zamonaviy texnologiyalar. – T.: Ilm ziyo, 2010.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining www.eduportal.uz axborot-ta'lim portali.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining www.ziyonet.uz veb-sayti.
9. Respublika ta'lim markazining www.rtm.uz veb-sayti.
10. Multimedia umumta'lim dasturlarini rivojlantirish markazining www.multimedia.uz veb-sayti.
11. Муркаилова Ш.М., Бердикулов Р. Методические основы применение информационных технологий при обучении химии. – Наука. Образование. Техника. Международный научный журнал №1(27) часть 1, спец выпуск, Ош-2009, Киргизия. – С. 154-156.

Bahodir SHERMUHAMMADOV,

Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil izlanuvchisi, p.f.n.

YOSHLARNING IJTIMOY TASHABBUSLARINI RIVOJLANTIRISH – MILLIY G‘OYA TARG‘IBOTINI TASHKIL ETISHNING MUHIM OMILI

Annotatsiya

Maqolada milliy g‘oya targ‘ibotini amalga oshirishda yoshlarning ongi va qalbiga bosqichma-bosqich izchil ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlarini qo‘llash, yoshlarning talab va ehtiyojlari, dunyoqarashlarini alohida hisobga olish, buning uchun pedagoglar tajriba va bilimga, ishontirish qobiliyatiga ega bo‘lishlari, pedagogik ta‘sirning samaradorligi o‘qituvchining nutqi, fikr bayon qilish mahorati bilan bog‘liqligi ta‘kidlangan. Shuningdek, muallifning yoshlar muammolarini aniqlash tizimini yaratish bo‘yicha bergan takliflari, xususan, ijtimoiy, ma‘naviy-mafkuraviy, huquqiy muammolar soha mutaxassislarini qiziqtirishi, shubhasiz.

Kalit so‘zlar. Yoshlar tashabbuslari, milliy g‘oya targ‘iboti, milliy qadriyat, ma‘naviy tahdid, ijtimoiy muammolar, ma‘naviy-ma‘rifiy muammolar, huquqiy muammolar, “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati.

В статье показаны механизмы последовательного внедрения в сознание молодежи национальной идеи с учетом запросов и интересов обучающихся, определены требования к педагогам в отношении их профессионального мастерства, культуры речи и умения излагать свои мысли. Автором предложены рекомендации по выявлению и решению проблем социального, духовно-идеологического, правового развития будущих специалистов.

Ключевые слова. Инициативы молодежи, пропаганда национальной идеи, национальные ценности, духовная агрессия, проблемы, духовно-просветительские проблемы, правовые проблемы, общественное движение молодежи “Камолот”.

Article shows the consistent implementation mechanisms in the minds of young people the national idea to satisfy needs and interests of students, identified the requirements for teachers in relation to their professional skills, culture of speech and the ability to express their thoughts. The author offers advice on identifying and solving problems of social, spiritual, ideological, legal development of future specialists.

Key words. Youth initiatives, promotion of national ideas, national values, spiritual aggression, problems, spiritual and educational problems, legal problems, social movement of youth “Kamolot”.

Milliy g‘oya targ‘ibotini amalga oshirishda yoshlarning ongi va qalbiga bosqichma-bosqich izchil ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlarini qo‘llash, ularning talab va ehtiyojlari, dunyoqarashlarini alohida hisobga olish talab etiladi. Buning uchun pedagoglarning ma‘lum tajriba va bilimga, ishontirish qobiliyatiga ega bo‘lishlari taqozo qilinadi.

Pedagogik ta‘sirning samaradorligi o‘qituvchining nutqi, fikrni bayon qilish mahorati bilan bog‘liq. Shu bilan bir qatorda, mazkur jarayonda o‘zaro suhbat, bahs-muno-

zara va ishchan muloqotga kirishish metodlaridan foydalanish zaruriyati ham mavjud. Ayniqsa, yoshlarga taqdim etiladigan axborotlar mazmunida ezgu g'oyalarning ishonarli tarzda ifodalanishi, xususan, vatanparvarlik, ona tiliga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat, ayolni ulug'lash, oila muqaddasligini anglash, mahallani tarbiya maskani sifatida idrok etish, umuminsoniy qadriyatlar – ilg'or madaniyatni shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'lishini anglash talab etiladi.

Yoshlar diniy va dunyoviy bilimlarni o'zaro farqlagan holda ularning mohiyatini anglab yetishlari kerak. Ma'rifatning shaxs intellektual salohiyatini rivojlantirishdagi imkoniyati, mafkuraning falsafiy asosini yaratishdagi ahamiyati, huquqiy madaniyatning mohiyati kabilarni yoshlar ongiga yetkazish milliy g'oya targ'ibotining asosini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 18-yanvardagi "Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani bo'yicha ta'lim dasturlarini yaratish va Respublika ta'lim tizimiga joriy etish to'g'risida"gi 1331-sonli Farmoyishi asosida ta'lim tizimida mazkur fanning o'qitilishi uzviylik va uzluksizlik tamoyiliga muvofiq joriy etilmoqda. O'sha yildan boshlab umumta'lim maktablarining 1-4-sinflarida "Odobnoma" fani, 5- va 6-sinflarida "Vatan tuyg'usi" fani, 7-, 8- va 9-sinflarida "Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari" fanlari mustaqil fan sifatida o'qitila boshlandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 25-avgustdagi "Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi qarori ham milliy qadriyatlarimizni yanada hurmat qilishga qaratilgan hujjatlardan biri bo'ldi. Zero, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlod ongi va tafakkuriga singdirilgan milliy g'oya har qanday yot g'oyalarning ta'siriga berilib qolmaslikni ta'minlashi bilan birga ularga munosib javob qaytarish ko'nikmasini ham shakllantiradi, milliy qadriyatlarimizni hurmat qilishga va uni asrab-avaylashga undaydi.

Shu nuqtayi nazardan, ayni paytda yoshlarni ma'naviy himoyalash tizimining mexanizmini ishlab chiqishga ham e'tibor qaratilmoqda. Chunki hozirgi globallashtirish sharoitida, bir tomondan, milliy qadriyatga, ikkinchi tomondan, milliy g'oya targ'ibotiga asoslangan ma'naviy-huquqiy yangilanish jarayonlarini amalga oshirish alohida dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbek xalqining ibratomuz, ayniqsa, yoshlarni tarbiyalashda katta ta'sir eta oladigan urf-odatlar, an'analar, rasm-rusumlari va marosimlari borki, bularni bugungi kunda oilada bolalar ongiga, kundalik hayot tarziga singdirish yoshlarning ma'naviy tahdidlar ta'siriga tushib qolishining oldini olishda muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O'tgan yillar davomida yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash vazifasi milliy g'oya targ'iboti samaradorligini oshirish jarayonida asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Yoshlarimiz ongu tafakkurida paydo bo'lgan g'oya va tashabbuslar qimmatli ahamiyat kasb etib, ularning aksariyati yuzaga kelayotgan muammolarni tahlil etishni taqozo etadi.

Shu nuqtayi nazardan yoshlar muammolarini aniqlash tizimini yaratish bu boradagi ishlarimizning samaradorligini ta'minlaydi.

Ijtimoiy muammolar: O'zbekistonda yoshlarning hayotiy faoliyatidagi ijtimoiy masalalari va muammolarini hal etishning ustuvor yo'nalishlari qatorida mamlakatimizda yoshlarning ijtimoiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, oilaviy biznesini mustahkamlashning iqtisodiy imkoniyatlarini joriy etilishi, "Kelajak ovozi", "Kamolot" yosh-

lar ijtimoiy harakati faoliyatining tashkil etilishi hamda ijtimoiy munosabatlar tizimida ularning rolini oshirishga doir bir qator tadbirlar va islohotlarni amalga oshirilishi o'z navbatida yoshlarning yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kamchiliklari bartaraf etishning omillari sifatida ko'rsatib o'tish mumkin. Jumladan, kredit olish, uy-joy qurish yoki sotib olish, ishga joylashish, o'z biznesini boshlash va h.k.

Ma'naviy-mafkuraviy muammolar: Hozirgi vaqtda ma'naviy-mafkuraviy vositalar orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar ham yo'q emas. Tajovuzkor millatchilik, shovinizm, terrorizm va diniy ekstremizm mafkuralari shular jumlasidan. Bir so'z bilan aytganda, dunyoning turli burchaklarida inson qalbi va ongini egallash uchun kurash tobora kuchayib bormoqda. Bu hol bugungi kunda dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda. Natijada yer yuzidagi tinchlik va totuvlik, hamkorlik hamda hamjihatlikka va insoniyatning yagona birlik sifatida erkin taraqqiy etishiga katta xavf tug'dirmoqda. Butun dunyoning mafkuraviy manzarasini o'z maqsadlari yo'lida o'zgartirmoqchi bo'layotgan mafkura shakllari barqarorlik va taraqqiyotga tahdid solmoqda.

Huquqiy yo'nalishdagi muammolar: Jamiyatda demokratik tamoyillar ustuvorligini ta'minlash fuqarolar, ayniqsa, yoshlardan huquqiy savodxonlikni talab qiladi. Afsuski, ayrim hollarda aynan huquqiy bilimsizlik tufayli inson jinoyat ko'chasiga kirib qoladi, o'z xatti-harakati qonun orqali taqiqlanganini anglamagani bois jinoyatga qo'l uradi. Hatto g'araz niyatli diniy oqimlarga qo'shilib qolgan ayrim kimsalarning shu yo'lga kirishiga ham huquqiy savodsizligi sabab bo'lyapti. Qonunlarni bilmaslik, o'z haq-huquqini talab qila olmaslik holatlari ham huquqiy muammolarning asosini tashkil etadi.

Albatta, bunday hollarni bartaraf etishda yoshlar bilan intensiv ishlarni tashkil etish, tizimli yondashuv munosabatlarini tiklash, ushbu yo'nalishlarda ijro samaradorligini va o'rganishning yo'nalishlarini aniqlash, maqsad va vazifalarni belgilash, monitoring ishini tashkil etish, umumlashtirish, qayta ishlash, statistik, tahliliy hisobot tayyorlash, muammolarni mintaqaviy, hududiy va mahaliy darajalarga taqsimlash va dastur tuzish, dastur ijrosini nazorat qilish yuzasidan monitoring tashkil etish, monitoring maqsad-mohiyati va xususiyatlarini, samaradorlikni aniqlash kabi vazifalar katta ahamiyatga ega.

Shu bois yoshlarning ijtimoiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashda “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining faoliyatidan samarali foydalanish zarur. Bu jarayonda avvalo asosiy yo'nalishlarni belgilab olish kerak bo'ladi.

Harakatning joylardagi bo'limlarida doimiy faoliyat ko'rsatuvchi yoshlar tashabbuslarini o'rganish bo'yicha monitoring guruhini tashkil etish bugungi kun talabiga aylanib borayapti.

Ammo kishini o'ylantiradigan jihatlardan biri shuki, “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati tomonidan bugungi kunda aksariyat hollarda yoshlarning tashabbuslari qo'llab-quvvatlash nazardan chetda qolmoqda. Harakat va yoshlar orasida ayrim hollarda “masofa” paydo bo'lmoqda.

Harakatning barcha boshlang'ich bo'g'inlarida yoshlar tashabbuslari, takliflari va g'oyalarini qabul qilish markazini tashkil etish, ushbu markazlar yoshlar takliflarini qabul qilish, maxsus qayd daftarlari va zaruriy hujjatlarni yuritish, tartibga solish va yuqori tashkilotga taqdim etish, yoshlar tashabbuslari bo'yicha e'lonlar berib borish, zaruriy

hollarda yashirin taklif qutilarini jamoat joylariga qo'yish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu jarayonda umumta'lim maktablaridagi yetakchilarning amaliy tayyorgarligini oshirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning siyosiy, huquqiy, ma'naviy-mafkuraviy tayyorgarligi ishni samarali tashkil etishda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Shu jihatdan yetakchilarning ilmiy saviyasini oshirib borish maqsadga muvofiq, bunda: "Kamolot" YOIH tizimida o'qitish dastur va rejalarini ishlab chiqish, yetakchilarni o'qitishda didaktik jarayon loyihasinging interfaol usullarini yaratish va yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarur.

Biz bugun "Kamolot" faoliyatining yo'nalishlarini ilmiy jihatdan asoslashda bir qadar orqada qolmoqdamiz. Ilmiy tadqiqot institutlari bilan aloqalar deyarli yo'q, "Kamolot" bo'yicha qo'llanmalar yaratilmagan, o'quv-metodik adabiyotlar deyarli mavjud emas.

Muammoni bartaraf etishning yo'li – Harakat qoshida uning har bir yo'nalishini ilmiy-nazariy jihatdan isbotlovchi va kelgusida ishlarni belgilovchi ilmiy-amaliy markaz tuzish va uning faoliyatini yo'lga qo'yish lozim bo'ladi. Xususan, "Yetakchiga yordam" rukni asosida muntazam ravishda risolalar chiqarish, yirik mutaxassislarni jalb etish va tadqiqotlar salmog'ini oshirish, shu yo'nalishdagi ishlarni jonlantirish bo'yicha ilmiy-tekshirish institutlari bilan aloqalarni yo'lga qo'yish, joylardagi keng yoshlar ommasiga yetib borishini ta'minlash ko'zlangan maqsadni amalga oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar.* – T.: O'zbekiston, 2000.
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani bo'yicha ta'lim dasturlarini yaratish va Respublika ta'lim tizimiga joriy etish to'g'risida"gi Farmoyishi.* 2001-yil 18-yanvar.
3. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Milliy g'oya targ'iboti va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi qarori.* Xalq so'zi, 2006-yil 26-avgust.

Nargiza NARZIYEVA,

T.N.Qori Niyoziy nomli O'zPFITi mustaqil izlanuvchisi

O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISHDA MUAMMOLI TA'LIMNING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim jarayonida o'quvchilarga integrativ yondashuv asosida tadqiqotchilik elementlarining ilmiy asoslari hamda ularda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishni muammoli ta'lim orqali amalga oshirilishi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, o'quvchi fan mazmunini tayyor holda emas, balki o'zi kashf etib o'zlashtirishi va unda yaratuvchilik qobiliyatini o'stirish omillari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar. Tadqiqotchilik elementlari, integrativ yondashuv, tadqiqotchilik ko'nikmalari, ijodiy fikrlash, inson tafakkuri, yangilangan pedagogik tafakkur, o'quvchining shaxsiy xususiyatlari.

В статье изложены научные основы применения элементов исследования на основе интегративного подхода в процессе обучения, отражена проблема формирования у учащихся исследовательских навыков через проблемное обучение, показаны возможности обучающихся усваивать содержание учебных предметов не в готовом виде а путем собственных поисков и открытий.

Ключевые слова. Элементы исследований, интегративный подход, исследовательские навыки, творческое мышление, идеология человека, обновленная педагогическая идеология, индивидуальные особенности учащегося.

The articles concerns the ideas of integrative approach of scientific base of elements of research through problematic teaching in education process of students, as well as formation of skills of research for them. In addition, student should not learn ready materials, he must learn material independently by researching materials and developing his creative ability.

Key words. Elements of resarches, research practice, creative thinking, ideology of human, renewed pedagogical view, main characteristics of a pupils, spiritual, mental, physical abilities of a pupil.

Pedagog olimlar tomonidan uzluksiz ta'lim jarayonini faollashtirish, integrativ yondashuvlar asosida zarur usullarni izlab topish maqsadida tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu tadqiqotlar zamirida muammoli ta'lim tizimi alohida o'rin tutadi.

Muammoli ta'limning asosiy maqsadi Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining sifat bosqichi talablari asosida o'quvchilarning mustaqilligi va faolligini oshirish, tafakkurini rivojlantirish, o'zlashtirilgan bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishini kuchaytirishdan iboratdir.

Pedagogikaga yo'naltirilgan adabiyotlarda muammoli ta'limning ilmiy-nazariy asoslari haqida gap borganda, uni ta'limning metodi, prinsipi yoki alohida tizim deb hisoblash holatlari uchraydi. Muammoli ta'limni qanday nomlashdan qat'i nazar, uning asosiy xususiyati – bilim oluvchining aqliy faolligini oshirish, mustaqil, ilmiy, ijodiy izlanish, integrativ yondashuv asosida o'zi uchun yangi bilim, ko'nikma va malakalarni kashf etishdan iboratdir.

Demak, muayyan mavzuni muammo shaklida olib chiqish yo'li bilan egallanadigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisiga muammoli ta'lim deyiladi.

Muammoli ta'lim o'zining maxsus tushunchalariga ega bo'lib, ularning mohiyatini bilmasdan turib, mashg'ulotlarni muammoli tarzda tashkil etib bo'lmaydi.

Muammoli ta'lim quyidagi asosiy tushunchalarga ega:

muammo; muammoli savol; muammoli vazifa; muammoli topshiriq; muammoli vaziyat.

Mazkur ta'limning asosiy tushunchalariga izoh berishdan oldin, tayyor bilimlarning o'qituvchi tomonidan berilishi yoki o'quvchining mustaqil egallashining izohli-ko'rgazmali metodi natijasi sifatida aniq tasavvurlar hosil qiladigan, ongda saqlanadigan, zarur bo'lganda qayta tiklanishini aniqlaydigan axborot shaklidagi savolni tushunish o'rinlidir.

Axborot shaklidagi savol: tayyor javobi bo'lgan, xotiradagi bilimlarga tayanib yechimi topiladigan holat bo'lib, "nima?, kim?, qachon?, qayerda?, qanday?, qancha?, qaysi", kabi so'roqlar asosida javobi aniqlanadi.

Ta'limning dastlabki tushunchasi muammo hisoblanadi. Muammo yunoncha "problem" so'zidan olingan bo'lib, vazifa, topshiriq degan ma'noni anglatadi.

Tayyor javobi bo'lmagan, o'rganish, tadqiq etishni talab qiladigan nazariy yoki amaliy masala muammo hisoblanadi.

Inson hayoti va faoliyati jarayonida cheksiz muammolarga duch keladi. Shaxsiy muammolar, ijtimoiy muammolar, turmush muammolari, ta'lim-tarbiya muammolari va boshqalar. Bularning har biri o'ziga xos yechim yo'llariga ega. Ta'limiy muammolar bilim oluvchidan aqliy jarayonni bajarishni talab etadi. Bu jarayonlar muammoli holatning xususiyatidan kelib chiqib, bir-biridan farq qiladi.

Muammoli ta'limning keyingi asosiy tushunchasi muammoli savol sanaladi. Muammoli savol axborot shaklidagi savoldan farqli o'laroq tafakkur qilish yo'li bilan izlangan noma'lumni topishni ta'minlaydigan so'roq bo'lib, alohida holda, muammoli vaziyat va vazifalarning tarkibida bo'lishi mumkin. Muammoli savolga fikr yuritish orqali javob topiladi.

"Nima uchun, nima sababdan, buni qanday tushunsa bo'ladi, bundan qanday xulosa chiqarish mumkin ...?" kabi so'roqlar muammoli savol paydo bo'lishini ta'minlaydi.

Yechimini kutayotgan muammoli savolning bir-biriga bog'liq holda qo'yilishi muammoli vazifani keltirib chiqaradi. Muammoli vazifa sharti aniq bo'lgan, kimningdir tomonidan hosil qilingan, javobini topish doirasi cheklangan didaktik tushunchadir.

Muammoli vazifaning mazmuni bilim oluvchiga aniq bo'lgan masalaning noaniq'i bilan ziddiyatlashuvdan iboratdir. Noaniq topilishi zarur bo'lib, izlanishni, fikrlashni, mantiqiy xulosalar chiqarishni ta'minlaydi. Muammoli vazifa, albatta, vazifa beruvchi tomonidan hosil qilinadi.

Muammoli savol va vazifalar birgalikda muammoli topshiriqning tarkibida kelishi mumkin. Muammoli topshiriq – o'qituvchi, ta'lim beruvchi, kitob muallifi tomonidan muammoli savol va vazifa shaklida bilim oluvchini muammoli vaziyatga tushiradigan

o'quv topshirig'idir.

Muammoli topshiriqda muammoli savol va vazifalarning elementlari mavjud bo'ladidi. Muammoli topshiriqning yechimini hal etishda uning qo'yilish sharti ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, muammoli savol, vazifalarning elementlari birgalikda muammoli topshiriqni tashkil etadi va muammoli topshiriq esa o'z navbatida muammoli vaziyatga olib kiradi.

Muammoli vaziyat – subyektning psixologik holati bo'lib, muammo bilan duch kelganda aqliy qiyinchilikning paydo bo'lishi zudlik bilan hal qilishga halaqit beradigan yangi bilim va harakat usullarni izlab, ularni topib, hosil bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etishni ta'minlaydi.

Muammoli holat shaxsni yangi bilimlar olishga da'vat etadi. O'quv jarayonini muammoli tarzda tashkil etish o'quv xonasiga o'ziga xos psixologik jihatdan yondashuvni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hech qanday psixologik g'ov bo'lmasligi, iliq psixologik muhit yaratilishi lozim. Psixologik g'ovni olish uchun tanishuv treningi o'tkazish tavsiya etiladi. Tanishuv treningida har bir o'quvchilar ismini, uning ma'nosini aytilishi, yoki ismini aytib, o'zida mavjud bo'lgan biror fazilatni ifoda etishi lozim. So'ngra bugungi mashg'ulotni samarali o'tkazish qoidasi qabul qilinadi. Ushbu jarayon o'quvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi. O'qituvchi bugungi mashg'ulotning samaradorligini ta'minlash uchun o'quvchilar qanday qoidalarga amal qilishi lozimligini sinfdan so'raydi. Mashg'ulotning samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi qoidalarga amal qilinishi tavsiya etiladi: gapni bo'lmaslik; bir-birini eshita bilish; tinglay olish ko'nikmasi; navbat bilan gapirish ko'nikmasi; qo'l ko'tarish qoidasiga amal qilish; sabr-toqatli bo'lish va o'zaro hurmat ko'rsatish.

Darsni muammoli tarzda tashkil qilish uchun avvalo, o'quvchilar bahs-munozara yuritishga, fikrlarini erkin bayon etishga, tanqidiy munosabat bildirishga tayyor bo'lishi lozim. Buning uchun qo'yiladigan muammolarga bog'liq bo'lgan tushunchalar yuzaga keltiriladi. So'ngra muammoga aniqlik kiritilib, ma'lum xulosalar chiqariladi. Bu jarayon fikr-mulohazalarda ifodalanadi.

Muammoni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash maqsadida mazkur jarayonni shartli ravishda quyidagi uch fazaga ajratish mumkin:

- chaqiruv fazasi;
- anglash fazasi;
- fikrlash fazasi.

Birinchi faza chaqiruv fazasi bo'lib, o'quvchilarda mavjud tushunchalar aniqlab olinadi va ularning diqqati muammoga jalb qilinadi. Chaqiruv fazasini tashkil etish uchun quyidagi savollardan unumli foydalanish mumkin:

Bu haqda qanday ma'lumotlarga egasiz? Bu xususida nimani bilishni xohlaysiz? Nima uchun bu muhim?...

Anglash fazasida qo'yilgan muammoni anglab yetish va hal etish nazarda tutiladi. Bunda turli interfaol usullardan foydalanish yaxshi samara beradi. Jumladan, kichik guruhlar tuzish, munozara tashkil etish va quyidagi tartibda savollar qo'yish mumkin:

Siz uchun yangi ma'lumotlar bormi? Ushbu masala yuzasidan sizning fikringiz qanday? Sizda qaysi jihat eng katta taassurot qoldirdi? Buning ahamiyati nimada deb o'ylaysiz? Qanday natija beradi deb o'ylaysiz?

Fikrlash fazasida muammoning yechimi chiqarilib, mulohazalar bildiriladi. O'quv-

chilarning o'zlari xulosa chiqaradi. O'quvchilarni fikrlash fazasiga jalb etish uchun quyidagilar bilan murojaat qilinishi samarali sanaladi:

Bilim oluvchining oldiga muammo qo'yilgandan keyin uning mohiyatini tushunish zarur bo'ladi. Muammoning ma'lum bo'lgan shartlari asosida ongda muvaqqat bog'lanish (assotsiatsiya) amalga oshadi. Muvaqqat bog'lanishlar yechimga olib boruvchi farazlarni keltirib chiqaradi. Farazlarning to'g'riligi sinab ko'rilgandan keyin, agar u tasdiqlansa, muammo yechilgan hisoblanadi. Faraz tasdiqlanmaganda yangi faraz ilgari suriladi. Yangi farazning to'g'riligi tasdiqlanguncha davom etadi. Shu taxlitda bilim oluvchi o'rganayotgan materiallarni mukammal o'zlashtiradi va amaliyotga tatbiq etish ko'nikma, malakalariga ega bo'ladi.

Muammoli ta'lim jarayonida o'quvchilarda mavjud ilmiy tilni, tadqiqotchilik ko'nikmalari elementlarini shakllantirish jihatlarini va talablarini quyidagicha keltirdik:

1. Barcha fanlar ham aniq tushunchalar tizimini talab etadi. U tabiiy til asosida yaratiladi va ilmiy til, ya'ni fanlarning tushunchaviy-toifa tizimi shakllanib boradi.

2. Fanlarning ilmiy tilini shakllantirish murakkab jarayon, u hanuzgacha qoniqarli darajada tadqiq qilingan emas. Bizga ma'lumki, barcha fanlar hayotiy tildan ko'plab atamalarni qabul qiladi. Uning vazifasi atamalardan bir xildagi tushunchalarni shakllantirishdir.

3. Barcha fanlarda ilmiy tilning lug'at zahirasi yangi, maxsus atamalar va ta'riflar bilan boyib boradi, ba'zan u boshqa fanlar evaziga ham bo'lishi mumkin ("boshqarish", "kompyuter texnologiyasi", "axborot texnologiyasi") yoki eski ta'riflar yangicha talqinda ifodalanadi.

4. Foydalanilayotgan atamalarning aniq ta'rifi va maxsus lug'atning shakllanishi fan tiliga mos holda amalga oshirilishi zarur. Umumiy o'rta ta'limda o'qitiladigan fanlarning o'ziga xos tomoni shundaki, ularning tili odatiy (kundalik) tilga juda yaqin bo'lgani uchun tushunish birmuncha yengil kechadi.

5. Belgilar yordamida aniq ilmiy tilni yaratish ushbu fanlarda ham kuzatiladi. O'quvchilar o'zlarining kichik tadqiqotlari natijalarini nafaqat yozma ravishda, balki chizma, jadval, shkalalar orqali ham ifodalashlari mumkin. Keyingi vaqtlarda o'quvchilar o'zlarini tadqiqotchiliklari natijasini tahlili uchun informatikaning tushuncha va ramzlaridan keng foydalanmoqda.

O'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini integrativ yondashuv asosida shakllantirishda fundamental bilimlari va amaliy ishlari natijalarining o'zaro munosabatlarini quyidagicha talqin etamiz:

- fundamental va amaliy tadqiqotlar biri ikkinchisiga aloqasiz mustaqil rivojlanadi;
- fundamental tadqiqotlar bilimlarni chuqurlashtirishda amaliy tadqiqotlarni tortadi yoki asos bo'ladi.

Amaliyot "yuqori qavat"ni quradi, ya'ni amaliyotda yuzaga keladigan ziddiyatlar maxsus fundamental tadqiqotlar yordamida yechiladi.

Muammoli ta'lim asosida ta'lim jarayoni tashkil etilganda, bilim egallashning bir qancha fanlararo bir-biriga bog'liq bo'lgan bosqichlarida so'zlab berish, yozma ifodalash kabi holatlar bilish, tushunish darajalarini ifodalaydi. Bu darajalarda bilim oluvchidan ijodiy yondashuv talab etilmaydi. O'zlashtirishning keyingi darajalarida o'quvchilar olgan bilimlarini amalda tatbiq etish, ma'lum natijalarni qo'lga kiritish, to'ldirish, boyitish, o'zgartirish, o'zining mustaqil nuqtayi nazariga ega bo'lish talab etiladi. Bu o'zlashtirish darajalari uchun o'quvchi o'zining ijodiy tadqiq qilish qobiliyatini ishga soladi va integrativ yondashuv talab etiladi. Bunda muammoli yondashuv ahamiyatli

hisoblanadi.

Tadqiqotchilik ko'nikmalarini integrativ yondashuv asosida shakllantirishning zaruriy shartlaridan biri ta'lim jarayonida fanlararo tizimni bog'lovchi o'qituvchi, o'quvchilarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlovchi, yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi, tafakkurini rivojlantirishning to'g'ri yo'llarini ko'rsatuvchi, hamkorlik qiluvchi shaxs sanaladi. Bunga muammoli ta'lim orqali erishish eng ma'qul yo'l hisoblanadi.

Muammoli ta'lim mustaqil, ijodiy va faol o'zlashtirishni ta'minlash bilan birga, keng qamrovli fikr yuritishga, avvaliga o'zi uchun yangi bilimlarni kashf etishga va keyinchalik ilmni, fanni rivojlantiradigan kashfiyotlar qilishga zamin hozirlaydi.

Ilmiy izlanishlar natijalari quyidagi xulosalarni berdi:

a. O'quvchilarning muayyan dunyoqarashini shakllantirishni uddalaydi, chunki bilimlarni egallashning yuqori mustaqilligi ularni ishonchga transformatsiyalash imkonini taqozo etadi.

b. O'quvchining shaxsiy motivatsiyasini, uning bilishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantiradi.

d. O'quvchilarning fikriy qobiliyatini rivojlantiradi.

e. O'quvchilarning o'rganayotgan hodisa va qonuniyatlardagi yangi aloqalarni aniqlashini ta'minlaydi.

f. Tadqiqotchilikka o'rgatish, xususan, uzluksiz ta'limning bosh maqsadi bo'lmish ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashga asos bo'ladi. O'z fikri, o'z qarashiga ega bo'lish komil shaxsning muhim belgisi hisoblanadi.

g. O'qituvchi-o'quvchining ta'lim jarayonidagi munosabati subyekt-obyekt faoliyatidan pedagogik hamkorlik darajasiga ko'tarilib, o'quvchi dars jarayonining ijrochisiga – subyektiga aylansa, ta'lim olish qiziqarli bo'ladi, ijodiy faoliyat o'quvchi uchun hayotiy ehtiyojga, darslar esa samarali natijalarga erishish vositasiga aylanadi.

h. O'quvchining darslik yoki o'rganilayotgan fan mazmunini o'qituvchisidan tayyor holda olmay, o'zi kashf etib o'zlashtirishi unda yaratuvchilik qobiliyatini uyg'otadi hamda yangi izlanishlar sari yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djurayev R.H., Rahimov B.X., Xolmatov Sh.F. / *Yangi pedagogik texnologiyalar. Muammoli ta'limga asoslangan o'quv – metodik qo'llanma.* –T.: Fan, 2005. 66-b.

2. Usmonova E.Z. *O'quvchilarda mustaqil tafakkurni qanday shakllantirish mumkin?* – T.: Pedagogika va psixologiya ilmiy-ommabop nashri, 2000. 36-b.

3. Sayidahmedov N.S. *Yangi pedagogik texnologiyalar.* –T.: Moliya, 2003.

4. Sayidahmedov N.S. *Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya.* –T.: O'zMU. 2003.

5. Haydarova O. *Bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayoniga integrativ yondashuvga tayyorlash. Ped.fan.nom. diss. ... Qarshi: 2004. 159-b.*

Raxmatillo MUSURMONOV,

T.N.Qori Niyoziy nomli O'zPFITI katta ilmiy xodimi, p.f.n.

BOLANI UZLUKSIZ TA'LIM JARAYONIGA TAYYORLASHDA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI

Annotatsiya

Maqolada farzandlarni uzluksiz ta'lim tizimi jarayoniga tayyorlashning dolzarb muammolari tahlil etilgan. Muammoni ijobiy hal etishning omil va imkoniyatlaridan keng foydalanish yo'l-yo'riqlari ko'rsatilib, tavsiyalar ishlab chiqilgan. Oila bilan ta'lim muassasasi hamkorligi masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar. Oila, ota-ona ibrat, farzand tarbiyasi, mas'ullik hissi, milliy qadriyatlar, axloqiy fazilatlar, jonkuyarlik, tashabbuskorlik, adolatlilik, uzluksiz ta'lim sifati.

В статье освещены проблемы подготовки детей к процессу обучения в системе непрерывного образования. Особое внимание уделено возможности качественной подготовки детей к обучению в системе непрерывного образования, а также проблемам взаимосвязи семьи и образовательных учреждений.

Ключевые слова. Семья, пример родителей, воспитание детей, чувство ответственности, национальные ценности, нравственные качества, преданность, инициативность, справедливость, качество непрерывного образования.

In article problems of preparing children for teaching process in system of life-long education are covered. Special attention is paid on a possibility of high-quality teaching of children for training of life-long education as well as problems of interrelation of a family and educational institutions.

Key words. Family, example of parents, training of children, sense of responsibility, national values, moral quality, commitment, initiative, justice, quality of life-long education.

Har bir shaxs oilada shakllanadi va o'zi tarbiya topgan oila muhiti, an'analari uning hayotida, jamiyat taraqqiyotida o'z o'rniga ega bo'lishda katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham oilani mustahkamlash, bolalarni tarbiyalash davlat ahamiyatiga ega bo'lgan eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Zero, oila har bir xalqning an'analari, milliy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazib, ularni rivojlanishiga yordam beradigan, avlodlar uzviyligini ta'minlaydigan, unda kamol topayotgan har bir yoshni zamon talabi darajasida ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol qilib tarbiyalaydigan ijtimoiy institutdir.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, "Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolalar xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar – yaxshilik va ezgulik, oli-

janoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir¹.”

O'tmishdan meros bo'lib kelayotgan tarbiya – shakl, usul va vositalarda oiladagi o'ziga xos urf-odatlar va an'analar, ota-onalarning tarbiya haqidagi g'oyalari, hayotiy tajribalari milliy xalq tajribasi hisoblanadi. Xalq ertaklari, maqol, qo'shiq, afsona, topishmoq, latifa va boshqalarda bolalar hamda kattalarning xulq-atvorlari, xatti-harakatlari, ijobiy va salbiy xususiyatlari haqida, adolat, to'g'rilik, yaxshilikning doimo yovuzlik va nopoklik ustidan g'alaba qozonishi to'g'risidagi tushunchalar hikoya qilingan. Bolaning axloqiy fazilatlarini bekamu-ko'st shakllantirishda ota-onalar oldida qator vazifalar turadi. Bular:

- bola hayotining birinchi kunidayoq uning o'sishi va rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish;
- bolalarni atrofdagilarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishi, atrofdagilarning ishlari, qiziqishlari, manfaatlarini bilan hisoblashishga o'rgatish;
- bolaning jonkuyarlik, vazminlik, kamtarlik, umummanfaat bilan hisoblashish ko'nikmalarini tarkib toptirish;
- bolada nutq madaniyatini (odob bilan gaplashish) shakllantirish;
- kattalarni sizlab, ism-sharifini to'liq aytib murojaat qilishga, aniq talaffuz, muloym va ortiqcha imo-ishorasiz so'zlashga o'rgatish;
- faoliyat madaniyati (o'yinchoqlar, kitoblar, shaxsiy buyumlar bilan muomala qilish) ko'nikmalarini shakllantirish;
- bolada burch hissini vujudga keltirish kabilar.

Ota-ona o'z farzandida xushmuomalalikni tarbiyalashi muhim. Bunday shaxs ochiq ko'ngilli, sofdil, boshqalar bilan samimiy, odob bilan muomalada bo'ladi, shirinso'zlik, muloyim ovoz ohangiga ega bo'lish insonni bezaydi, atrofdagilarda unga nisbatan muhabbat uyg'onadi. Odoblilik xushmuomalalikning belgisi. Bunday xislatga ega bo'lgan inson hech qachon atrofdagilarga noxushlik keltirmaydi. Bolani ziyraklikka o'rgatish orqali unda rahmdillik qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Ziyraklik, fahm-farosat va odob inson xatti-harakatlarini tartibga solib turuvchi yo'lchi yulduzdir. Odob qachon gapga qo'shilish va qachon sukut saqlashni, nima mumkin va yaxshi, nima mumkin emas va yomon, birovni xafa qilmaslik uchun keskin vaziyatni hal etish va o'z fikrini ishonchli tarzda himoya qilish lozimligini, shu bilan bir vaqtda boshqalarni kamситmaslik, nafsoniyatiga tegmaslik kerakligini anglatadi. Jonkuyarlik esa atrofdagilarga nisbatan e'tiborli bo'lish, pok dilli bo'lishga xizmat qiladi.

Oilada kamolga yetayotgan har bir shaxsni mustaqil fikr yuritadigan, aql-idrok sohibi qilib yetishtirish muhim ahamiyatga ega. Haqiqatan ham, mustaqil insongina har qanday qiyinchiliklarga bardosh berib, hayotda o'ziga to'g'ri yo'l topa oladi va boshqa oila a'zolarining ham haqiqiy yuksak inson bo'lib yetishishiga daxldor bo'ladi. Shunday ekan, ota-onalar, birinchi navbatda, oilaviy tarbiyaga e'tiborni kuchaytirishlari, jamiyat manfaatlarini nuqtayi nazaridan yondashishlari zarur.

2008-yilning 7-yanvarida “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi qonuni qabul qilindi. Ushbu qonun 4 bob, 32 moddadan iborat bo'lib, xalqimizning bolajonlik va bolaparvarlikka oid qarashlarining demokratik prinsiplarini asoslaganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan qonunchilik tashabbusi huquqi asosida “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risi-

¹ I.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

da”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni loyihasi ishlab chiqildi va Oliy Majlisda ma’qul-landi hamda 2010-yilning 29-sentabridan kuchga kirdi.

Qonun 6 bob, 36 moddadan iborat bo‘lib, unda milliy qadriyatlar va zamonaviy xalqaro huquqiy normalar uyg‘unligi o‘z e’tirofini topgan.

Qonunning 3-moddasida ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan oila, “nazoratsiz”, “qarovsiz” tushunchalarining mohiyat e’tibori bevosita ta’lim-tarbiya ishi bilan shug‘ullanadigan ota-onalar va pedagoglarning rejali hamkorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Bunda ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo‘lgan oila:

Nazoratsiz – ota-ona yoki ota-ona o‘rnini bosuvchi shaxslar tomonidan voyaga yetmaganni ta’minlash, tarbiyalash va unga ta’lim berish bo‘yicha o‘z majburiyatini bajarishni istamaslik yoki lozim darajada bajarmaslik oqibatida xulq-atvori nazoratsiz qolgan voyaga yetmagan;

Qarovsiz – aniq yashash joyi bo‘lmagan, nazoratsiz qolgan voyaga yetmagan kabi tushunchalarni aniq va muxtasar ifodalaniishi bevosita ushbu modda asosida ishlab chiqiladigan tarbiyaviy tadbirlarni maqsadli amalga oshishini ta’minlaydi.

Uzluksiz ta’lim sifatini ta’minlashda oilaning ishtiroki har jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Oilada ajdodlardan meros bo‘lib qolgan tarbiya mezonlari va an’analarini farzandlarga yetkazish ota-ona zimmasida bo‘ladi. Ota-onalarning muhim vazifalaridan biri – bu yetakchilikdir. Shunday ota-onalar bo‘rki, ularning sa’y-harakatlari, ishbilarmonligi bilan oilasi obod, ammo taraqqiyotga emas, aksincha, beqarorlikka sabab bo‘lgan yetakchi oilalardir. Bulardan notinch va jinoyatchilikka sabab bo‘luvchi oilalar yuzaga keladi. Jamiyatimizda qonun ustuvorligi, xalq hokimiyati va fuqarolik jamiyati yuksalib borar ekan, oila yetakchilari bo‘lgan ota-onaga nisbatan talablar ham o‘zgarib boraveradi.

Adolat – ota-onalar shaxs ma’naviyatining asosiy fazilatlaridan biri. Oilada ota-ona shaxsi oilani boshqarishda adolat tamoyiliga rioya qilmas ekan, ularning farzand tarbiyasi jarayonidagi harakatlari talab darajasida bo‘lmaydi. Milliy ma’naviyatimizning qadimiy odatiga ko‘ra, ota-onalarning, oila boshqaruvchisining eng asosiy fazilati – adolat hisoblangan. Ayni paytda odil, adolatli ota-ona bo‘lish uchun oila a’zolarini boshqarib borishni o‘z zimmasiga olgan shaxsdan ko‘p narsa talab qilinadi.

Oila rahbari – ota-ona, avvalo, oila a’zolari dardi bilan yashashni, zimmasiga oilaning og‘irini yengil qilishdek mas’uliyat yuklanganligini teran his etishi lozim. Zero, halollik, adolatparvarlik, oilaparvarlik ota-onalarning ma’naviy qiyofasini belgilaydigan, uning obro’sini oshiradigan muhim omildir.

Tashabbuskor ota-ona zavq-shavq bilan yashaydi va oilani boshqaradi, uning moddiy va ma’naviy ta’minotini yengillashtiradi, shunga yarasha mehnat qiladi. Ota-onaning tashabbuskorligi uch narsada bilinadi: oilani birlashtirishda, ularni boshqarish va tarbiyasini ta’minlashda. Birlik yo‘q joyda oilada baraka va tinchlik bo‘lmaydi, uning boshqaruvi zaif bo‘lsa, tartib va intizomga putur yetadi. Oila tartibli, tarbiyasi bo‘lmasa, birlik yo‘qoladi. Oila a’zolari birlashsa, tarbiyasi mukammal bo‘lsa, oila faravonlikka yuz tutadi. Oila a’zolarida mazmunli yashash va mehnat qilishga ishtiyoq kuchayaveradi. Muammo va illatlar kamayadi. Bularning barchasi ota-onaning oilani boshqarishiga, tashabbuskorligiga bog‘liq.

Bugun zamonaviy ota-ona qiyofasi yuqorida ta’kidlab o‘tilgan fazilat va xislatlardan tashqari, quyidagi qo‘shimcha talablarni ham o‘z tarkibiga olishi mumkin:

- oila yuritish intizomini ta’minlash;
- oilani boshqarishda izlanish, tashabbuskor bo‘lish;

- oilaning boshqa a'zolari uchun shaxsiy namuna ko'rsatish;
- oilaning qadr-qimmatini yuksaltirish;
- farzandlarni sabr-toqatli bo'lishga o'rgatish;
- boqimandalikka yo'l qo'ymaslik;
- oila a'zolari manfaatlarini himoyalash;
- farzandlarga zamonaviy bilimlarni egallashlari uchun yetarli shart-sharoitlarni yaratish, ularni kasb-hunarli qilish;
- ta'magirlikka qarshi kurashish;
- oila a'zolarini iqtisodiy va huquqiy himoya qilishni ta'minlash.

Bolaning tezkorlik bilan taraqqiy etayotgan jamiyat talablariga mos holda rivojlaniishi va kamol topishida oilaning o'rni va rolini oshirish, Davlat ta'lim standartlari darajasida bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlari uchun o'z navbatida mas'uliyatni his etishlari lozim. Agar ota-onalarimiz “ta'lim-tarbiya maktabning ishi” deb o'zlarini chetga olmoqchi bo'lsalar, qattiq yanglishadilar. To'g'ri, maktabda tahsil olayotgan o'quvchilar ota-onalarining barchalari ham bir xil tayyorgarlik, tajriba va bilimga ega emasligi ma'lum. Hamma gap shundaki, ma'lumotlilik darajalari, tajribalari turlicha bo'lgan ota-onalarga bir xildagi tavsiyalar, maslahatlar, pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlashlar yetarli darajada o'z samarasini bermayapti.

Buning uchun eng avvalo, farzandi uzluksiz ta'lim tizimi (maktab, kollej, akademik litsey) muassasalarida ta'lim olayotgan turli darajadagi ma'lumotga ega bo'lgan ota-onalarning tarbiya sohasidagi tajribasi hamda pedagogik-psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlash zarur. Ayniqsa, boshlang'ich sinflardan boshlab ota-onalarning kasb-kori, ma'lumotlilik darajasi, oilada bola tarbiyasidagi tajribasini mezonlar asosida toifalarga ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu ish maktabda amalga oshirilib, toifalarga ajratilgan ota-onalarni maxsus dastur asosida o'quv-seminarlari tashkil etish orqali tayyorlash mas'uliyati ham maktab pedagogik jamoasi zimmasiga yuklatiladi. Agar biz ta'lim sifatini ko'tarishda ota-onalarning yordami, qo'llab-quvvatlashini bitta mezon sifatida qaraydigan bo'lsak, shu ishni amalga oshirish maqsadga muvofiqligi ayon bo'ladi. Demak, ta'lim sifati darajasini aniqlashning yana bitta mezoni – ota-onalarni tayyorlash yoki malakalarini oshirish tizimini ishlab chiqishdan iborat bo'ladi.

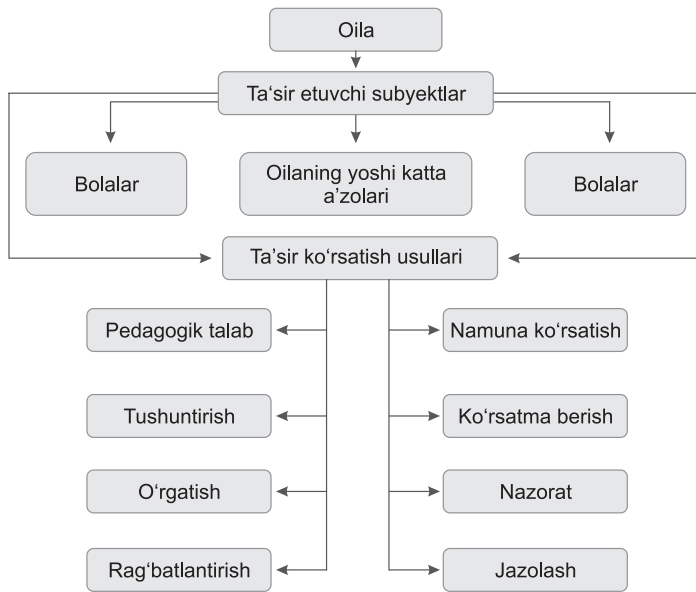
Ma'lumotlilik darajalariga qarab guruhlariga bo'lingan ota-onalar bilan maxsus dastur asosida mashg'ulotlar olib boriladi. Mashg'ulotlarni pedagoglar, sohaga taalluqli bo'lgan olimlar, farzandlari tarbiyasini risoladek olib borib, muvaffaqiyatga erishayotgan tajribali ota-onalar olib borishlari mumkin. Ko'tarilgan masalaga vaziyatli hamda tizimli yondashuv asosida yondashib, hayotiy voqealar, mahalliy misollar orqali xulosa chiqarish yaxshi natija beradi. Bu ishni dastlab ta'lim muassasasida tajribadan o'tkazib, keyin ommalashtirish ham mumkin.

Yuqorida keltirilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda oila sharoitida bolalarda mas'uliyat hissini tarbiyalash imkoniyatini umumiy tarzda 1-rasmda quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin²:

Shunday ekan, ota-onalar, birinchi navbatda, oilaviy tarbiyaga e'tiborni kuchaytirishlari zaruriy haqiqat ekanligini tushunib olishlari lozim. O'z navbatida ota-onalar:

- oilaning muqaddas dargoh ekanligini;
- oilaviy munosabatlarning mehr-muhabbat va sadoqatga asoslanganligi;

² Uzakov I. Bolalarda mas'uliyat hissini shakllantirishda oilaning roli. “Xalq ta'limi” jurnali. 2012-y. № 4, 129-133-b.

1-rasm

- o'zbek oilasida serfarzandlik va bolajonlilik;
- oilada ma'naviy iqlimni o'zaro hurmat, axloq-odob asosida qurish;
- ota-onalarning oilaparvarligi va bolaparvarligi;
- oilada milliy, diniy tarbiyaning ustuvorligi;
- ota-ona, qarindoshlarni hurmat qilish;
- kattalar mehnatini qadrlash, ularni hurmat qilish;
- o'z mahallasi, qishlog'i, yurti, millatiga mehr-muhabbatli bo'lish;
- o'z farzandlariga mehribon bo'lish va ularni o'zlariga itoatli hamda sodiq qilib tarbiyalash;
- bolalarni adolatli, halol, to'g'riso'z, mehnatsevar qilib voyaga yetkazishlari uchun barcha aqliy salohiyatlari va hayotiy tajribalarini ishga solishlari kerakligini tushunib yetishlari zarur.

Ijtimoiy muhitning asosi bo'lgan oila o'smir xulqining shakllanishiga katta ta'sir o'tkazadi. Bolaning oilada olgan tarbiyasi bir umrga saqlanib qoladi. Oilaning tarbiya instituti sifatida muhimligi shundaki, bola unda hayotining ko'p qismini o'tkazadi va shaxsga ta'sir etuvchi muddati bo'yicha ham oila tengsiz sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Uzakov I. *Bolalarda mas'uliyat hissini shakllantirishda oilaning roli. Xalq ta'limi j.* – T., 2012. № 4. 129-133-b.

Rahimahon BOYMIRZAYEVA,
Namangan viloyati XTXQTMOI o'qituvchisi

“OILA – MAHALLA – TA'LIM MUASSASASI” HAMKORLIGINI TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqola barkamol avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash vazifasini mustahkamlashda pedagogik hamkorlikning ayrim masalalariga qaratilgan. Shuningdek, muallif yoshlarni tarbiyalash jarayonida oila-mahalla-ta'lim muassasalari hamkorligi va uni samarali amalga oshirish bosqichlarini ko'rsatib bergan.

Kalit so'zlar. Pedagogik hamkorlik, barkamol avlod, “Oila – mahalla – ta'lim muassasasi”, hamkorlik mexanizmi.

Статья посвящена вопросам педагогического сотрудничества в процессе духовно-нравственного воспитания гармонично развитого поколения. Автором раскрыта роль совместной деятельности семьи – махалли и образовательного учреждения в воспитании молодежи.

Ключевые слова. Педагогическое сотрудничество, гармонично развитое поколение, механизм сотрудничества “Семья-махалля-учебное заведение”.

This article is devoted to spheres of pedagogical cooperation in the process of moral-spiritual training of harmonial developed generation. The role of collaboration of family, mahalla and educational institution in upbringing of young generation.

Key words. Pedagogical cooperation, harmonial developed young generation, mechanism of cooperation of family, mahalla and educational institution.

Mustaqillik yillari mamlakatimiz tarixida misli ko'rilmagan yangilanishlar va o'zgarishlar davri bo'lib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida erishilayotgan yutuqlar O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan tanlangan mustaqil taraqqiyot yo'lining porloq ekanligini, yurtimizda tinchlik va barqarorlik, izchil iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishni ta'minlash, inson huquq va erkinliklarini faol himoya qilish, aholi farovonligi va turmush darajasini oshirish kabi yo'nalishlar suveren davlatimizning adolatli va insonparvar ichki siyosatida doimiy ustuvor bo'lib kelayotganligini, ular sirasida jamiyatning ma'naviy yuksalishi va shaxs ma'naviy kamolotiga berilayotgan e'tibor alohida o'rin egallashini to'la isbotladi.

Ayni paytda dunyoda kechayotgan globallashuv jarayonlari barchamizga yangi vazifalar yuklamoqda. Shunday vazifalardan biri – yosh avlodni vatanparvarlik, in-

sonparvarlik kabi xislatlar bilan birga yuksak ma'naviyat egasi bo'lish hamda boshqa millatlarga nisbatan hurmat bilan qaraydigan, insoniy qadr-qimmatni e'zozlaydigan insonlar qilib tarbiyalashdir.

Shunday ekan, yosh avlod tarbiyasi bilan shug'ullanadiganlar, ya'ni oilada – ota-onalar, mahallada – qo'ni-qo'shni va keng jamoatchilik, ta'lim muassasasida – o'qituvchi va murabbiylar kelgusi avlod barkamolligi yo'lida o'g'il-qizlarimizning ulug' ajdodlarimizga munosib bo'lishlari uchun mas'uldirlar.

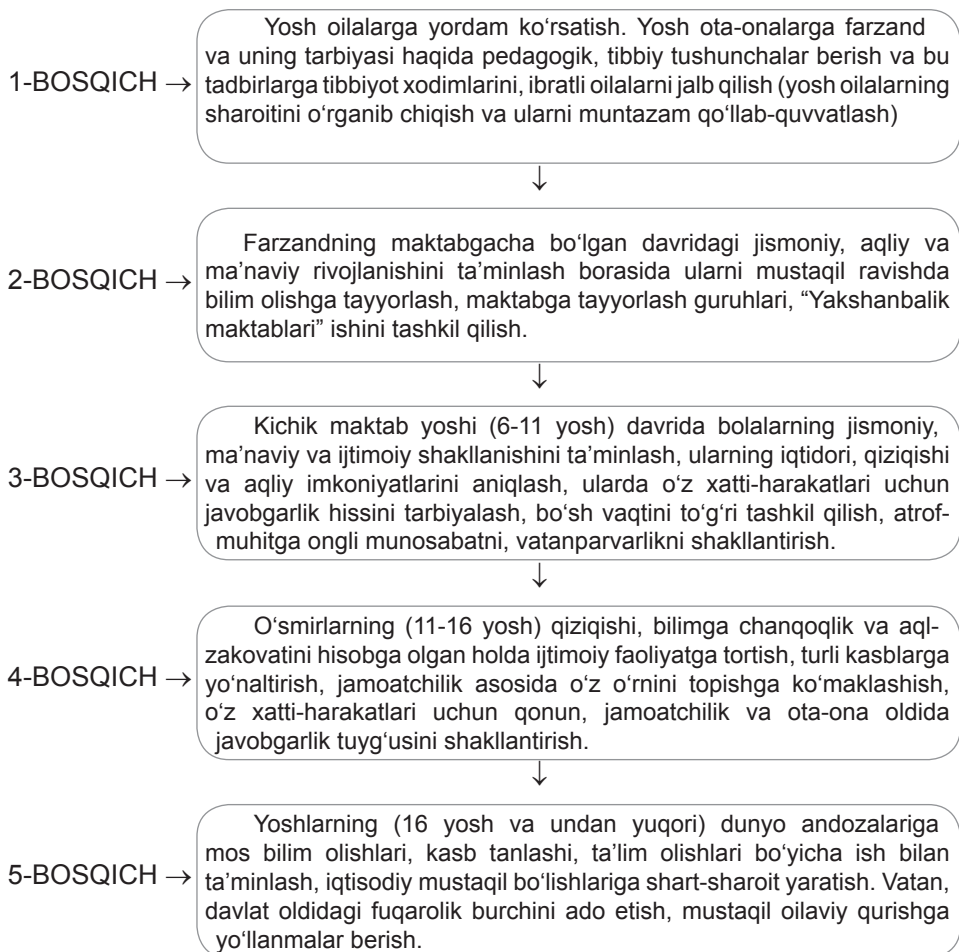
Ushbu sharaflı va mas'uliyatlı vazifalarnı amalga oshırıshda o'zaro bog'lıq uch omil – oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish, mustahkamlash va samaradorligini oshirish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyundagi 175-sonli qarori bilan "Oila – mahalla – ta'lim muassasasi" hamkorlik mexanizmini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuasi tasdiqlandi va Xalq ta'limi vazirligi huzurida "Oila – mahalla – ta'lim muassasasi" hamkorligi Jamoat kengashining faoliyati yo'lga qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risidagi" qonunida voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsad qilib qo'yilgan bo'lib, uni amalga oshirishda jamoatchilik tashkilotlari, ta'lim muassasalari, huquq-tartibot organlari hamda ota-onalarning vazifalari, ularni hamkorlikda amalga oshirish tizimi yaratilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 30-moddasida "Voyaga yetmagan bolalarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari bolaning qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilishlari shart hamda ularning tarbiyasi, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olishlari uchun javobgardirlar" deb belgilab qo'yilgan.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining 3.2 bandida ta'lim oluvchilarga shart-sharoit yaratishda jamoatchilik boshqaruvini rivojlantirishga, 4.4 bandida esa jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishga qodir shaxsni shakllantirish maqsadida ta'lim muassasalari, ota-onalar, oila, mahalla qo'mitalari, Ma'naviyat targ'ibot markazi, Milliy g'oya va mafkura ilmiy-amaliy markazi, ko'plab jamoat tashkilotlari, fondlar bilan o'zaro hamkorlik qilishga alohida e'tibor berilgan.

Ushbu me'yoriy hujjatlar talabidan kelib chiqadigan bo'lsak, masalaning mohiyati avvalo o'quvchi yoshlar o'rtasida sodir etilishi mumkin bo'lgan tartibbuzarliklarning oldini olishda manfaatdor vazirliklar, idoralar va mahalliy hokimiyat vakillari bilan hamkorlikda tashkiliy-pedagogik ishlarni tashkil etish bilan bog'liq. Ushbu sohada keng miqyosli faoliyat olib boruvchi barcha bo'g'inlarga amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish ahamiyatlidir.

Barkamol avlodni tarbiyalashda oila-mahalla-ta'lim muassasalari hamkorligi doimiy va murakkab jarayon bo'lib, o'z bosqichlariga ega. Shunday bo'lishi ham kerak, zero, ta'lim va tarbiyadek keng qamrovli soha davriylik va davomiyligni talab etadi. Biz bu bosqichlarni quyidagilarda ko'ramiz:

Mamlakatimiz fuqarolari orasida g'oyaviy-mafkuraviy ishlarni takomillashtirish, shuningdek, loqaydlik, beparvolik, milliy qadriyatlarimizga bepisandlik kabi tuban ijtimoiy illatlar jamiyat va davlat uchun g'oyat zararli ekanligini yoritib berishda O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "**G'oyaga qarshi g'oya, fikrga qarshi fikr, jaholatga qarshi ma'rifat**" tamoyilini yoshlar ongiga singdirish, Vatani chindildan sevadigan, millat ravnaqini o'ylaydigan avlod qilib shakllantirishda "oila – mahalla – ta'lim muassasalari" hamkorligining o'rni muhimdir. Xususan:

– ta'lim-tarbiya jarayoniga oid normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish yuzasidan takliflarni belgilangan tartibda tegishli davlat organlariga kiritish;

– oila – mahalla – ta'lim muassasalari hamkorligini yaxshilashga doir uslubiy asoslarni yaratish;

– ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bo'yicha o'quvchi yoshlar va ularning ota-onalari orasida tegishli mutaxassislar (psixologlar, ijtimoiy xizmat mutaxassislari va b.)ni jalb qilgan holda turli so'rovnomalarni o'tkazib borish, shuningdek, psixologik maslahatlar, treninglar tashkil etish;

-
- oila, umumta’lim maktablari, o’rta maxsus kasb-hunar ta’lim muassasalari va mahalla hamkorligining aniq samarasini ta’minlash;
 - ota-onalar orasida farzandlar tarbiyasidagi konstitutsion mas’uliyati va majburiyatini anglatish bo’yicha muntazam targ’ibot ishlarini olib borish;
 - ota-onalarga “Ota-onalar universitetlari” tizimi orqali farzandlar bilan o’zaro munosabatlarini mustahkamlashga ko’maklashish;
 - ta’lim muassasalaridagi ta’lim-tarbiya sifatini o’rganish, o’quvchilarga bilim olishi va kasb-hunar egallashi uchun har tomonlama ko’mak berish;
 - o’quvchi yoshlar ongi va qalbiga vatanparvarlik, insonparvarlik, kelajakka ishonch va intilish, mehnatsevarlik, bunyodkorlik, ma’rifatparvarlik kabi fazilatlarni singdirish, ularda faol fuqarolik pozitsiyasi va mafkuraviy immunitetni mustahkamlashga erishish;
 - “Hech kim, hech qachon e’tibordan chetda qolmasligi kerak” tamoyili asosida o’quvchi yoshlarning zararli odatlar yo’liga kirishiga sabab bo’layotgan omillarga qarshi manzilli profilaktik tadbirlarni amalga oshirish;
 - qonunchilik talablaridan kelib chiqib ta’lim muassasalariga yaqin hududlarda alkogolli va tamaki mahsulotlarini sotilishiga yo’l qo’ymaslik bo’yicha jamoatchilik nazoratini o’rnatishga ko’maklashish, giyohvandlik illatining og’ir oqibatlari haqida muntazam tushuntirish olib borish;
 - o’quvchi yoshlarda kelgusi oilaviy hayot, mahalla va jamiyatdagi o’zaro munosabatlarning asosiy ko’nikmalarini shakllantirish;
 - ta’lim tizimidagi islohotlar haqida ota-onalar va keng jamoatchilikning doimiy ma’lumotga ega bo’lishlarini ta’minlash va h.k.

Yuqorida qayd etilgan maqsad va vazifalardan kelib chiqib, barkamol avlodni ma’naviy-axloqiy qilib tarbiyalash ishini mustahkamlashda pedagogik hamkorlik faoliyatini quyidagilarga tayangan holda amalga oshirish talab etiladi:

Birinchidan, samarali, zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o’quvchi yoshlarda milliy va umuminsoniy fazilatlarni shakllantirish va mustahkamlashda keng jamoatchilik kuchi va tajribasiga tayanish zarur. Bunday jamoatchilik aynan mahallada to’plangan bo’lib, yosh avlodga qadriyatlarimiz va an’analarimizni anglatish, xalqimizning ko’p asrlar davomida shakllangan ezgu fazilatlarni kattalar, hayot tajribasiga ega insonlar, mashhur kishilar faoliyati misolida o’rgatish ijobiy samara beradi.

Ikkinchidan, hurfiylikka tayangan holda yoshlarni xalqimiz va davlatimiz daxlsizligini asraydigan, el-yurtimizning eng yuksak maqsadlar yo’lida fidokor bo’lish ruhida tarbiyalash, bunda mahalla oila va unda kamol topayotgan farzandlar uchun tarixan o’z isbotini topgan birlamchi va mustahkam qo’rg’on ekanligini anglatish muhimdir.

Uchinchidan, yoshlarni yurtga, ulug’ ajdodlarimizga munosib vorislar bo’la oladigan vatanparvarlik ruhida tarbiyalash aynan yon-atrofdagilar, yaqinlar va uning timoli bo’lgan mahalladan ildiz oladi.

To’rtinchidan, jahon umumbashariy yutuqlarini egallash ruhida ta’lim va tarbiya olish barkamollikning muhim sharti ekanligini anglatish. Bunday barkamollik o’quvchining ota-onasiz va ustozlarisiz shakllanmaydi.

Beshinchidan, o'quvchini bilimli, mustaqil fikrlovchi erkin shaxs sifatida shakllanishi o'quvchiga o'zida mavjud bo'lgan barcha salohiyatni to'la ro'yobga chiqarishga, hayotda o'z o'rnini topishiga, shu orqali jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy iqlimga ijobiy ta'sir ko'rsatishi uchun muhim omil ekanligini anglatish zarur. Bunda: bir tomondan o'quvchining bosh tayanchi bo'lgan oila, ikkinchi tomondan farzandning o'z yaqinlari bilan yashash maskani bo'lgan mahalla, uchinchi tomondan ta'lim beshigi bo'lgan ta'lim muassasasining yaqin birligi hal qiluvchi rolni bajarishi shart.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ta'lim muassasalarida pedagogik hamkorlikni tashkil etishda, barkamol avlodni shakllantirish maqsadidagi ma'suliyatli vazifani amalga oshirishda bizdan umumiy va maxsus bilimlarga, zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lgan ongli, tafakkuri tiniq, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishga kamarbasta komil insonlarni tarbiyalashga barcha mas'ulligini jamoatchilik orasida muntazam targ'ib etib borish talab etiladi. Chunki, barkamol shaxslarni tarbiyalash, nafaqat, ota-onalar va ta'lim muassasalari, balki jamiyatning vazifasiga aylanmog'i kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. *O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi*. – T.: O'zbekiston, 2014.
3. “Ta'lim to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 1997-yil, 29-avgust. (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1997-yil, 9-son, 225-modda).
4. “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. 2010-yil, 29-sentabr.
5. *Barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi konsepsiyasi* – T., 2012.
6. M.Quronov. *Uzluksiz ta'lim jarayonida barkamol shaxsni tarbiyalash tizimi*. (Risola) – T., 2005.

Mutallib HAZRATQULOV,
Samarqand Davlat universiteti o'qituvchisi

UMUMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARI O'QUVCHILARINING YOZMA NUTQINI INSHO YOZISH ORQALI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarining yozma nutqini insho yozish orqali rivojlantirish usullari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, muallif o'quvchining shaxsiy nutqiy faoliyatini shakllantirishdagi metodik talablarini aytib o'tgan.

Kalit so'zlar. Syujet, peyzaj, hissiyot, individuallik, epizod, badiiy tasvir, insho, obrazlilik, yozma ish, uzluksiz ta'lim, tasavvur, atrof-olam, ko'nikma, boshlang'ich ta'lim, maktabgacha tarbiya davri, og'zaki matn.

В статье показаны приемы развития письменной речи учащихся общеобразовательных школ путем написания сочинений. Автором изложены методические требования к совершенствованию индивидуальной речевой деятельности учащихся.

Ключевые слова. Сюжет, пейзаж, чувство, индивидуальность, эпизод, художественный образ, сочинение, письменная работа, непрерывное образование, воображение, окружающий мир, навыки, начальное образование, дошкольный период, устный текст.

In this article, it is shown that methods of developing writing skills of pupils of general education schools by writing essays. The author gives methodological requirements for the improvement of individual speech activity of pupils.

Key words. The plot, the landscape, feeling, individuality, episode, artistic image, essay, written work, imagination, environment, skills, primary education, preschool period, the verbal text.

Nutq fikr bayon qilish vositasi bo'lib, og'zaki va yozma, ichki va tashqi nutq kabi shakllari mavjud. Nutqning amaliy ahamiyati shundaki, tafakkur nutq yordamida ro'yobga chiqadi.

Og'zaki nutq pauza, urg'u, intonatsiya va tovushlar orqali borib yetsa, yozma nutq esa harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuv (tinish belgilar, abzas, paragraf) orqali borib yetadi.

Og'zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiyimiz. Yozma nutqda savodxonlik va mazmun asosiy o'rin tutadi.

Yozma nutqning talabi quyidagicha:

- Har bir so'z, har bir jumla muallif maqsadini amalga ochirishga xizmat etishi lozim.
- Yozma nutqda fikr ifodali va ravon bayon etilishi kerak.
- Bildirilgan fikrlar asosida xulosa chiqarilishi shart.

Nutq faoliyati, shuningdek, o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, og'zaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, mavzusi bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi. Shunday ekan, o'quvchilar nutqini o'stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning mavzulari haqida bo'lib, o'quvchining nutqi mazmunli bo'lishi uchun g'amxo'rlik qilishi hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmalari, gap, nutq yordamida ifodalanisagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O'quvchilarga til namunalari berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur.

Nutq o'stirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, ya'ni, birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, o'rgangan til vositalaridan foydalanib, o'z fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi.

Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida o'zlashtiradi. Buning o'zi yetarli emas, chunki u nutqni yuzaki o'zlashtiradi. Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. Bular:

– Adabiy til me'yorlarini o'zlashtirish. Maktab o'quvchilarini adabiy tilni sodda so'zlashuv tilidan, sheva va jargondan farqlashga o'rgatadi, adabiy tilning badiiy, ilmiy, so'zlashuv variantlari bilan tanishtiradi.

– Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo'lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish. Bu bilan o'quvchilar yozma nutqning xususiyatlarini, uning og'zaki-so'zlashuv nutqdan farqini bilib oladi.

– O'quvchilarning nutq madaniyatini takomillashtirish. Til jamiyatdagi eng muhim aloqa vositasidir, mana shu ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib, maktabda o'quvchilarning nutq madaniyatiga alohida e'tibor beriladi.

Bu vazifalarni bajarish uchun o'qituvchi o'quvchilar bilan rejali ish olib borishi lozim. Buning uchun o'quvchilar nutqini o'stirish ustida ishlash tushunchasiga nimalar kirishini bilib olish muhimdir.

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi:

- so'z ustida ishlash;
- so'z birikmasi va gap ustida ishlash;
- bog'lanishli nutq ustida ishlash.

Insho qanday turda bo'lishidan qat'i nazar, og'zakimi yoki yozmami, o'zida o'quvchilarning o'z fikrlarini yaratishga yo'naltirilgan ishni mujassamlashtiradi. Insho o'quvchining shaxsiy nutqiy faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu ikki yo'nalishdagi ishni: nutqiy faoliyatni takomillashtirish hamda nutqiy ko'nikmalarning har birini shakllantirishni o'zida mujassamlashtirgan mashqlarning bir ko'rinishi sanaladi. Muallif tomonidan hal qilinadigan matn mavzusi, uning asosiy g'oyasi, mikromatnning tarkibi, ularning izchilligi, til vositalaridan foydalanish xususiyatlariga doir sharhlar o'quvchilarga topshiriqni to'laonli tushunish imkoniyatini beradi. Muallif fikrini yuzaga chiqarish esa insho yozishga tayyorlanish jarayonida o'quvchi oldiga barchasini aniqlash va amalda qo'llash vazifasini qo'yadi.

Insho, bu – o'quvchilarning tabiiy monologik nutqining yanada mukammal bo'lishiga, nutqiy faoliyati tajribasining boyitilishiga qaratilgan mashq turi hisoblanadi.

Insho o'tkazish haqiqiy nutqiy faoliyatda mavjud bo'lgan barcha shart-sharoitlarni kuzatishni talab qiladi. Nutq har doim insonlarga hamroh bo'ladi. U mustaqil faoliyat sifatida, shuningdek, mehnat, o'yin, ijodiy va boshqa faoliyat bilan ham bog'liq bo'lishi

mumkin. Aynan shu sabab aniq bir nutqiy asarni yozishga tayyorgarlik ko'rishdan oldin muloqotning aniq vaziyatini yaratish, o'quvchilarda unga kirishib ketish ehtiyojlarining shakllanishi haqida qayg'urish kerak.

Nutqiy muloqot fikr almashish shakliga ega bo'lishi kerak. Bunda o'qituvchining roli so'rash va javob talab qilishdan emas, balki muloqotda qatnashadiganlar, ya'ni o'quvchilar qarashlariga qiziqish bildiradigan teng huquqli suhbatdosh bo'lishdan iborat bo'lishi lozim. Bunday holatning o'ziga xos xususiyatlari shundaki, u tajribaliroq kishi sifatida suhbatni boshqarib boradi. Suhbatning ko'zda tutilgan mavzusi u yoki bu darsdagi ta'lim topshiriqlari bilan aniqlanadi.

Erkin muloqot davomida suhbat nutqini takomillashtirish, ilmiy-rasmiy yoki badiiy nutqni maxsus tashkillashtirish yoki o'quvchilarning dars jarayonidagi boshqa faoliyat turlaridan foydalanish mumkin. Masalan, ilmiy-rasmiy nutqning qo'yilishida to'g'ri tashkil qilingan o'quv faoliyatida topshiriqni bajarishning tanlangan usullari, o'z fikrining dalil-isbotlari, bajariladigan o'quv harakatlarining izohlari va boshqalar katta rol o'ynaydi. Badiiy nutqni rivojlantirish uchun borliqni ruhiy-hissiy idrok qilishga asoslangan tasavvurga keltirish ishida so'z orqali ifodalanadigan ijodiy faoliyatni tashkil etish juda muhim. Bu nafaqat ona tili va adabiyot darslarida, balki musiqa va rasm darslarida ham muhim sanaladi.

Nutqiy vaziyatlardan foydalanish matn tuzishga maxsus tayyorlanishni o'tkazishni taqiqlamaydi. Inshoning mavzusi, janri va tayyorgarlik ishining xarakteriga ko'ra, birinchi navbatda, o'quvchilarga qaysi uslubdagi matnни tavsiya qilish, so'ng umumiy vaziyatlardan biriga daxldor bo'lgan va o'quvchilar uchun qiziqarli, hayotiy bo'lgan aniq holatlarni o'ylab topish zarur.

Inshoni yozish bosqichida o'quvchilar imloviy xatoga yo'l qo'yish qo'rquvidan xalos bo'lishlari uchun ularning diqqati aynan nutqiy topshiriqlarni bajarishga qaratilgan bo'lishi lozim. Amaliyotda qo'llanilgan yo'riqnomaga ko'ra, faqat yozilishi aniq bo'lgan so'zlardan foydalanish xavflidir, chunki bu holat tayyorgarlik ishlarining ahamiyatini yo'qqa chiqaradi va o'quvchilarning nutqini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Insholarni tekshirish bosqichida o'quvchiga mazkur masalani o'zi mustaqil tekshirish uchun ma'lum bir vaqt beriladi.

Inshoni yozish bosqichi quyidagicha tashkil qilinadi:

- dastlabki tayyorgarlik;
- nutqiy vaziyatni yaratish;
- o'z-o'zini nazorat qilish;
- insho(matn)ni yozish.

Matn – mazmun, uslub va grammatik jihatdan o'zaro bog'langan va aniq ketma-ketlikda joylashgan gaplar qatoridan tuzilgan tugallangan asar. Matndagi gaplar oddiy, oldinma-keyin kelmaydi. Balki bu bog'lanishning o'z qonunlari mavjud. Gaplar orasida tengsizlik mavjud. Gaplar kontekstga bog'liq bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin. Kontekstga bog'liq gaplarni mustaqil ishlatish mumkin emas, chunki ularning mazmuni kontekstdan tashqarida har doim ham tushunarli bo'lavermaydi. Gaplardagi o'zaro aloqa zanjir usulida (ikkinchi gap birinchi gap bilan, uchinchi gap ikkinchi gap bilan) yoki muqobil (gaplar o'zaro bog'lanmaydi, balki o'zaro taqqoslanadi, bunda barcha gaplar birinchi gapga bog'langan bo'lib, uni aniqlab keladi) bo'lishi mumkin. Matn qurilishi nutq turiga bog'liq bo'ladi.

Nutq turlarini tasniflashda bayon usuli, tasvir usuli va muhokama usuli alohida farqlanadi. Yozma nutqni rivojlantirish bosqichlarida tasvir usulidagi mashqlardan foydalanish samarali natijalar beradi.

Narsani tasvirlash. Bunday tasvirda hamma narsa aniq, mantiqiy, to'liq chegaralangan, shaxsiy hissiyot va tasavvurlarsiz bo'lishi kerak. Badiiy tasvirda esa narsa haqida

timsolli tasavvur beriladi. Bunday insholarda muallifning narsani idrok qilishi, kayfiyati, fikrlari va kechinmalari tasvirlanadi. Butun diqqat faqat narsaning timsolini yaratishga hamda yorqin detallarga qaratiladi. Tasvir uchun aniqroq ahamiyatga ega sifatlar, otlar, ravishlar, shuningdek, qiyoslashlar, qiyosiy oborotlar va ko'chma ma'noli so'zlardan keng foydalaniladi.

Jonivorni tasvirlash. Jonivorni tasvirlash maktab insholarining eng sevimli tur-laridan biridir. Bunday insho, odatda, shaxsiy taassurotlar va kuzatishlar asosida yozi-ladi. Jonivorni tasvirlash jarayonida uning qiliqlarini, u bilan bog'liq qiziq sarguzashtlarni hikoya qilmaslik mumkin emas. Buning ustiga, bunday insholarda jonivorning hayotida ro'y bergan biror voqeani emas, balki uning tashqi ko'rinishini yoki xarakterini tasvirlash muhim. Jonivorlar tasvirida nasl, tirnoqlar (changallar), tumshuq (yoki burun), gavda, panja, tus kabi so'zlardan o'rinni foydalanish zarur. Ularning tashqi ko'rinishi yoki xarak-teriga xos eng muhim jihatlarni ko'rsata bilish lozim.

Xona (imorat) tasviri. Bunday matnlarni yaratish tajribasi juda kam, shuning uchun bunday inshoni yozish jarayonida o'quvchilarda xona yoki binoning eng muhim o'ziga xosliklarini ko'rsata oladigan detallarga e'tibor qilish ko'nikmasini shakllantirish lozim.

O'rin-joy tasviri. Bunday inshoda inson xohlagan joyni tasvirlashi mumkin: qish-loq, qo'rg'on, shahar, ko'cha, hovli, maydon va b. Bunday tasvirning asosi berilgan joy uchun xarakterli bo'lgan narsalarni hisobga olish va ularning tasviri sanaladi. O'rin-joyni tasvirlashda “kuzatishning boshlang'ich nuqtasi”ni topishni bilish talab etiladi. Masalan, siz adir yoki qirning ustida turib, shahar va uning atrofini kuzatyapsiz. Bunda quyidagi so'zlar va so'z birikmalaridan foydalanasiz: yaqinda, bir necha qadam narida, sal nari-roqda, yaqinida, qarshisida, ko'pqavatli uylar jamlanmasi, yangi rejalashtirish, ko'priklar-niing nafis panjaralari, tasvirli burchaklar va h.k.

Inson tashqi qiyofasini tasvirlash. Bunda insonning yuz tuzilishi, qomati, xatti-ha-rakati, o'zini tutishi, o'ziga xos gavda holati, kiyim-boshi tasvirlanadi. Bunday tasvirning bosh vazifasi inson tashqi qiyofasining asosiy jihatlari va xarakterli xususiyatlarini aniqlash hamda uni so'zlar orqali ifodalashdan iborat. Bu jihatlar insonning yurish-turishi, qiliqlari, kasbi va mashg'uloti, xarakter xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Harakat tasviri. Har qanday tasvirdagidek, harakat tasviri ham rasmiy va badiiy bo'lishi mumkin. Rasmiy tasvirda asosiysi aniqlik va mantiqiy ketma-ketlik sanalib, ja-rayonning barcha unsurlarining to'liq tasviri uchun yetarli bo'ladi. Badiiy tasvirda esa o'quvchining hissiyotiga ta'sir etish, unda muayyan kayfiyatni tug'dirish asosiy xususiyat sanaladi. Insonning mehnat faoliyatini tasvirlovchi matnlar quyidagi qismlarga bo'linadi: ishga tayyorlanish, ishning borishi va ishning natijasi.

Tabiat tasviri. Bunday tasvirli inshoda hikoya qilish uchun istalgan mavzu tanla-nishi kerak. Boshlash uchun badiiy asarlardan olingan tabiat tasvirlari o'qib eshittirilishi lozim. Keyin o'quvchilarga o'z kuzatishlaridan olingan taassurot bo'yicha yozish topshi-riladi. Bunda yordam uchun quyidagi savollar beriladi: Tasvirlanayotgan narsa nimaga o'xshaydi? U nimani eslatadi? U insonda qanday fikr va hissiyotlarni uygotadi? Tasvir uncha katta emas, lekin yorqin bo'lishi kerak.

Rasm tasviri. Bunday insho nafaqat o'quvchilarning luga'viy boyligini oshiradigan, balki go'zallikka intilishni, san'atni tushunish va qadrlashni o'rgatadigan, dunyoqarashini kengaytiradigan, kuzatuvchanligi va tasavvurini rivojlantiradigan ijodiy ish sanaladi. Tas-viriy san'at olami juda boy va murakkabdir, u bir necha janrlarga bo'linadi: natyurmort, portret, peyzaj. Tasviriy san'atning asosiy belgisi – ranglardir. Ranglar so'z boyligining oshishida asosiy rolni o'ynaydi.

Rasmni tahlil qilishda quyidagilar hisobga olinishi kerak:

– rasm janri;

-
- rasmda tasvirlangan shaxs va narsa(lar);
 - rasm uygʻotadigan kayfiyat;
 - rasmning asosiy mikromatnlari;
 - muallif timsol yaratishda foydalangan tasviriy-ifoda vositalari (hajm, kompozitsiya, yorugʻlik, rang va kolorit);
 - muallif pozitsiyasini va rasmning asosiy gʻoyasini ifodalashda bu vositalarning ahamiyati.

Tasvirlash, bu – narsa yoki hodisani koʻrsatish, ularning ayni damda berilgan maqsad uchun muhimroq boʻlgan u yoki bu belgilarini ochib berishdir. Belgi nima? Biz uni tanib olishimiz uchun faqatgina unga xos boʻlgan xarakterli xususiyati, oʻziga xosligi hisoblanadi. Tasviriy inshoda syujet ham, qoidaga muvofiq, harakatlanuvchi shaxslar ham yoʻq. Narsani tasvirlashda noaniqlikka yoʻl qoʻymaslik uchun, birinchidan, uni diqqat bilan kuzatish, unda butun umumiy tasvirni koʻrsata oladigan detallarni ajratish; ikkinchidan, uslub talablariga mos keladigan qiziqroq va yorqinroq belgilarni ajratib olish (ular koʻp boʻlishi shart emas), uchinchidan, timsolli qiyoslash, sifatlashlar kabi til vositalaridan moslarini tanlash muhim.

Bugungi oʻquvchilar ertaga qaysi kasb egalari boʻlishidan qatʼi nazar, ular birinchi navbatda, madaniyatli kishi boʻlishlari lozim. Bugungi kunda madaniyatli kishi erkin va savodxonlik bilan yoza olishi va gapira olishi lozim. Shaxsni oʻz fikr va tuygʻularini xoh ogʻzaki, xoh yozma ravishda ifodalash malakasisiz rivojlantirish mumkin emas. Shaxsni shakllantirish va rivojlantirish – ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni hal qilishning dastlabki shartidir. Hozirgi zamonaviy maktablarda aksariyat oʻquvchilar insho yozishni xohlamaydilar, yoki yozishga qiynaladilar. Biroq muloqotning zamonaviy davrida yozma nutqni oʻquvchilarning eng koʻp talab etiladigan faoliyat turlaridan biri deb tan olish kerak. Chunki sayt tuzish, chatlar yordamida tarmoqda muloqot – bularning hammasi matnlarning mantiqiy va kompozitsion jihatdan tugallikka ega boʻlgan mustaqil ravishda tuzilgan yozma nutq koʻrinishlaridir. Shuni esda tutish lozimki, har qanday xizmat qogʻozi – hujjatlar: hisobot, maʼlumotnoma, tavsiyanoma, qaydmi – bularning hammasi inshoning bir turi sanaladi va ishbilarmon kishining muvaffaqiyati uning aloqa matnlarini yozish mahoratiga bogʻliq. Oʻqituvchi aynan shu narsalarni oʻquvchilar ongiga toʻgʻri yetkaza olsa, ular original matnlarni savodxonlik va ishonch bilan yozish koʻnikmasi va malakasiga ega boʻladilar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, insho yozishni oʻrgatish – zamonaviy maktabning dolzarb muammolaridan biridir va bu koʻnikma oʻquvchining kelajakda qaysi soha – xoh fan, xoh texnika yoki sanʼat sohasida boʻlmasin, madaniyatli kishi sifatida kamol topishi uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch*. – T.: Maʼnaviyat, 2008. 208-b.
2. Zunnunov A. *Adabiyot oʻqitish metodikasi*. – T.: Oʻqituvchi, 1992. 299-b.
3. Husanboyeva Q. *Tahlil adabiyotni anglash yoʻli*. – T.: Sharq, 2013. 346-b.
4. Nurmonov A, Sobirov.A. *Hozirgi Oʻzbek adabiy tili*. – T.: Ilm ziyo, 2010. 160-b.
5. Turdiyev B. *Yozma nutqni rivojlantirish yuzasidan praktikum*. – T.: Oʻqituvchi, 1980, 124-b.
6. Madayev O. *Insho qanday yoziladi*. – T., 1991, 120-b.
7. Баранова Э. *Методика обучения аргументированному письменному высказыванию*. – М.: Просвещение, 1991. – С. 227.

Maryambibi ABDULLAYEVA,

Toshkent viloyati XTXQTMOI katta o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNI MODULLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB O'QITISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada modulli ta'lim texnologiyalari va ularni boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'llashning pedagogik asoslari yoritib berilgan. Muallif kichik yoshdagi o'quvchilar bilimini rivojlantirishda modulli ta'limning ahamiyati, modulli dastur tuzish, modulli ta'limda o'qituvchi bilishi va qo'llay olishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish masalalari haqida ma'lumot berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Modulli ta'lim, modulli dastur, rivojlantiruvchi ta'lim, jamoada ishlash, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, refleksiv ta'lim.

В статье рассматриваются педагогические основы модульной технологии образования и их применение в процессе начального образования. Приведена информация о преимуществах, цели и задачах модульного образования, их значении в развитии учащихся младшего возраста. Подчеркнута необходимость знаний учителями основ модульного обучения и владения навыками применения модульных программ.

Ключевые слова. Модульное обучение, модульная программа, развивающее обучение, работа в коллективе, личностно-ориентированное обучение, рефлексивное обучение.

The article describes pedagogical basics of modular technologies of education and its application in the process of primary education. It also provides information about the benefits, objectives and tasks of the modular education, their importance in the development of younger pupils. Importance of knowledge of modular education of teachers and skills of applying modular programs is highlighted.

Key words. Modular education, modular program, developing education, teamwork, personality-oriented education, reflexive education.

Boshlang'ich ta'limda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarini qo'llash o'quv jarayonini kichik yoshdagi o'quvchilarning imkoniyatlari va talablariga muvofiq moslashtirishga ko'maklashadi. Ularning individual xususiyatlariga qarab yondashish rivojlantiruvchi ta'lim tizimini samarali tatbiq etishga yanada yaxshiroq sharoit yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mazkur ishlarni maktab amaliyotida amalga oshirish uchun modulli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Modulli ta'lim – muayyan bir o'quv bosqichida qo'llaniladigan didaktik asos va pedagogik texnologiyalar majmuidir. Uning mazmuni – modul bilan ishlash jarayonida o'quvchi mustaqil yoki ma'lum miqdordagi yordam bilan ta'limning aniq maqsadlariga

yuqorida keltirilgan g'oyalar majmui aynan boshlang'ich ta'limda kichik yoshdagi o'quvchilarning jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamoada ishlash har bir o'quvchining ta'lim jarayonida individual ta'limga o'tmasdan turib, ularning harakatlaridan tezlik bilan shaxsiy qobiliyatlarini aniqlashga imkon beradi, ma'lumotlarni tez qabul qilish, faol o'zlashtira olish va uzatish talab hamda ko'nikmalarni shakllantiradi, ta'limni yuqori darajada jadallashuvini ta'minlaydi, intellektuallikni va madaniyatni oshiradi, ijtimoiy va ishbilarmonlik muloqot madaniyatini shakllantiradi, o'quvchining sog'ligini yaxshilaydi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar doimiy tarkib bilan yoki tarkibni o'zgartirish bilan juftlikda ishlashga o'rganishadi: "Archa", "Irmoqlar", "Eskalator", "Ilon izi" – bular bolalar uchun tanish bo'lgan o'yin turlari. Bolalar darslarda doimiy tarkib bilan yoki tarkibni o'zgartirish bilan juftliklarda katta qiziqish bilan topshiriqlarni bajarishadi. Shuning uchun ham modulli ta'lim texnologiyalarini qo'llash boshlang'ich ta'limda juda dolzarb masaladir. Bunda bolalar bir-birlari bilan hamkorlik qilishga, o'z bilimlari bilan o'rtoqlashishga, boshqa insonlarning fikrini hurmat qilishga o'rganishadi.

Modulli ta'lim texnologiyalari va boshqa shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodlari boshlang'ich ta'limda ko'plab ta'limiy muammolarni hal qilishga yordam beradi. Bunda boshlang'ich umumta'lim, ayniqsa, tashkiliy va kommunikativ bilim va ko'nikmalar shakllanadi, asosiysi o'quv mashg'ulotlarda psixologik-pedagogik moslashuv va refleksiv ta'lim qo'llaniladigan mikroiklim yaratiladi.

Modulli ta'lim elementlari orqali olib boriladigan dars samaradorligi va amaliy yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Modulli o'quv mashg'uloti o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantiradi hamda mustahkam umumta'lim bilim va ko'nikmalarini shakllantiradi. O'quv faoliyati jarayonida shunday sharoitlar yaratiladiki, ular bolalarga reproduktiv ko'rinishdan ijodiy faoliyat ko'rinishiga o'tishga imkon beradi.

Pedagoglardan bolalarga nafaqat mustahkam bilimlar berish talab qilinadi, balki shu bilan birga o'quv mashg'ulotlarida bola tarbiyasi va rivojlanishi uchun sharoit yaratish, ularni o'z ishi maqsadini aniqlashga o'rgatish, tashkillashtirish, tahlil qilish, o'z faoliyatini baholash, bilimlarni mustaqil o'zlashtirish, ularni turli xil o'quv faoliyatida qo'llashga, har bir o'quvchini uning layoqati, qiziqishi va qobiliyatiga qarab individual rivojlanish haq-huquqini ta'minlashga imkon beradi.

O'quv faoliyatining bunday differensialligi turli darajadagi bilimlarga ega bo'lgan o'quvchilarning kelajakda bir xil shakllanib borishi imkoniyatini ta'minlaydi.

Modulli dars mashg'ulotlarining oddiy dars mashg'ulotlaridan farqi shundaki, ular bilimlarni o'zlashtirish jarayonining mantiqiy holatiga qarab quriladi va o'zida bilishning tuzilishiga ko'ra o'quv faoliyatiga mos keluvchi butun bosqichni aks ettiradi. Bu holda yangi ma'lumotlarni o'rganish o'zaro aloqa usuli bo'yicha o'quvchilarga mustahkam birlikni uzatishga imkon beruvchi ma'ruza shaklida olib boriladi.

Yangi mavzuni o'rganishdan oldin darsning kirish qismida o'tgan mavzuni takrorlash suhbat shaklida o'tkazilishi mumkin, bunda o'quvchilar xotirasidagi yangi mavzuni o'rganish uchun zarur bo'lgan bilimlarni qayta tiklaydilar. O'quvchilar tomonidan nazariy qism o'zlashtirilgandan so'ng standart masalalarni yechishda ko'nikmalar hosil qilishga o'rgatuvchi trening-minimum o'tkazish mumkin. Buning uchun juftliklarda ishlash yaxshi tushunib olishga va darsda o'rganilganlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Juftliklarda ishlash sust o'zlashtiruvchi o'quvchilarga misol yoki masalani yechish algoritmini sherigidan eshitib, so'ng boshqa o'xshash masalaning yechimini o'zi ay-

tib berishiga zamin yaratadi. Kuchli o'zlashtiruvchi o'quvchilar ham o'rganilayotgan ma'lumotlarni yanada yaxshiroq mustahkamlashga erishadilar.

Yangi mavzuni o'rganishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga ko'ra har bir o'quvchi faqat yaxshi va a'lo baholar bilan baholanib boriladi. Bunday baholash bolalarda doskaga chiqish va o'z kuchini sinab ko'rish istagini kuchaytiradi, ular hatto yomon baho olib qolishlari mumkinligidan ham qo'rqmaydilar.

Mavzuni o'zlashtirishning keyingi bosqichi amaliyotga tayangan holda olib boriladi. Ishning asosiy shakli guruhlarda ishlash bo'lib, hamkorlikda ishlash va kuchli qiziqishni shakllantiradi. Guruhlarni shakllantirishda o'quvchilarning mavzuni o'zlashtirish darajasi asos bo'ladi. Ushbu jarayonda nafaqat masalaning yechimini topish texnikasi ishlab chiqiladi, balki ularda kommunikativ ko'nikmalar, tahlil qilish, rejalashtirish, faoliyatlarini nazorat qilish qobiliyatlari shakllanadi. Guruhlarda ishlashning asosiy maqsadi – jamoaviy ijodiy faoliyat olib borishdir, asosiy g'oyasi – “har bir shaxsiy fikrdan umumlashgan xulosa”.

O'quv materialini o'zlashtirishga qiynaladigan o'quvchilarga individual topshiriqlar beriladi, ular o'qituvchidan maslahat olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ta'limning muvaffaqiyatlilikligi uzluksiz o'zaro aloqadorlik, ya'ni har bir o'quvchining muvaffaqiyatli harakati haqidagi ma'lumotni o'z vaqtida olishi bilan bog'liq. Shuning uchun har bir amaliy seminardan keyin o'quvchilar bilan o'quv materialining shu qismini qay darajada o'zlashtirganlik natijalari bo'yicha baholash o'tkaziladi. Dars yakunlari bo'yicha nazorat ishi oldidan nazariy va amaliy savollardan tashkil topgan imtihon olinadi.

Mustahkamlovchi takrorlash mavzuni umumlashtirib ko'rib chiqishga, uning to'liq tizimli bilimini olishga sharoit yaratadi. Mazkur integrallashgan texnologiyada uy ishi topshiriqning o'quvchi bajara olish darajasiga qarab beriladi va albatta tekshiriladi. Nazorat ishi olib bo'linganidan so'ng xatolar ustida amaliy ishlash lozim, bunda ham bolalar hamkorlikda o'zlarining xatolarini topgan holda guruhlarda ishlashadi.

Dars jarayonida o'qituvchi darsning maqsadi va vazifalarini biluvchi, ularni amalga oshirishga mas'ul yagona shaxs. O'qituvchi tushuntiradi, so'raydi, baholaydi, o'quvchilar esa ta'limning faoliyatsiz qatnashchilari bo'lib ishtirok etishadi, ular asosan eshitishadi va javob berishadi.

Modulli ta'limda o'qituvchi ta'limning tashkilotchisi sifatida maydonga chiqadi, u ta'lim jarayonini boshqaradi. O'qituvchi bu jarayonda maslahatchi, o'quvchilarning yordamchisiga aylanadi. U o'z vazifalarining bir qismini o'quv materiallarini qayta ishlashda (o'zaro va o'z-o'zini nazorat qilish) o'qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan nizom bo'yicha o'quvchilarga taqsimlaydi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning tahliliy ijodiy faoliyati, o'qituvchi tilida gapirish, xulosa qilish, o'z nuqtayi nazarini yoritib berish uchun zamin yaratadi.

Modulli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning shaxsiy kamol topishini ta'minlaydi, har bir o'quvchi uchun o'z-o'zini takomillashtirish va namoyon qilishga sharoit yaratadi. Har bir shaxs – individualligi va faoliyatning har xilligi o'quvchilarning har biriga ta'lim jarayonida shaxsiy o'rnini topishga yordam beradi.

Amaliyot bu texnologiyalarning samaradorligini tasdiqlaydi: o'quv yuklamasi kamayadi, umumiy va xususiy darajalarda bilimlarni chuqurlashtirishga, ya'ni o'quvchilarni rivojlantirishga sarflash zarur bo'lgan o'quv vaqti tejaladi. Bolalar katta qiziqish bilan topshiriqlarni bajarishadi, ularning fanga bo'lgan qiziqishlari ham ortadi.

Modulli ta'lim texnologiyalarini qo'llash uchun o'qituvchi quyidagilarni bilishi zarur:
– modulli texnologiyalarning nazariy asoslarini (maqsadlar, qonuniyatlar, yonda-shuvlar);

– darslarni turkumlashtirishni (modulli o'quv mashg'uloti tuzilishini);
– o'zlashtirish mantig'ini (qabul qilish, fikrlash, tushunish, eslab qolish, na'munalar bo'yicha qo'llay olish, boshqacha hollarda qo'llay olish);
– darsning har bir bosqichini (maqsad, o'quv mashg'uloti mazmunini, o'quvchilar tomonidan topshiriqlarni bajarilishi, nazorat turlari, natija, refleksiya);
– shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va rivojlantiruvchi ta'lim metodlarini;
– bilimlarga ega bo'lish darajalarini (reproduktiv, konstruktiv, ijodiy).

Quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur:

– modulli dasturni tuzish;
– texnologik xaritani tuza olish;
– o'quvchilar bilan birgalikda dars mavzusini va maqsad-vazifalarini yoritish;
– 3 ta darajada (reproduktiv, konstruktiv, ijodiy) bilimlarni va shakllangan ko'nik-malarni namoyon qilish;
– o'rganilayotgan va o'zlashtirilgan bilimlarni aniqlab borish uchun rivojlantiruvchi va ta'limiy tarqatma materiallarni tuzish;
– 3 ta daraja bo'yicha testlar, turli darajali nazorat ishlarini tuzish;
– o'quvchining tor va dolzarb rivojlanish sohasini aniqlash;
– nazorat ishlari natijalari bo'yicha o'rganilganlik darajasini tadqiq etish;
– bilish va bajara olish tushunchalarini ajrata olish;
– har bir dars uchun kerakli o'quv materiallarini tanlay olish;
– o'quvchilarning o'zlashtira olish darajalari va rivojlanishlarini aniqlash uchun har bir modulda hisobni olib borish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, modulli ta'lim texnologiyalari o'quvchilar tomonidan axborotlarni mazmunli qabul qilishga sharoit yaratadi, dars vaqtini tejaydi, fanni chuqurlashtirib, o'qitish imkoniyatini ta'minlaydi va ta'lim berish jarayonida qulayliklar keltirib chiqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. – T.: TDIU, 2010. 34-b.*
2. *Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2005. 22-b.*
3. *Берсенева Л.А. Два модульных урока по естествознанию. № 1, 2008. – С. 51.*
4. *Гузеев В.В. Общеобразовательная технология: от приёма до философии. № 4, 2006. – С. 46.*
5. www.pedagogika.uz.

O'ktam FARMONOV,

Jizzax Davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARI IJODIY FAOLIYATINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlash muhim ahamiyatga egaligi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif ushbu maqolada o'qituvchi ijodiy faoliyatining o'ziga xos jihatlari to'g'risida mulohaza yuritgan.

Kalit so'zlar. Ijod, faoliyat, yondashuv, shaxs, ijod turlari, ijod xususiyatlari, o'qituvchi ijodkorligi, muammo, yechim, ehtiyoj, tizim, fikr, natija.

В статье освещены вопросы подготовки будущих учителей начальных классов к творческой деятельности, определены особенности творческого подхода к процессу обучения в начальной школе.

Ключевые слова. Творчество, деятельность, подход, личность, виды творчества, специфика творчества, творчества учителя, проблема, решение, требование, система, результат.

The article highlights the issues of preparation of the future teachers of primary classes for creative activities, defined features of a creative approach to teaching in an elementary school.

Key words. Creativity, activity, approach, personality, types of creativity, creative features, creativity of teachers, problem, solution, requirement, system, results.

Ozbekiston oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini zamon talablari asosida tayyorlash va ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir. Shu ma'noda mazkur toifa mutaxassislarini ijodiy faoliyatga tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Ijodiy faoliyat pedagog shaxsning kasbiy faoliyatida asosiy masalalardan biri bo'lib, bu jarayonda ta'lim va tarbiya ishlarini yangicha asosda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'linadi. Pedagog olimlarning fikricha, "ijodiy faoliyat – bu ruhiy aqliy kuchlarni ishga solib, insonning aniq bir maqsadga intiluvchanligi, muammoni qat'iyat bilan hal etish istaklari majmuasi"dir.

Ijod inson faoliyatining o'ziga xos ko'rinishi sifatida yangilik, ijtimoiy ahamiyatlik, va taraqqiyparvarlik belgilarini o'zida namoyon etadi. Ushbu belgilar ko'p hollarda e'tiborga olinmaydi yoki tan olinmaydi. Lekin ijodiy faoliyat o'zining tabiati nuqtayi nazaridan inson va jamiyat rivojlanishiga ko'maklashishi bilan birga dunyoning yangi mazmun-mohiyatini ochib beradi. Shu ma'noda ijod inson faoliyatida namoyon bo'ladi va muammoli vaziyatlarni hal etib, jamiyat va shaxs rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ijod obyektiv va subyektiv jarayon bo'lib, shaxsning bilim, mahorat, qobiliyatlari natijasi hisoblanadi, u jarayon yoki natijaning yangiligi va o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Agar ushbu belgilardan hatto bittasi uchramasa ijodiy faoliyat to'liq amalga oshmaydi yoki faoliyat ijodiy deb atalmasligi mumkin. Shu jihatdan quyidagi ta'rifni berish mumkin:

Ijod – bu inson faoliyatining bir ko'rinishi bo'lib, u ijodiy vazifani yechishga yo'naltirilgan, obyektiv (ijtimoiy, moddiy) va subyektiv (bilim, mahorat, ijodiy qobiliyatlar) sharoitlarida vujudga keladi, o'ziga xos, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, yangilik va taraqqiyotga hissa qo'shish hisoblanadi.

Ijodiy faoliyat shaxsning barqaror harakat maqsadi, harakat usullari va harakat shartlari tufayli amalga oshadi. Uning tuzilishida o'zaro aloqalar, maqsad, vositalar va shartlari xususiyatlarini belgilaydigan harakat usullari muhim o'rin tutadi. Ijodiy faoliyat uchun buyurtmalilik, qoliplilik, aniqlilik, qat'iyilik, shablon kabilar xos emas. Chunki ijodiy faoliyat inson uchun yangi, ungacha bo'lmagan strategiyani yaratib, bilim va tafakkurga asoslanadi. Shu jihatdan ham talabani ijodiy faoliyatga tayyorlashning an'anaviy metodlarini qayta ko'rib chiqish talab etiladi.

Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashda metodologik bilimlar muhim o'rin tutadi. Chunki ijodiy faoliyatga tayyorlashda chuqur egallangan ma'lumotlar, bilimlar, ko'nikmalar, malakalar va tajribalarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Shu ma'noda o'qitish jarayonida ijodiy faoliyatga tayyorlashda dastlab bilimlar o'zlashtiriladi. Bunda o'qitishning nazariy asoslarini o'zlashtirishni ta'minlash, nazariy bilimlarni ijodiy faoliyatda qo'llash malakasini shakllantirish o'z samarasini beradi.

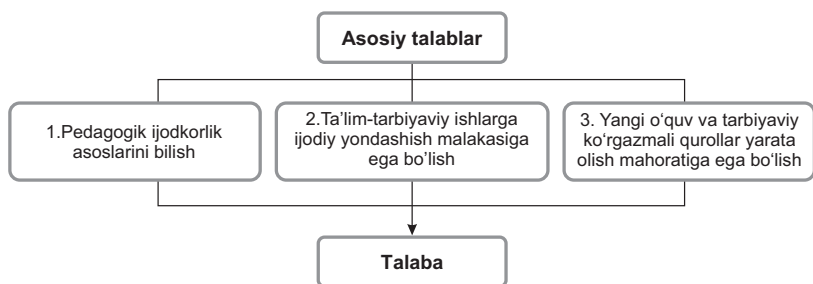
Pedagogik adabiyotlarda turli ijodiy faoliyatlar sermahsul, qarama-qarshi yoki o'zaro bir-birini to'ldiruvchi sifatida amalga oshirilishi ko'rsatilgan. Bunda erishilgan natijalar qaytadan ishlab chiqiladi. Mahsuldorlikka erishish uchun ijodiylikning sermahsulligi, natijaviyligi muhim ahamiyatga ega. Ijodiy faoliyat rivojlanishida olg'a intilish, yangiliklar, tabiatni aks ettirish yoki qayta yaratish va o'zgartirish kabi jarayonlar amalga oshadi. Buning natijasida talaba va o'qituvchi faoliyatida ijodiy munosabatlar vujudga keladi.

Ijodiy faoliyat bilan shug'ullanadigan talabaning va ijodiy faoliyatga moyil talabalarining ta'lim-tarbiya jarayonini kutilgan darajada o'zlashtirishi muhim ahamiyatga ega. Chunki ijodiy elementlar, yangilik yaratish maqsadi kabilar o'qituvchi va talabalarining muammolari hal qilishdagi o'zaro munosabatini tashkil etadi.

Talabalarga ijodiy faoliyat asoslari o'quv-tarbiya va ma'rifiy tadbirlar jarayonida tushuntiriladi. Bunda pedagogik va mutaxassislik fanlarini chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish asosiy vazifa qilib belgilanadi. Chunki pedagogikaga oid fanlar ijodiy faoliyat elementlarini o'z ichiga olib, mutaxassislik fanlari esa dars jarayonini ijodiy tashkil qilish sabog'ini beradi. Bunda har qanday ijodiy faoliyat bir-birini inkor qilmaydi, aksincha, ular bir-birini to'ldiradi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy individualligini rivojlantirishda uning kasbiy tayyorgarligi, tajribasi muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular ijodiy faoliyat jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanib boradi. Buning natijasida bo'lajak o'qituvchilarda ijodning sermahsulligi oshib, ularda ko'nikma va malakalari shakllanadi. Ular eskirgan shablonlardan voz kechib, puxta nazariy bilimlar asosida o'z tafakkuri va ijodiy uslubini rivojlantiradi. Shu jihatdan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini ijodiy faoliyatga tayyorlash jarayonida o'qituvchi va talaba munosabatlari asosida qandaydir yangilik yaratiladi.

Yangilik – bu ijodning asosiy mezonini hisoblanadi. Ijodiy faoliyatda bo'lajak o'qituvchi yangi pedagogik g'oyalarni ochishi va uni ilgari surishi, mujassamlashtirishi, pedagogik ixtirolar, ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirish kabilarni amalga oshirishi muhim hisoblanadi. O'qitish jarayonida o'qituvchining ijodiy faoliyati fanga yo'naltirilganligi, kompleks yondashuvni amalga oshirishi, ya'ni ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalarni birgalikda hal qilishi, bilish va amaliy faoliyatga kirishish, turli malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlashi har bir talabaga individual yondashish, ta'lim-tarbiya mazmunini optimallashtirishi muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan ham bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ularning mustaqil fikrlarga ega bo'lishi, bilimlar va mulohazalar, kerakli jadval va rejalarni ishlab chiqarish, pedagogik mahoratini amalga oshirishi, intellektuallik, muammoni ko'ra olish, g'oyalarning tug'ilishi, vazifalarning ifodalaniishi, yechimlarni izlash, ixtiro tamoyiliga amal qilish lozim.

1-rasm. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy faoliyati mazmuni

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy faoliyati muammoni anglash, muammoni hal etish, qarorni tekshirish kabi bosqichlarda amalga oshiriladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, oliy ta'lim muassasalari talabalarini o'quv-tarbiyaviy jarayonda ijodiy faoliyatga tayyorlash vazifalari – bular pedagogik muloqot, madaniyat, o'z so'zi bilan ta'sir o'tkazish, o'z faoliyatini boshqara olish, yetuk tarbiyaviy ong va nutqqa ega bo'lish kabilarni hisoblanadi. O'qituvchi bilan talabalarning muloqoti o'zaro ta'sir jarayoni shaxsni ruhiy rivojlantirishining asosini tashkil etadi. Talabaning ijodiy individualligini shakllantirish, uning o'qituvchi bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatish jarayonida ularning o'zaro ta'sir xarakteri va usullarini amalga oshiradi. Bunda o'qituvchi talabalar tomonidan egallangan bilimlarni ijtimoiy tajribada qo'llash, ma'naviy-madaniyatini shakllantirish bilan kifoyalaniq qolmay, balki unda bilimga, dunyoga bo'lgan munosabatini rivojlantiradi. Shu jihatdan ham o'qituvchi talabaning ijodiy faoliyatini shakllantirishda muhim hisoblanadi. Chunki o'qituvchining ijodiy faoliyat funksiyasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ta'lim-tarbiya jarayoniga va ijtimoiy hayotga tayyorlashdan iboratdir. Ushbu jarayonda o'qituvchi o'zi o'zlashtirgan axloq modeli, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarini aniq ravshan namoyish qiladi. Ya'ni o'qituvchi talaba shaxsiga o'zining ta'sirini o'tkazadi. O'qituvchi talaba ongiga, his-tuyg'usiga, yurish-turishiga ijodiy faollik va tashabbusni rag'batlantirish asosida maqsadga yo'naltirilgan ta'sirini amalga oshiradi. Ijtimoiy maqsadlarni ijobiy darajada o'tkazishga, ularni o'z-o'zini takomillashtirish va individual qobiliyatlarini to'liq amalga oshirishga yordam beradi.

Bu vazifa oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'qituvchi bilan talabaning bevosita munosabatida amalga oshiriladi. Bunda talaba aniq faoliyat davomida o'qituvchi shaxsining individualligini kuzatish, idrok qilish va baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu esa o'z navbatida, talabalarda zarur ehtiyoj va qobiliyatlarni shakllantiradi. Bular talabaning ichki dunyosi, uning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini haqidagi tasavvurlarni kengaytirishga imkon beradi. Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlashda yetakchi g'oya va axloqiy talablar, yangi his, yangi qaror va yangi yondashuvlar paydo bo'ladi. Mana shu jihati bilan ijodiy faoliyat bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik ko'lamini kuchaytirish omili hisoblanadi. Talabaning ijodiy dunyosi, xususiyatlari, uning faoliyatida o'z ifodasini topadi va ijtimoiy-madaniy sharoitlar bilan kuchayadi. Bunda jamiyat madaniy muhitining ijtimoiy-madaniy qadriyatlar asosiy yo'nalishlarni belgilaydi. Faoliyat mahsullari esa ommaviy ravishda inson ongiga ta'sir ko'rsatadi va mavjud bo'lgan yo'nalishlarni rivojlantiradi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ijodiy faoliyatda yaxshi natijalarga erishish bir qator ijtimoiy-psixologik omillarga bog'liq. Ijodga qiziqish, sharoitlar bilan birga xayol, tasavvur, faraz qilish kabi xususiyatlar muhim o'rin tutadi. Ijodkor o'qituvchida fikr-mulohazalar teranligi va mustaqilligi, ta'sirchanlik, sinchkovlik, fikrlarning tanqidiyligi, o'ziga xoslik, o'y va fikr erkinligi, hazil-mutoyiba tuyg'usi va hazilga moyillik kabi muhim sifatlar namoyon bo'ladi. Ushbu sifatlar haqiqatdan erkin, mustaqil va faol shaxs xususiyatlarini ochib beradi. Hozirgi zamonaviy ijodiy shaxs tushunchasi deganda, astoydil harakatli, ijodga yuqori darajada yo'naltirilgan, ijodiy faol shaxsni tushunishi mumkin. Ijod tirishqoqlikka, matonatga va og'ir mehnatga asoslanadi. Shuning uchun fikr-mulohaza sofligi uchun xayol (fantaziya)ning ilk bor uchqunida tayyorgarlikka e'tiborni jamlash zarur.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlash bu talabaning o'z ichki dunyosini so'z bilan ifodalashga undash va rag'batlantirish demakdir. Bunda talabalarning ijodiy faoliyati elementlari ikki xarakterli belgisiga qarab ajratiladi:

- 1) faoliyat natijasi (mahsuli) bo'yicha;
- 2) uning yuz berish usuli bo'yicha.

O'quv faoliyatida talabalarning ijod elementlari, avvalo, uning sodir bo'lishi, muammoni ko'rish, nostandart vaziyatlarda aniq amaliy va o'quv masalalarini hal qilishning yangi usullarini izlab topish mahoratida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi ko'plab didaktik va qo'shimcha materiallar ichidan o'quvchilarda ijod uchqunlarini rivojlantirishga yordam beradigan topshiriqlarni tanlab olishi kerak. Ba'zi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari pedagogik amaliyot jarayonida intellektual jihatdan bo'sh rivojlangan bolalarning eshitishi, ko'rishi, o'qishi kabilarni salbiy tasvirlaydi. Lekin bunday bolalar his etish, fahmlash xislatlari asosida nimalarnidir modellashtirishi, konstruksiya qilishi, turli o'yinlar bilan soatlab o'tirishi, ajoyib rasmlar chizishi, musiqa cholg'ularini o'zicha chalishi mumkin. Ijodiy malakaga ega o'qituvchi o'z ishidan ma'naviy qoniqish olishi maqsadida fan va texnikaning turli sohalarida foydalanishi mumkin. Buning uchun talabalar ehtiyojidan kelib chiqqan holda imkoniyat yaratish va o'ziga xos muhitni tashkil qilish lozim.

Ijodiy faoliyatga ega bo'lgan o'qituvchi o'z bilimlarini boshqalarga uzata bilish mahorati, o'quvchi nuqtayi nazarini uning qiziqishlari va ehtiyojlarini tushunish, uning shaxsi rivojlanishini, pedagogik taktni, pedagogik kuzatuvchanlikka qaratilgan e'tiborni loyihalashtirish kabilarni namoyon etadi. O'qituvchining pedagogik kasbi va pedagogik mahorati faqatgina individual shaxsiy bosqichdagina emas, balki shaxsni ijodiy shakllantirishda namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tarbiya texnologiyalariga o'rgatish va yangi o'qitish tizimiga o'tkazish vazifasi

amalga oshirilmoqda. Ta'limni, pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish va individuallashtirish asosida o'quvchi intellektini, ijodiy munosabatni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi orqali o'quvchi shaxsini, uning ijodiy ko'nikmasini shakllantirish va o'qitish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida ijodiy faoliyat muhitini yaratish bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Chunki unda kasbiy va ijodiy faoliyatga tayyorgarligidagi muayyan ma'lumotlarni bartaraf qilish, aynan, bilimlarni ma'lum bir pedagogik vaziyatda talabalarni o'rganish va ular bilan aloqa qilish, jamoani boshqarish, hamkasblar bilan o'zaro to'g'ri munosabat o'rnatish kabilarini takomillashtirishni talab etadi. O'quv faoliyati va pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning nazariy-amaliy tayyorgarligi va ularning kasbiy mahoratini egallashda ijodiy faoliyat ko'priq vazifasini bajaradi. Bunda talabada o'qituvchilik faoliyati elementlari va xususiyatlarini egallashi, shu darajada u o'zining ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilishi birdaniga aniq bo'lib qolmaydi. Chunki o'qituvchilik kasbi talaba uchun ko'p mehnat talab qiladigan sermashaqqat va og'ir ish hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchi o'z imkoniyatlariga ishonib, materialni yuzaki bayon qilishga o'tib ketmasligi kerak. Aksincha, har doim har bir mashg'ulotda yangi g'oyalar, o'quv jarayonini tashkil qilishning nostandart va qiziqarli shakllarini namoyon qilishi, kasbiy faoliyatdagi ijodiy ishga tayyor bo'lishi kerak.

Pedagogik ijod – bu o'qituvchi tomonidan o'quv-tabiiyaviy masalalarni aniq va nostandart yechimini topish, uni o'qitishda tarbiyaning yangi metodlari, vositalari va usullari bilan boyitish hisoblanadi.

Shunday qilib oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlash masalasini hal qilishda oliy pedagogik ta'lim imkoniyatlaridan oqilona foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyati o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishini unitib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* –T.: *Ma'naviyat*, 2008. 176-b.
2. Hasanboyev J. va boshqalar. *Pedagogika fanidan izohli lug'at.* –T.: *Fan va texnologiya*, 2009. 672-b.
3. Mardonov Sh. va boshqalar. *Pedagogik aksiologiya. O'quv qo'llanma.* –T.: *Fan va texnologiya*, 2013. 184-b.

Qudratjon INOQOV,O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
boshqarma boshlig'i

HAMKORLIK PEDAGOGIKASI – TA'LIM-TARBIYA SIFATINI TA'MINLASHNING MUHIM OMILI

Annotatsiya

Maqolada hamkorlik pedagogikasining ilmiy asoslarini yaratish borasida olib borilgan ilmiy pedagogik izlanishlar natijalari tadqiq etilgan. Shuningdek, maqolada hamkorlik pedagogikasining asosiy tamoyillari va konseptual g'oyalarini amaliyotda samarali qo'llashni baholashning mezonlari va ko'rsatkichlari, joriy etish yo'nalishlari va joriy etilganlik darajasi bayon etilgan va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar. Hamkorlik pedagogikasi, boshqaruv apparati, insonparvar, mezon, ko'rsatkich, joriy etish yo'nalishi, joriy etish darajasi, g'oya, texnologiya.

В статье изложены результаты научно-педагогических исследований по созданию теоретических основ педагогического сотрудничества. Также раскрываются особенности основных принципов и концептуальные основы определения критериев оценки степени использования идей педагогического сотрудничества на практике, направления внедрения, степени внедрения их в практику.

Ключевые слова. Педагогическое сотрудничество, аппарат управления, гуманный, критерий, показатель, направления внедрения, степень внедрения, идея, технология.

This article highlights scientific-pedagogical research results of creating scientific basis of cooperative pedagogy. In addition, the article discusses the characteristics of basic principles and conceptual ideas of determining the criteria for assessing the degree of use of pedagogical cooperation in practice, directions of application, degree of application in practice.

Key words. Pedagogical cooperation, administration office, humanitarian, criteria, index, direction of application, degree of application, ideas, and technology.

O'zbekiston mustaqillik yillarida demokratik huquqiy davlat, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish kabi maqsadlardan iborat bo'lgan o'z taraqqiyot yo'lini aniq belgilab oldi. Shu yo'lda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar markazida, avvalo, inson omili, uning manfaatlari ustuvor o'rin ahamiyat kasb etadi. Jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, yuksak intellektual salohiyat, zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, kelajakka ishonch bilan qaraydigan yoshlarni tarbiyalash haqida g'amxo'rlik qilish ushbu siyosatning markazi sanaladi.

Ta'lim tizimida hayotga chuqur tatbiq etilayotgan qonun hujjatlari bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy sohalardagi rivojlanishni ta'minlamoqda. O'zbekiston

Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov bu muhim masalani amalga oshirishga katta e'tibor berib, *“...bizga islohotlarni xohlovchi va uni o'tkazishga qurbi yetadigan, yaxshi tayyorgarlik ko'rgan boshqaruv apparati zarur. Biz davlatning kuchi hokimiyat va boshqarish organlarining soni va miqyosida emas, balki ular ishining samaradorligi, faoliyatining mukammallashganligida ekanligidan kelib chiqishimiz kerak”* deb alohida ta'kidlagan edi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining 4.4 bandida mustaqil O'zbekiston Respublikasi prinsiplariga sadoqatli hamda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishga qodir shaxsni shakllantirish maqsadida ta'lim muassasalari ota-onalar, oila, mahalla, ma'naviyat targ'ibot markazi, jamoat tashkilotlari bilan o'zaro puxta hamkorlik qilishga alohida e'tibor berilgan.

Hamkorlik konsepsiyasining eng asosiy maqsadi – har bir bolaning hayotda o'z o'rnini topib, o'z baxti uchun zamin yaratishiga, el-yurt oldidagi mas'uliyatini seza oladigan, insonparvar bo'lishiga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Ta'lim-tarbiya jarayonining sifati, eng avvalo, quyidagi bir qator muhim omillarga bog'liq:

- o'qituvchilarning zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, ilg'or pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida darslarni tashkil etishi;

- o'quvchilarda zarur bilimlar va hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga va bola shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvini samarali joriy etilishi;

- o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonini hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilishi;

- o'qituvchining pedagogik ehtiyojiga asoslangan metodik xizmatning samarali yo'lga qo'yilganligi;

- o'quvchilar tomonidan davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish dinamikasini tizimli kuzatish, o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlar va ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash hamda bartaraf etishga oid chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish va h.k.

Eng avvalo, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi, zamonaviy talablarga javob beradigan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish ko'p jihatdan barcha umumta'lim muassasalarida zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, barkamol avlodni tarbiyalashda oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligi konsepsiyasining maqsad va vazifalarini amaliyotga joriy etilishiga bog'liq.

O'tgan davr mobaynida kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlar ko'rishni taqozo qiladigan bir qator jiddiy muammolar yuzaga keldi. Jumladan, hamkorlik pedagogikasining metod, vositalari va texnologiyalari ilmiy-metodik jihatdan asoslanmaganligicha qolmoqda. Bu pedagogik amaliyotda ham o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Tadqiqotimiz jarayonida hamkorlik pedagogikasining ilmiy asoslarini yaratish borasida olimlar sezilarli darajada ilmiy pedagogik izlanishlar olib borganliklari aniqlandi. Ularni 1-jadvaldagidek tasniflash mumkin.

**Hamkorlik pedagogikasining asosiy tamoyillari va konseptual g'oyalari
amaliyotda samarali qo'llashni baholashning mezonlari va ko'rsatkichlari**

Mezonlar	Ko'rsatkichlar
<p>1. Hamkorlik pedagogikasi-ning asosiy tamoyillari va konseptual g'oyalari pedagogik jamoa bilan qo'llay olish</p>	<p>Asosiy g'oyalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> – pedagog shaxsining ta'lim-tarbiya jarayonidagi roli; – zamonaviy adabiyotlarni va ilg'or tajribalarni o'rganish; – zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish; – respublika, viloyat, shahar, tuman tadbirlarida, konferensiyalarida ishtirok etish; – malaka oshirish, doktoranturada o'qishni davom ettirish; – yo'nalish bo'yicha ommaviy axborot vositalariga maqolalar tayyorlash.
<p>2. Ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilarning o'qish jarayonidagi hamkorligi</p>	<p>Asosiy g'oyalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ta'lim oluvchilarning muvaffaqiyati o'qitishning eng asosiy sharti (natijador pedagogika); – imkoniyatlaridan qat'i nazar barcha bolalar ta'lim olishga haqli; – birgalikda ijodiy faoliyat yuritish; – doimiy qayta aloqa; – o'quv jarayonida ziddiyatlarga olib kelmaslik; – ta'lim oluvchilar uchun sinf xonasidagi qulayliklar; – guruhlarga bo'lib o'qitish; – darsni takrorlash va mustahkamlash orqali o'zlashtirish; – o'qishga majbur qilmaslik; – o'zlashtirmaslik va zo'riqishlarning oldini olish; – orqada qolganlarni yetkazib olish uchun mavzularni qo'shib o'qitish; – nazariy materillarni yirik bloklarga bo'lib o'qitish; – o'z-o'zini boshqarishga o'rgatish; – ta'lim oluvchilar o'zlashtirishlarini, faoliyatlarini ijobiy baholash; – xatoliklardan ogoh etish; – ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning doimiy o'z bilim va malakalarini oshirib borishlarini ta'minlash.
<p>3. Tarbiya jarayonida ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilar hamkorligi</p>	<p>Asosiy g'oyalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> – bola shaxsi – ta'lim beruvchilar e'tiboridagi eng asosiy qadriyat va bosh obyekt-subyektdir; – ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashga, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishi; – ta'lim jarayoni barcha ishtirokchilarining individual va tipologik xususiyatlarini inobatga olish; – o'z-o'ziga, yaqinlariga va umuman barchaga e'tibor berish; – ta'lim olishda insonparvarlik, bag'rikenglik tamoyillariga amal qilish; – shaxsni ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirish; – jamoaviy ijodiy faoliyat;

	<ul style="list-style-type: none"> - ta'lim oluvchilarga ishlarning, faoliyatning shakli, mazmuni va usullarini erkin tanlash imkoniyatini berish; - ota-onalar va hamkorlar (o'zini o'zi boshqaruv organlari (mahalla), jamoat tashkilotlari, huquq-tartibot organlari, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari) bilan barcha faoliyat turlarini muvofiqlashtirib borish; - o'z-o'zini boshqarish.
<p>4. Boshqaruv va ta'lim texnologiyalarining variativligi</p>	<p style="text-align: center;">Asosiy texnologiyalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ta'lim muassasalari boshqaruvi yo'nalishlarida kadrlar tayyorlash va ta'lim tizimining rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari rahbarlari boshqaruv faoliyatini shakllantirish, ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirishga innovatsion yondashuv texnologiyalari U.I. Inoyatov, S.T. Turg'unov, Sh. Qurbonov, E. Seitxalilov, M. Mirqosimov, R.X. Djurayev, X.F. Rashidov, A.R. Xo'jaboyev, M.X. Saidov, J.K. Fozilov, Q.O. Shodmonov, F.A. Nosirova, M.R. Rajabova, N.Q. Ahmedova, L.V. Peregudov, V.I. Zvereva, Yu.V. Vasilyev, V.S. Lazarev, G.S. Abduraxmanov, V.P. Toporovskiy, A.M. Moiseyev, M.M. Potashnik, P.I. Tretyakov, T.I. Shamova; – umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi sifati boshqaruvi tizimini takomillashtirish texnologiyalari U.I. Inoyatov, R.Sh. Ahliddinov, Sh.E. Qurbonov, E. Seytxalilov, S.T. Turg'unov, X.F. Rashidov, A.R. Xo'jaboyev; – rahbar kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish texnologiyalari J.G'. Yo'ldoshev, H.Q. Yo'ldoshev, S.M. To'ychiyeva, A. Begmatov, M. Quronov, F. Ergashev, L.V. Golish, N.N. Shanina, T.P. Afanaseva, I.A. Yeliseyeva; – ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalar va innovatsion jaryonlar M.O. Ochilov, O'.Q. Tolipov, B.L. Farberman, N.Shoddiyev, N. Ishmuxamedov, N.X. Avliyoqulov, M.S. Alimov, I.Majidov, G.N. Axunova, L.V. Golish, L.I. Fishman, I. Shumpeter, V.P. Bepalko, N.A. Alekseyev, V.S. Bezrukova, Ye.S. Bereznyak, A.Ya. Nain, Yu.A. Konarjevskiy, M.V. Klarin, V.P.Kvasha va boshqalar; boshqaruv nazariyasi yo'nalishi M. Sharifxo'jayev, Yo. Abdullayev, S.S. G'ulomov, Q.H. Abdurahmonov, Yu. Odegov, D.N. Rahimova, N. Komilov, T.M. Adizova, B.A. Erkayev, E.G'. Nabiyev, B.Ch. Murtazayev, M.M. Razzoqov, R. Valijonov, O. Qobulov, A.Ergashev, I.U. Murakayev, I.S. Saifnazarov, A.T. To'xtaboyev; – boshqaruv fanining o'rni, boshqarishning obyektiv qonuniyatlari, boshqaruv faoliyatining ayrim xususiyatlari U.I. Inoyatov, S.T. Turg'unov, A. Xadjayev, G. Kunts, T. Kono, M.Meskon; – sxemali va belgili o'quv materiallari modellari orqali o'qitishni intensivlashtirish texnologiyasi V.F. Shatalov; – jamoaviy ijodiy tarbiya texnologiyasi I.P. Ivanova; – insonparvarlik, bag'rikenglik texnologiyasi (“Bolalar va kattalar umri davomidagi pedagogika”) Sh.A.Amonashvili; – tayanch sxemalardan foydalanish orqali o'qitish texnologiyasi S.N. Lisenkova;

	<ul style="list-style-type: none"> –adabiyotni o‘qitish shaxsni shakllantirishdagi asosiy dars texnologiyasi Ye.N. Ilina; –fuqarolik va vatanparvarlikni shakllantirish texnologiyasi M. Quronov, M. Quronboyev, T.I. Goncharova; –oilaviy tarbiya texnologiyasi B.P. Nikitin, L.A. Nikitina; –ijod texnologiyasi I.P. Volkova; –teatrshunoslik texnologiyasi Ye.Yu. Sazonova; –musiqa-san’at ta’limi texnologiyasi D.B. Kabalevskiy tomonidan tadqiq etilgan. Shuningdek, quyidagi texnologiyalar ham amalda o‘rganilgan: –shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalar; –o‘yin texnologiyalari; –muammoli ta’lim texnologiyalari; –loyihalashtirish texnologiyalari; –interfaol texnologiyalar; –modulli o‘qitish texnologiyalari; –informatsion texnologiyalar; –kommunikativ texnologiyalar; –alternativ texnologiyalar; –tabiatni asrash texnologiyalari; –erkin ta’lim olish va rivojlanish texnologiyalari; –ijtimoiy-tarbiya texnologiyalari; –qo‘shimcha ta’lim texnologiyalari va h.k.
--	--

Bugungi kunga qadar umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini hamkorlik pedagogikasi asosida ilmiy-metodik boshqarishning shart-sharoitlari muammosi maxsus dissertatsiya tadqiqot obyekti sifatida to‘liq yoritilmagan.

Mazkur muammoning yechimi ta’lim muassasalarida pedagogik xizmat ko‘rsatuvchilar va iste‘molchilar hamkorligini ilmiy asosda tashkil etish imkonini berish bilan bir qatorda, pedagogika fanini ham boshqaruv nazariyasiga oid yangicha yondashuvlar bilan boyitadi.

Hamkorlik pedagogikasi tamoyillari va konseptual g‘oyalarini amaliyotga joriy etish yo‘nalishlari va joriy etilganlik darajasi

Yo‘nalishlar	Joriy etilganlik darajasi
Ta’lim beruvchilar tomonidan hamkorlik pedagogikasining asosiy tamoyillari va konseptual g‘oyalarini bilishi va qo‘llashi	<ul style="list-style-type: none"> –pedagoglar bilishadi va o‘zlarining faoliyatlarida faol qo‘llashadi (yuqori); –pedagoglar (qisman) bilishadi va amaliyotlarida (qisman) qo‘llashadi (o‘rta); –pedagoglar umuman bilishmaydi va o‘zlarining amaliyotlarida umuman qo‘llashmaydi (past).
Hamkorlik pedagogikasi tamoyillari va konseptual g‘oyalarini qo‘llash ko‘lami (o‘qitish, tarbiyalash, mustaqil ta’lim-tarbiya olish, mustaqil rivojlanish, ta’lim beruvchilar bilan ota-onalarning hamkorligi, o‘zini o‘zi boshqaruv organlari (mahalla) va ta’lim muassasalari hamkorligi, jamoat tashkilotlari va ta’lim muassasalari hamkorligi,	<ul style="list-style-type: none"> –tizimli qo‘llanilmoqda (yuqori); –qisman qo‘llanilmoqda (o‘rta); –umuman qo‘llanilmayapti (past).

<p>huquq-tartibot organlari va ta'lim muassasalari hamkorligi, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalari va xalq ta'limi muassasalari hamkorligi, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash)</p>	<p>–tizimli qo'llanilmoqda (yuqori); –qisman qo'llanilmoqda (o'rta); –umuman qo'llanilmayapti (past).</p>
<p>Hamkorlik pedagogikasi tamoyillari va konseptual g'oyalari samarali joriy etish uchun pedagogik shart-sharoitlarning tashkil qilinganligi</p>	<p>–to'liq tashkil etilgan (yuqori); –qisman tashkil etilgan (o'rta); –tashkil etilmagan (past).</p>
<p>Hamkorlik pedagogikasining asosiy texnologiyasi va metodikasining joriy etilganlik samaradorligi</p>	<p>–hamkorlik pedagogikasining asosiy texnologiyasi va metodikasining joriy etilganligi ta'lim-tarbiya jarayonida faqat ijobiy natija bermoqda (yuqori); –hamkorlik pedagogikasining asosiy texnologiyasi va metodikasining joriy etilganligi ta'lim-tarbiya jarayonida qisqa muddatli (doimiy bo'lmagan) natija bermoqda (o'rta); –hamkorlik pedagogikasining asosiy texnologiyasi va metodikasining joriy etilganligi ta'lim-tarbiya jarayonida salbiy natija bermoqda (past).</p>
<p>Hamkorlik pedagogikasi tamoyillari va konseptual g'oyalari asosida tashkil etilgan ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligi</p>	<p>–ta'lim beruvchilar, ota-onalar, ta'lim oluvchilar, ta'lim muassasasi faoliyatidan qoniqmoqdalar, davlat va jamiyat talablari, davlat ta'lim standartlari, zamonaviy ta'lim texnologiyalari joriy etilganligi, ijobiy natijalar – to'liq (yuqori); –qisman (o'rta); –umuman yo'q (past).</p>

Tadqiqotimiz jarayonida umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishni takomillashtirishga oid takliflar ilmiy-metodik jihatdan asoslanadi, ularni pedagogik amaliyotda qo'llash metodologiyasi ishlab chiqiladi, mazkur tadqiqot yakunida quyidagi ilmiy yangiliklarga erishish maqsad qilib qo'yildi. Jumladan:

1. Umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning mexanizmi hamda shu jarayonda foydalaniladigan metod va vositalar ilmiy-metodik jihatdan asoslanadi.

2. Umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning metodlari aniq belgilanib, tizimlashtirilgan, ilmiy-metodik jihatdan asoslangan model yaratiladi.

3. Umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishning texnologiyalari yaratiladi.

4. Umumiy o'rta ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarish modelini amaliyotga samarali joriy etishning istiqbolli rejasi va nazorat qilish mexanizmi ishlab chiqiladi.

Shunday qilib, hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim-tarbiya sifatini boshqarish modelini, hamkorlik pedagogikasi tamoyillari va konseptual g'oyalari amaliyotga

joriy etish ta'lim-tarbiya sifatini boshqarishni takomillashtirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997.*
2. *Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997.*
3. *Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta'lim sifatini boshqarish. – T.: Turon-Iqbol, 2006. 592-b.*
4. *Turg'unov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: ped. fan. doktori diss. – T., 2007. 368-b.*
5. *Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. – T.: Voris-Nashriyot, 2012. 167-b.*
6. *Иноятлов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже: дисс. докт. пед. наук: – Т., 2003. – С. 236.*
7. *Иноятлов У.И. Инновационный характер управления качеством образования внутри колледжа // Kasb-hunar ta'limi jurnali. 2001. №6. 28-31-б.*

Gulnora ERNAZAROVA,

O‘MKHTTKMOvaUQTI mustaqil-tadqiqotchisi, p.f.n.

SHAXS RIVOJLANISHIGA TA‘SIR KO‘RSATUVCHI TASHQI OMILLAR

Annotatsiya

Maqolada kasb-hunar kollejlarda ta‘lim oluvchilar shaxsini rivojlantirishda akmeologik yondashuv, kasbiy faoliyat va ishlab chiqarishga nisbatan ijobiy munosabati yoritilgan. Shuningdek, ongli yondashuvni qaror toptirish kasb-hunar kollejlarda ta‘lim jarayoniga va shaxsni rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillar masalasi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Shaxs rivojlanishi, o‘qitish, tashqi muhit, ongli yondashuv, kasbiy faoliyat.

В статье рассматриваются вопросы акмеологического подхода к развитию личности обучающихся в профессиональных колледжах, формирования у них положительного отношения к профессиональной деятельности и производству. Также определены воспитания сознательного подхода к процессу образования в профессиональном колледже и факторы влияющие на личностное развитие учащихся.

Ключевые слова. Личностное развитие, обучение, внешняя среда, сознательный подход, профессиональная деятельность.

The improvement of preparation for professional activity on bases of acme logical approach, development of the personality in training, need of acme logical approach at preparation for professional activity of the personality tasks are displayed in this article.

Key words. Acme logical approach, professional activity, preparation for professional activity, professional maturity, professional orientation.

Davlat va jamiyatning o‘zgaruvchan ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta‘lim muassasalarida ta‘lim olayotgan o‘quvchilarning jamiyatda talab etiladigan ehtiyoj sifatini ta‘minlaydigan darajada mehnat faoliyatini yuritish va yetarli bo‘lgan kasbiy bilim va ko‘nikmalarni Davlat ta‘lim standartlari asosida shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, mehnat faoliyatini yo‘lga qo‘yayotgan kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarida kasbiy faoliyat va ishlab chiqarishga nisbatan ijobiy munosabat hamda ongli yondashuvni qaror toptirish yo‘lida tashkil etilayotgan pedagogik faoliyatga jamoatchilik e‘tiborini tortish hamda oila, ta‘lim muassasalari va jamoatchilik o‘rtasida mustahkam hamkorlikni tashkillashtirish ularning har tomonlama barkamol voyaga yetishishini ta‘minlaydi.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab mualliflar bular jumlasiga tizimlilik, ilmiylik, axborotlilik, samaradorlik, integratsiyalashuvchanlik, o‘qitish mazmunining yangiligi, algoritmikligini, axborotdorligini ko‘paytirish va yangi sharoitlarga o‘tkazishni kiritadi.

Kasb-hunar kollejlari ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan masalalar ustida ilmiy ishlar olib borilgan bo'lsa-da, bu yetarli emas. Shu bois kasb-hunar kollejlari bitiruvchilari sifatiga e'tibor, jahon xo'jalik va moliyaviy-iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuv jarayoni tobora chuqurlashib borayotgani, iqtisodiyotimizni modernizatsiya qilish loyihalarini amalga oshirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib turgan bir paytda kasb-hunar ta'limi tizimida ta'lim oluvchilar shaxsini rivojlantirish muammolarini kengroq o'rganish lozim.

Mehnat bozorini shakllantirish bosqichida mutaxassislarining yetuklik ahamiyati ortib boradi. Bunda mutaxassislar faoliyatining yo'nalishini kengaytirish zarurati yuzaga keladi. Axborot integratsiyalashgan bilimlar hajmidan eng ahamiyatlisini tanlash muhim bo'lib, bitiruvchilar undan turli kasbiy vaziyatlarda samarali foydalana olishlari uchun ularning faoliyatlariga oid bilimlar va usullar tizimi, shaxsni har tomonlama shakllantirish akmeologik yondashuv orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunda kollej o'quvchilarining kasbiy faoliyatiga metodologik, nazariy va texnologik tayyorlanishda har bir o'quv fanining hissasini ta'minlash; uning ilmiy mazmunidan foydalanish ehtiyojlarini shakllantirish; barcha fanlarni o'rganish motivatsiyasini ta'minlash; o'qitishning yaxlit yondashuv asosida integral fikrlarni rivojlantirish; vasiylik, homiylik tashkilotlari talablarini e'tiborga olish lozim.

Akmeologik yondashuvda mutaxassisning imkoniyatlarini takomillashtirish va rivojlantirish maqsadlari o'quv mazmunini tanlash va tuzishga ijodiy yondashuvni talab etadi. Unda faqat ma'lum axborotlar va dalillarni o'zlashtirish, qonun-qoidalarni yod olish, amaliy masalalar va muammolarni hal etish uquvlarini o'rgatish emas, balki eng avvalo, bo'lajak kasbiy mahorat faoliyatining uning qonuniyatlari, muammolari, o'zaro aloqalari va rivojlanish istiqbollari bilan birgalikdagi tarbiyaviy jihatlarini amalga oshirish darajasiga mansub bo'lgan xususiyatlar ajralib turgan jarayon ustun bo'ladi. Bu holda birinchi o'ringa bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatini loyihalashtirish, modellashtirish va konstruksiyalash talab etiladi.

An'anaviy tizim o'quvchi tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish va eslab qolish jarayonidan iboratdir. Kasbiy yo'naltirilgan o'qitish tizimida esa, o'qitish jarayonining universal komponenti matnni yod olish emas, balki loyihani yaratish va amalga oshirish jarayonida uni anglashdan iborat bo'ladi. An'anaviy tushuniladigan o'quv materialini egallash ikkinchi darajaga o'tadi. Bilim mavzusi endi ma'lumotlar, tushunchalar, nazariyalar va qonunning o'zigina emas, balki kasbiy faoliyatning o'zi, bilish jarayonining natijasi esa, uni amalga oshirishning usul va vositalaridan iborat.

Ma'lumki, kasb-hunar kollejlari shaxsga kasbiy ta'lim xizmatlarini ko'rsatadi, shaxs mazkur xizmatlardan foydalanib, kasbiy kamol topadi va rivojlanadi. Kasbiy ta'lim xizmatlari shaxs va jamiyatning hayotiy tartibini ma'rifiy-madaniy jihatdan belgilab beradi.

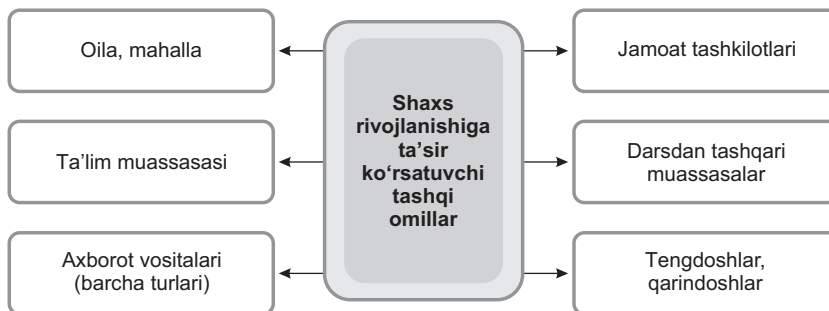
Kasb-hunar kollejlari ta'lim jarayoni davlat va jamiyat, shaxs, fan va ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish uchun vosita sifatida tashkil etiladi. Ta'lim jarayonidagi tashkiliy maqsadlarning o'zgarishi ko'pgina omillar, shuningdek, jamiyatda kasb-hunar kolleji harakat-munosabat doirasining kengayib borishi, uni qurshab turgan tashqi muhitning o'zgarishi, ta'limda axborot va pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi, jamiyatda ijtimoiy va shaxsiy ongning o'sishi, fan-texnika va ishlab chiqarishning yuksalishi, ta'lim muassasasi rahbarlarning almashinishi kabi omillar ta'sirida ro'y beradi.

Kasb-hunar kollejlari ta'lim jarayoniga, avvalo, uchta omil katta ta'sir ko'rsatishi aniqlandi:

– davlat va jamiyatning ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlari, buyurtmalari, talablari;

- o'quvchilar shaxsi, mehnat bozori;
- kasb-hunar kollejining xodimlari, umumta'lim, umumkasbiy va maxsus fanlar o'qituvchilari hamda ishlab chiqarish ta'limi ustalari.

Kasb-hunar kollejida shaxs rivojlanishi shunchaki bo'lmaydi va rivojlanmaydi, balki u o'zini qurshab turgan tashqi muhit omillari va ta'sirlari bilan doimiy o'zaro aloqada bo'ladi. Kasb-hunar kollejlari o'quvchilar faoliyatida shaxs rivojlanishi jarayoniga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi tashqi muhit omillari mavjudligi aniqlandi. (1-chizma)

1-chizma. Shaxs rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar

1. Oila shaxs rivojlanishi uchun eng muhim omil hisoblanadi, chunki har bir shaxs avvalo, oilada shakllanadi. Shaxsni ta'lim muassasasida rivojlantirish nuqtayi nazaridan oila tashqi muhit obyekti bo'lishi mumkin. Kasb-hunar kollejidagi ta'lim-tarbiyaning maqsadi va vazifalari, tarkibiy tuzilishi, mazmuni va metodikasi (texnologiyasi) va uni boshqarish tizimi oila tomonidan ta'limga bo'lgan talab-ehtiyojlarni o'zida to'liq aks ettirishi va ularning qondirilishini ta'minlashi lozim yoki aksincha.

2. Jamoat tashkilotlari – ijtimoiy uyushmalar va guruhlar (“Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati, xotin-qizlar tashkilotlari, ekologik harakat va h.k.) ham kasb-hunar ta'limi tizimi o'quvchisiga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

3. Mahalla – shaxsning qanday rivojlanishi uning yashayotgan muhitiga bog'liq. Mahalladagi muhit, insonlarning o'zaro munosabatlari, u yerdagi tashkil etiladigan milliy, ma'naviy, ma'rifiy tadbirlar, mahallada olib boriladigan ishlar va h.k. shaxsning dunyoqarashi, fikri, jamiyatga, davlatga, insonlarga munosabati shakllanadi, uning rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

4. Darsdan tashqari muassasalar – ta'lim iste'molchilariga muayyan yo'nalishlarda xizmatlar ko'rsatadi; ta'lim-tarbiyaga o'z ta'sirini ko'rsatib turadi (madaniyat uylari, sport maktablari, yoshlar markazi va h.k.lar), jamoalar, ularning maqsadlari, maqsadli harakatlari, murabbiyning, jamoadoshlarning ta'siri va boshqalar.

5. Axborot vositalari – fan, texnika va texnologiya sohasidagi yangi kashfiyotlar, yutuqlar hamda ta'limning uzluksiz taraqqiy etib borishi sharoitida ta'lim jarayonini harakatga keltiruvchi asosiy kuch. Axborot vositalari ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

6. Tengdoshlar, qarindoshlar – shaxsning yaqin do'stlari, tengdoshlarining xulq-atvori, fikrlari, hayotdagi intilishlari va qiziqishlari, qarindoshlarning umumiy ahvoli, turmush tarzi, o'zaro munosabatlarning iliqiligi yoki sovuqligi kabilar albatta shaxsga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Ta'lim muassasalari, ya'ni kasb-hunar kollejarida amalga oshiriladigan nazariy kasbiy ta'lim jarayonida nazariy bilim va ko'nikmalar tizimi shakllantirilsa, amaliy kasbiy ta'lim jarayonida amaliy ko'nikmalar hosil qilinadi. Bu ikkala mushtarak jarayon mahsuli sifatida muayyan kasb va malakaga ega bo'lgan kichik mutaxassis shaxsi shakllantiriladi.

Shu bilan birga, ta'lim jarayonida Davlat "Ta'lim qoidalari" – qonuniy asoslarni belgilaydi. Kasb-hunar kollejarining ta'lim sohasidagi faoliyati "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida Davlat ta'lim standartlariga (DTS) muvofiq holda boshqarib turiladi. Kasb-hunar kollejaridagi ta'lim mazmuni va jarayoni DTS talablari asosida ishlab chiqiladi va ularga rioya etilishi esa tegishli davlat boshqaruvi organlari tomonidan kuzatib boriladi, bu esa davriy o'zgarishlarga olib keladi. Ya'ni zamonaviy ishlab chiqarish, axborot va pedagogik texnologiyalar kasbiy ta'limni rivojlantirish uchun juda ulkan imkoniyatlar yaratib, mazkur ta'limning maqsadi, tuzilishi va uni boshqarish tizimini o'zgartiradi. Muayyan kasb-hunar kollejining ta'limda axborot va pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasidagi xususiy muvaffaqiyatlari o'quvchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi.

Ta'lim xizmatlari, uni resurs-zaxiralar bilan ta'minlovchilar, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari, davlat va jamoat tashkilotlari kabi omillarning ta'lim jarayoniga, shaxs rivojlanishiga ta'siri vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadi, biroq tashqi muhit ta'lim mazmuni va texnologiyalariga, shaxsning shakllanishiga doimiy ravishda majmuaviy ta'sir o'tkazib keladi. Bu ta'sirlar natijasida shaxs xulq-atvori qisman o'zgarib, uning maqsadlari va strategiyasi yo'nalishi o'zgaradi.

Xulosa qilib aytganda, shaxs rivojlanishi uzoq muddatli rejalashtirishni, o'z-o'zini boshqarishning pog'onaviy va ijodiy tizimlarini maqbul ko'radi. O'zgaruvchan sharoitda amalga oshadigan akmeologik yondashuv jarayoni esa, o'z maqsadlariga, mazmuni va metodikasiga tez-tez tuzatishlar kiritishga, o'zining tarkibiy tuzilishini o'zgartirib turishga majbur bo'ladi. Bunda tashkiliy maqsadlarni uch pog'onaga ajratib ko'rsatish mumkin, tayanch vazifalar, strategik vazifalar va qisqa muddatli rejalar.

Bunda yakka tartibli, guruhviy o'qitish shakllari, shaxslararo munosabatlar va mu-loqot, kundalik hamkorlik va ijod bilan boyitiladigan yo'nalish hosil qilinadi. Bo'lajak kichik mutaxassislar tayyorlash uchun bunday yondashuv, fikrimizcha, eng samarali bo'lib, loyihani ishlab chiqish jarayonida ta'lim oluvchilar kasbiy-mehnatning maqsadlari, vazifalari, obyekt, amalga oshirish usullari va uning natijasi bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlarni egallaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.* – T.: Sharq, 1998. 31-61-b.

2. *Karimova V. Psixologiya. O'quv qo'llanma.* – T.: Xalq merosi. YOAJBNT markazi, 2002. 206-b.

3. *Qosimov Sh.U. Kasb-hunar kollejarida amaliy kasbiy ta'limni tashkil etishning ilmiy-pedagogik asoslari. Monografiya.* – T.: Fan va texnologiya, 2014. 160-b.

4. *Скакун В.А. Организация и методика профессионального обучения. Учебное пособие.* М.: Из-во ФОРУМ-ИНФРА-М, 2007. – С. 178.

5. *Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. Под ред. С.Я. Батышева, А.М.Новикова. Издание 3-е, переработанное.* – М.: Из-во ЭГБЕС, 2009. – С. 456.

Baxtiyor PO'LATOV,O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining
Oliy o'quv kurslari katta o'qituvchisi, yu.f.d., prof.

YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI VA UNING ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada yoshlarga oid davlat siyosati va uning istiqbollari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif qonunlarda yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarishni amalga oshiruvchi hamda unda ishtirok etgan organlar va muassasalar bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar bo'yicha o'z tavsiyalarini berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Yoshlar, davlat, siyosat, istiqbol, huquq, kafolat, manfaat, organ, jarayon.

В статье освещены основные положения государственной молодежной политики и её перспективы. Также автор дает рекомендации причастным организациям и учреждениям по выполнению задач в соответствии с реализацией государственной молодежной политики.

Ключевые слова. Молодёжь, государство, политика, перспектива, право, гарантия, польза, орган, процесс.

In this article, state youth policy and its perspectives are highlighted. Also the author gives recommendations to the participating bodies and organizations in accomplishment of tasks according to implementation of the state youth policy.

Key words. Youth, state, policy, perspective, right, guarantee, benefit, body, process.

Mamlakatimiz umumiy aholisining taxminan 40 foizini 18 yoshgacha bo'lgan yoshlar, 64 foizini 30 yoshgacha bo'lganlar tashkil etadi. Voyaga yetmaganlar va yoshlar tarbiyasiga davlat juda katta e'tibor berib kelmoqda. Mamlakatimizda bola huquqlarining kafolatlarini ta'minlash, ularning qonuniy manfaatlarini muhofaza etish, eng muhimi, barkamol avlodni tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Yurtimizda mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning tashabbuslari asosida 1998-yil – Oila yili, 2000-yil – Sog'lom avlod yili, 2001-yil – Ona va bola yili, 2004-yil – Mehr va muruvvat yili, 2005-yil – Sihat-salomatlik yili, 2006-yil – Homiyilar va shifokorlar yili va 2007-yil – Ijtimoiy himoya yili, 2008-yil – Yoshlar yili, 2010-yil – Barkamol avlod yil, 2012-yil – Mustahkam oila yili, 2014-yil – Sog'lom bola yili va 2016-yilni yurtimizda Sog'lom ona va bola yili, deb nomlandi. Har bir yil bo'yicha qabul qilingan maxsus davlat dasturlari doirasida yoshlarning har tomonlama qonuniy manfaatlari ta'minlanishini nazarda tutuvchi keng qamrovli chora-tadbirlar kompleksi hayotga izchil tatbiq etildi.

O'zbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonunida: bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash; bolaning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish; bolaning kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik; bolaning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish; bolalar huquqlari va imkoniyatlarining tengligini ta'minlash; bola huquqlari kafolatlarining huquqiy asoslarini takomillashtirish; bola huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda himoya qilish bo'yicha davlat organlari va mansabdor shaxslari faoliyatining ochiqligi hamda oshkoraligini ta'minlash; bolalarning jismoniy, intellektual, ma'naviy va axloqiy kamol topishiga ko'maklashish; bola huquqlarini ta'minlash maqsadida davlat organlari, nodavlat notijorat, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish va hamkorlikni rivojlantirish; bolalarning ijtimoiy ko'nikmasiga, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni kamaytirishga ko'maklashish va boshqalar bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida belgilandi.

Mustaqil O'zbekistonda voyaga yetmagan yoshlar muammosiga u yoki bu darajada aloqador bo'lmagan biror tashkilot yoki shaxsning o'zi yo'q. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasiga binoan, har bir davlat xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalari hamda milliy qonunchilikda davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarida bolalar manfaatlarini va farovonligining ustuvorligi mustahkamlab qo'yilganligi nazarda tutilishi, ushbu hujjatlarning bolalikni muhofaza qilish, o'smirlarni himoya qilish, yoshlar huquqlari va erkinliklari, ularni ro'yobga chiqarish kafolatlari haqidagi talablar barcha korxonalar, tashkilotlar va muassasalar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan og'ishmay bajarilishini ta'minlanishi lozim.

Amaldagi qonunchilikka ko'ra, fuqarolar bolalar tarbiyasi haqida g'amxo'rlik qilishlari, ularni jamiyat uchun foydali mehnat qilishga tayyorlashlari va jamiyatning munosib a'zosi sifatida o'stirishlari shart. Farzandlarini voyaga yetgunga qadar boqish va tarbiyalash ota-onaning konstitutsiyaviy majburiyatidir. Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan mahrum bo'lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o'qitishni ta'minlab, bolalarga bag'ishlangan xayriya faoliyatlarni rag'batlantiradi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari ham yoshlarning mehnat, siyosiy va axloqiy tarbiyasini takomillashtirilishini ko'zda tutadi.

Konstitutsiya asosida qabul qilingan bir qator qonunlar yoshlar tarbiyasiga taaluqli masalalarni eng yuqori darajada hal etishni ta'minlaydi. Hozirgi kunda yoshlar tarbiyasiga oid ijtimoiy muammolarni hal qilish kabi o'ta muhim vazifani bajarish ota-onalar, barcha davlat, nodavlat tashkilotlardan, mahalliy hokimliklar, tegishli muassasalar va jamoatchilikdan ulkan mas'uliyat va fidoyilikni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 21-sentabrdagi "Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi 360-sonli qarori qabul qilinishi munosabati bilan yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga, ularni ijtimoiy himoyalashga katta e'tibor qaratildi. Ayniqsa, voyaga yetmaganlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, huquqbuzarliklar va jinoyatlarning kelib chiqish sabablarini aniqlash va bartaraf etish, Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi ixtisoslashgan ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish, huquqiy savodxonlikni oshirish borasidagi ulkan va mas'uliyatli vazifalarni amalga oshirishda voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiya tomonidan barcha aloqador vazirlik va idoralar, jamoat tashkilotlari faoliyatlarining muvofiqlashtirilishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Vazirlar Mahkamasida

ning 2011-yil 17-yanvar kungi “Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi 13-sonli Qarori bilan bu faoliyat takomillashtirildi va voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalarning vazifalari va funksiyalari hamda huquqlari birmuncha kengaytirildi.

Dasturi tadbirlarning amalga oshirilishi natijasida ijtimoiy va huquqiy yordamga muhtoj bolalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha tadbirlarning miqyosi kengayib, ijtimoiy muhofazaga muhtoj bolalar tarbiyalanadigan “Mehribonlik” uylari va maxsus maktab-internatlarining faoliyati takomillashtirildi.

Voyaga yetmaganlarning huquqlariga katta e'tibor berilayotgani bejiz emas. Bunday e'tibor, avvalo, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, shuningdek, Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyadan kelib chiqadi¹. Chunonchi Konstitutsiyaning 41-moddasida maktab ishlari davlat nazoratida, 45-moddasida esa voyaga yetmaganlarning huquqi davlat himoyasida ekanligi belgilab qo'yilgan.

Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning O'zbekiston Konstitutsiyasi qabul qilinganining 17 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasida, 2010-yilga “Barkamol avlod yili” deb nom berilishi munosabati bilan maxsus davlat dasturini tayyorlashda “Mavjud huquqiy va yuridik bazani tanqidiy ko'z bilan qarab, ularga bugun zamon talab qiladigan tegishli o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish, kerak bo'lsa, oldimizga qo'ygan maqsadlarga javob beradigan yangi huquqiy normalarni ishlab chiqish” lozimligi haqida fikr bildirilgan edi.

2010-yil 17-maydagi qonun² bilan voyaga yetmaganlarning restoranlar, kafelar, barlar, klublar, diskotekalar, kinoteatrlar, kompyuter zallari, Internet tarmog'idan foydalanish xizmatlarini ko'rsatish uchun jihozlangan xonalar yoki boshqa ko'ngil ochish (dam olish) joylarining rahbarlari yoxud boshqa mas'ul shaxslari tomonidan voyaga yetmagan shaxsning tungi vaqtda ota-onasidan biri yoki uning o'rnini bosuvchi shaxsning kuzatuvvisiz ko'rsatilgan muassasalarda bo'lishiga yo'l qo'yish uchun ma'muriyatining javobgarligini ko'zda tutuvchi huquqiy norma qabul qilinishi ular huquqbuzarligini oldini olishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining “Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida”gi 2010-yil 29-sentabrdagi qonuni asosida voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasini amalga oshiruvchi organlar hamda muassasalar va ularning vakolatlari, yakka tartibdagi profilaktika ishini tashkil etish masalalari, voyaga yetmaganni ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish markaziga joylashtirish va voyaga yetmaganni ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasasiga joylashtirish tartibi qoidalari belgilandi³.

Yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida 2016-yil 14-sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonunda “yoshlarga oid davlat siyosati”, “yoshlar (yosh fuqarolar)”, “yosh oila”, “yosh mutaxassis”, “yoshlar tadbirkorligi” kabi asosiy tushunchalar berildi va yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida:

- yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash;

¹ O'zbekiston Respublikasi va inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. T., 2003, 117- bet

² “O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami”, 2010-yil, 20-son, 146-modda.

³ “O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami”, 2010-yil, 39-son, 341-modda.

– yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish;

– yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash;

– yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish;

– yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash;

– yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'rvonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish;

– yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish;

– yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish va boshqalar belgilandi.

Mazkur qonunning 6-moddasiga asosan, yoshlarga oid davlat siyosati davlat dasturlari, hududiy va boshqa dasturlar asosida amalga oshirilishi mumkinligi belgilanib, ular yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, yosh fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va ro'yobga chiqarishni ta'minlaydigan zarur shart-sharoitlarni yaratish, jamiyat hayotida ularning o'rmi va faolligini oshirish, sog'lom va barkamol yosh avlodni tarbiyalash maqsadida ishlab chiqiladi hamda amalga oshiriladi.

Qonunda yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarishni amalga oshiruvchi hamda unda ishtirok etuvchi organlar va muassasalar, shu jumladan, prokuratura organlarining ham bu sohadagi vakolat doiralari belgilangan bo'lib, unga muvofiq prokuratura organlari yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi qonun hujjatlarining aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi; yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi qonun ijodkorligi faoliyatida ishtirok etadi; yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiradi, jumladan, huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va bunga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlaydi, bartaraf etadi; yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga doir faoliyatda ishtirok etadi; yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarishda ishtirok etuvchi boshqa organlar va muassasalar bilan hamkorlik qiladi.

Mamlakatdagi deyarli barcha huquqni muhofaza qilish, mahalliy hokimiyat va o'zini o'zi boshqarish organlari tarkibida yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning turli jinoyat qim va g'oyalar ta'siriga tushib qolishlarining oldini olish, bolalar huquq va manfaatlarini muhofaza etish, jinoyatchilikning oldini olishda yaqindan yordam ko'rsatish faoliyatiga asos solingan.

Yoshlarni fuqarolik jamiyatning haqiqiy a'zosi sifatida shakllanishini takomillashtirishga huquqiy ta'sir qilish imkoniyatlari oshmoqda. Bu vazifalarning bajarilishida prokuratura organlarining ham roli katta. Prokuratura mamlakatdagi huquqni himoyalash mexanizmining muhim bo'g'ini sifatida, mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov iborasi bilan aytganda, "demokratik jamiyat, huquqiy davlat qurishda, huquqiy islohatlarni amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi"⁴.

⁴ Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak. – T.: O'zbekiston, 2002, 26-b.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Prokuratura to'g'risida”gi qonunga asosan Respublika hududida qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazorat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlarga yuklatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining 2011-yil 14-iyundagi “Voyaga yetmaganlar haqidagi qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini yanada kuchaytirish to'g'risida”gi 92-sonli buyrug'iga muvofiq, prokuratura organlarining bu sohadagi asosiy vazifasi voyaga yetmaganlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari himoyasini ta'minlash, ular o'rtasidagi nazoratsizlik huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish va profilaktika qilishdan iboratdir.

Yoshlar tarbiyasi uchun zarur bo'lgan sharoitlar yuqorida qayd qilingan qonunlar, xalqaro-huquq hujjatlaridan tashqari, ularning ta'lim olishini, bandligini, ijtimoiy muhofazasini ta'minlash, sog'lig'ini saqlash, turarjoy va mulkiy huquqlarini ro'yobga chiqarish, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va yoshlarga oid boshqa qonunlar va normativ hujjatlarda aks ettirilgan.

Prokurorlar qonun bilan berilgan vakolatlar doirasida voyaga yetmaganlarning huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qiladilar. Ularning himoyasi qonunlar ijrosi ustidan nazorat, fuqaroviy-huquqiy va jinoiy-huquqiy vositalar orqali qonun buzilishlarni aniqlash va bartaraf etish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Voyaga yetmaganlar tomonidan yo'l qo'yilayotgan qonunbuzarliklar ichida eng xavfli jinoyat sodir qilish hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga qarshi kurashning to'g'ri va aniq tashkil qilinishi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yuqorida qayd qilingan buyrug'ida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikni, ayniqsa, ekstremistik oqimlar ta'siriga tushib qolishning oldini olish, bolalarning ongini, tafakkurini shakllantirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda huquqiy savodxonligini oshirish maqsadida suhbat, uchrashuvlar, targ'ibot va tashviqotning boshqa shakllaridan samarali foydalanish, bu borada ommaviy axborot vositalari orqali chiqishlar qilishga alohida e'tibor qaratish haqida ko'rsatma berilgan.

Prokuratura organlari tomonidan yoshlarni vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularni ijtimoiy himoyalash hamda nazoratsizlik va huquqbuzarliklarni profilaktika qilishga alohida urg'u berib kelinmoqda. Shu maqsadlarda, joriy yilning o'tgan davri davomida, jumladan, nikoh yoshi to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlikning huquqiy asoslari va bu borada mas'ul idoralar bilan hamkorlikda amalga oshirilgan amaliy ishlar haqida “O'zingni o'zing asra” nomli ko'rsatuv “Yoshlar” teleradiokanalida, ta'lim jarayonini tartibga soluvchi normativ-hujjatlar ijrosi borasida amalga oshirilayotgan ishlar haqida tayyorlangan “Jarayon” ko'rsatuv “O'zbekiston” kanalida efirga uzatildi, ta'lim tizimida suiiste'molchiliklarni oldini olish maqsadida tayyorlangan “Isnod” nomli film barcha hududlarda 171.156 nafar o'quvchilar va mas'ul shaxslarga namoyish etildi, shuningdek, erta turmush va erta tug'ruqni oldini olishga qaratilgan “Umr savdosi” nomli film tayyorlanib, joylarga yuborildi.

Bosh prokuratura, Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha Komissiya va YuNISEFning O'zbekistondagi vakolatxonasi bilan hamkorlikda Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi deputatlari, Inson huquqlari bo'yicha Milliy markaz, adliya, xalq ta'limi va boshqa bir qator vazirliklar, davlat va nodavlat tashkilotlarining vakillari ishtirokida “Voyaga

yetmaganlarni vatanparvarlik va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash masalalari” mavzusida konferensiya o‘tkazildi.

Bu kabi tadbirlar davlat, boshqaruv organlari, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va boshqa mutasaddi organlar, idoralar va tashkilotlar tomonidan ham faollikda amalga oshirilishi oldimizga qo‘ygan maqsad va vazifalarni bajarishda ijobiy natijalarni beradi.

Mamlakatda huquqni muhofaza qiluvchi idoralar, boshqa davlat organlari va jamoat birlashmalarining hamkorligida amalga oshirilayotgan tadbirlar ijobiy natijalar bermoqda. Voyaga yetmaganlar tomonidan jinoyat sodir etish holatlari yildan yilga kamaymoqda. Lekin bunday vaziyat bizni tinchlantirishga asos bo‘la olmaydi. Chunki voyaga yetmagan tomonidan sodir qilingan bitta jinoyat ham jamiyat oldidagi muammo hisoblanadi.

Bu esa, yoshlar muammolari bilan muntazam ravishda ishlar olib borilishini, sust-kashlikka yo‘l qo‘yilmasligini, qonunchilik takomillashtirilishini, amaliyot xodimlarini jamoatchilik bilan hamkorlikda mas‘uliyat bilan ishlashlarini talab qiladi.

Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning ta‘biri bilan aytganda, “Bu g‘oya – yoshlarimizning huquq va manfaatlarini himoyalash, ularning zamonaviy bilim va kasbga ega bo‘lishini, bugungi o‘ta murakkab va tahlikali zamonda mavjud bo‘lgan har qanday xatarlarga, zararli ta‘sir va oqimlarga nisbatan ogoh, sezgir va hushyor bo‘lib yashashini va yoshlarimizni jamiyatimiz hayotida munosib o‘rin egallashini ta‘minlashdan iborat”⁵.

Bugungi kunda yoshlar o‘rtasida “ommaviy madaniyat” niqobi ostida zo‘ravonlik, gijovandlik, ekstremizm, axloqsizlik va behayo turmush tarzini targ‘ib qilish, tarqatish va namoyish qilish kabi illatlarga qarshi kurashishda mutasaddi organlar, idoralar va tashkilotlarning mas‘uliyati oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O‘zbekiston Respublikasi va inson huquqlari bo‘yicha xalqaro shartnomalar.* – T., 2003, 117-bet
2. *O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010-yil, 20-son, 146-modda.*
3. *O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2010-yil, 39-son, 341-modda.*
4. *Karimov I.A. Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak.* –T.: O‘zbekiston, 2002, 26-b.
5. *Karimov I.A. Asosiy maqsadimiz – yurtimizda erkin va obod, farovon hayot barpo etish yo‘lini qat‘iyat bilan davom ettirishdir. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning O‘zR Konstitutsiyasi qabul qilinganining 15 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi.* –T.: O‘zbekiston, 2007. 44-b.

⁵ Karimov I.A. Asosiy maqsadimiz – yurtimizda erkin va obod, farovon hayot barpo etish yo‘lini qat‘iyat bilan davom ettirishdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 15 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi. –T.: O‘zbekiston, 2007. 44-b.

Zebo USMANOVA,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI katta ilmiy xodim-izlanuvchisi

O'QUVCHILARNING SIYOSIY-HUQUQIY BILIMDONLIGINI OSHIRISHDA HUQUQIY TA'LIM-TARBIYANING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarning huquqiy bilimlari, jahonda ro'y berayotgan voqea va hodisalardan xabardorligi, mamlakatimizdagi islohotlarning mohiyatini teran anglashi, zukkoligi, hozirjavoblighi, darsda olgan bilimlarini amaliyotda namoyon eta olishiga asosiy e'tibor qaratish kerakligi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif ularning siyosiy-huquqiy bilimdonligini yanada oshirishga qaratilgan taklif va mulohazalar hamda huquqiy bilimga ega bo'lishdagi muhim bo'lgan masalalar bo'yicha tavsiyalar berib o'tgan.

Kalit so'zlar. Demokratiya, huquqiy madaniyat, huquqiy bilim, siyosiy-huquqiy faollik, fuqarolik, OAV.

В статье обоснована необходимость повышения уровня правовых знаний учащихся в соответствии с реальными событиями, происходящими в мире, и осуществляемыми в стране реформами в общественно-политической сфере. Автором изложены предложения по дальнейшему углублению политико-правовых знаний учащихся и формированию навыков практического их применения.

Ключевые слова. Демократия, правовая культура, правовые знания, политическая правовая активность, гражданственность, СМИ.

In the article the necessity of raising the level of legal knowledge of pupils in accordance with the reforms in the country in the socio-political sphere is substantiated. The author sets out proposals for the further deepening of political and legal knowledge of students and the development of skills of their practical application.

Key words. Democracy, the legal culture, legal knowledge, political and legal activity, citizenship, mass media.

O'zbekiston taraqqiyotining bosh yo'li jamiyatni demokratlashtirish va fuqarolik davlatini qurishdan iboratdir. O'zbekistonda demokratik jamiyatni qurish, eng avvalo, aholini xalqimizning ming yillik tarixi, ma'naviy taraqqiyoti, buyuk madaniyati, ma'naviy meros va boy an'analari bilan yaqindan tanishtirish, ular to'g'risida yetarli bilimga ega bo'lishlari uchun sharoit yaratishni taqozo etadi. Ta'lim jarayonida hamda ommaviy axborot vositalari (televideniye, radio, gazeta, internet) orqali o'quvchilarni millat tarixi, madaniyati va turmush tarzi bilan yaqindan tanishtirib borish, o'quv fanlari va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar mazmuniga milliy qadriyatlarni singdirish o'quvchining huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda demokratik fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish bo-rasida jiddiy va samarali islohotlar amalga oshirilmoqda. Huquqiy davlat sari ildam qadam qo'yayotgan ekanmiz, o'quvchilarimiz qonunlarni, davlat boshqaruvidagi ulkan o'zgarishlarni, fuqarolarga berilgan erkinliklarni mukammal bilishlari kerak. Bu esa,

o'z navbatida fuqarolik jamiyatini qurishda, islohotlarni amalga oshirishda ulardan o'z huquqlarini, erkinliklarini, burchlarini bilibgina qolmasdan, balki ularni amalda qo'llay bilishlarini ham talab qiladi. Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini barpo etish va mustahkamlash demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, uning qonuniy zaminlari, huquqiy asoslarini takomillashtirish, fuqaroning siyosiy-huquqiy faolligiga, onglilik, bilimdonlilik darajasiga uzviy aloqadordir.

Bugungi kunga kelib yurtimizda huquqiy bilim va madaniyatga bo'lgan talab va ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Chunki aholining huquqiy bilimi, madaniyati va ma'naviyati qancha yuksak bo'lsa, huquqiy davlat ham shuncha kuchli bo'ladi.

Huquqiy davlatda yashovchi har bir shaxs jamiyat belgilagan, davlat qabul qilgan qonunlarni, mavjud huquqiy mezonlarni bilmasdan turib ma'naviy-axloqiy yetuklikka erisha olmasligi haqidagi qoidalar hozirda o'z ifodasini topmoqda. Huquqiy bilim va madaniyat millat yetukligi va inson barkamolligining eng muhim omillaridan biridir. Huquqiy bilim va madaniyatni shakllantirish oiladan boshlansa-da, asosan ta'lim muassasalarida nazariy va amaliy jihatdan o'rgatilib, rivojlantiriladi, barqarorlashtiriladi. "Ta'lim inson shaxsini to'la barkamol qilishga va inson huquqlari hamda asosiy erkinliklariga nisbatan hurmatni kuchaytirishga qaratilmo'gi lozim", deb xalqaro hujjatlarda aytib o'tilgan.

Inson huquqiy jihatdan qancha chuqur bilimdon, yuksak huquqiy madaniyatli va ma'naviyatli bo'lsa, ma'rifiy mafkuraviy jihatdan shunchalik mukammal shakllangan bo'ladi. Ana shu mafkuraviy omilga bevosita bog'liq ravishda jamiyat taraqqiyoti tezlashib, millat g'oyaviy-siyosiy jihatdan o'sib, yetilib, takomillashib boradi. O'quvchilarning ilmiy-madaniy saviyasi, bilimdonlik darajasi, dunyoqarashi va tafakkuri o'zining rivojlantirish holatiga qarab dunyoviy mezonlarga to'la javob beradigan bo'ladi.

Hozirgi kunda maktabda huquqdan ta'lim berish muammosi juda muhim masalalardan biriga aylangan. Bu muhimlik bir tomondan, bizning davlatimiz va jamiyatimizdagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati tuzish asosiy masalalardan hisoblanadi. Boshqa tomondan huquqiy asoslarni bilish har bir insonga XXI asrda huquqiy makon va zamonda o'zining huquqlarini himoya qilish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 4-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganishni tashkil etish to'g'risida"gi farmoyishi bu boradagi ishlar samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lmoqda.

Ayni vaqtda barcha ta'lim maskanlarida Bosh qomusimizni o'rganish takomillashtirilgan o'quv dasturlari va rejalari asosida olib borilmoqda. Maktabgacha ta'lim muassasalarida "Konstitutsiya saboqlari", umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1 – 4-sinflarida "Konstitutsiya alifbosi", 5-7-sinflarda "Konstitutsiya olamiga sayohat", 8-sinfda "Davlat va huquq asoslari", 9-sinfda "Konstitutsiyaviy huquq asoslari" kabi fanlar o'qitilmoqda. Ushbu fanlarga oid bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashilayotir.

Shuningdek, huquqiy ta'lim-tarbiya berish demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish va mustahkamlash uchun juda muhim. Chunki ta'lim-tarbiyani isloh qilmasdan, huquqiy madaniyat, huquqiy ma'naviyat va ma'rifat yutuqlarini kishilar ongiga yetkazmasdan turib komil insonni shakllantirib bo'lmaydi.

Mamlakatimiz ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim-tarbiyaviy ishlarini takomillashtirishda, ayniqsa, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan "Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi" katta ahamiyatga ega. Xususan, o'rta maxsus kasb-hu-

nar ta'lim tizimi dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish yuzasidan Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 29-maydagi 235-sonli qarori qabul qilingan bo'lib, bu qaror bo'yicha 1998-yil 16-iyunda Vazirlikning tadbirlar rejasi ishlab chiqilib tasdiqlangan va uning ijrosi ta'minlanmoqda. Bulardan tashqari O'zbekiston Respublikasida 2014-yilda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar Dasturi qabul qilingan. Milliy dastur va huquqiy ta'lim-tarbiya, huquqiy madaniyatga oid me'yoriy hujjatlar asosida o'quv muassasalarida ta'lim va tarbiya, ma'naviy-ma'rifiy ishlar tashkil etilgan.

“Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dastur”ni hayotga tatbiq etishda mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan aloqalar yo'lga qo'yilgan. Hamkorlik ta'lim muassasalari orqali amalga oshirilmoqda. Ularning ish rejalarida mahalliy sud, prokuratura va ichki ishlar organlari bilan hamkorlikda olib boriladigan tadbirlar belgilangan. Bundan tashqari o'quvchilar tarbiyasi bo'yicha qo'shma ish rejaları ishlab chiqilib, shu asosda tadbirlar tashkil etilmoqda. Umumta'lim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari, oliy va boshqa ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va huquqiy tarbiya olib borilishini nazarda tutuvchi o'quv dasturlari hamda normativ va o'quv-uslubiy mezonlar ishlab chiqilgan. Bularning barchasi o'quvchi-yoshlarning huquqiy ongi shakllanishiga, huquqiy bilimlarini oshirishga, ularni jamiyat talablariga, davlatning qonun-qoidalariga, milliy urf-odatlarimiz va qadriyatlarimizga chuqur hurmat-ehtimolli bo'lishga undaydi. Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi, O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi va boshqa manfaatdor tashkilotlar bilan birgalikda yuridik adabiyotlarni nashr etish ishlarini muvofiqlashtirish va chop etilayotgan adabiyotlarning sifatini yaxshilash bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Chunki huquqiy ta'limning asosini yuridik adabiyotlar tashkil etadi. “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi”da davlat jamiyat madaniy hayotining tarkibiy qismi bo'lishi, huquqiy madaniyat to'g'risida alohida g'amxo'rlik qilishi belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov ham bu to'g'rida shunday degan edilar: “Huquqiy madaniyat, huquqiy bilim hamda moddiy, ma'naviy, axloqiy va boshqa mafkuraviy omillar asosida shakllanib va rivojlanib boradi. Huquqiy madaniyat fuqarolarning yetukligi va ongliligini ko'rsatuvchi me'yordir. Huquqiy bilimlarga ega bo'lgan va ularni amaliyotda tatbiq eta oladigan kishigina huquqiy bilimli va madaniyatli hisoblanishi mumkin”.

Shularni hisobga olgan holda, jamiyat taraqqiyoti yo'lida huquqiy ta'lim-tarbiyani yuksaltirish borasidagi quyidagi taklif-mulohazalarni bildirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Ta'lim muassasalarini huquqshunos mutaxassislar bilan ta'minlashda muammolar mavjud. Bu masalani hal etish uchun oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikni kuchaytirish va ularni bitirgan mutaxassislarni muassasalarga jalb qilish mexanizmini shakllantirish zarur.

- Huquqiy ta'lim-tarbiyaga oid o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar kam. O'qituvchilarning mashg'ulotlarni samarali tashkil etishlari uchun zarur metodik qo'llanmalar hamda yangi innovatsion pedtsehnologiyalardan foydalanib, multimediyali qo'llanmalar yaratish, sohaning yetuk olimlari, huquqshunoslar va tajribali huquqshunos o'qituvchilarni jalb qilgan holda yaratish lozim.

- Huquqni muhofaza qiluvchi idoralar bilan ta'lim muassasalari hamkorligida o'quvchi-yoshlar o'rtasida huquqiy tarbiyaviy tadbirlar uyushtirilmoqda. Lekin bu tadbirlarda o'quvchilarning o'z mustaqil fikrlari va tashabbuslari bilan qatnashuviga kam e'tibor qaratilmoqda.

• Gazeta va jurnallarda pedagoglar, o'quvchilar va talabalarning huquqiy mavzularda maqolalar bilan chiqishlari yetarli darajada deb bo'lmaydi. Shuning uchun ilg'or ish tajribasiga ega va iqtidorli o'quvchi-yoshlarning huquqiy mavzularda gazeta va jurnallarda maqolalar bilan ishtirokini ta'minlash zarur. Ommaviy axborot vositalarida davra suhbatlari tashkil etishni ham yo'lga qo'yish kerak.

• Huquqiy ta'lim-tarbiya mavzularida huquqni muhofaza qiluvchi idoralar va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlikda targ'ibot guruhlari faoliyatini kuchaytirishdan iborat.

Huquqiy bilimga ega bo'lish hayotda o'ta muhim bo'lgan ikki masalani hal etadi:

Birinchi, o'z obro'yi, salohiyatiga ega mustaqil davlatimizning taraqqiy etishiga xizmat qiladi. Zero, yuksak huquqiy madaniyat demokratik jamiyat poydevori hamda fuqarolik yetukligining ifodasidir.

Ikkinchi, jinoyatchilikka qarshi kurash, uning oldini olish, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligiga barham berish borasida qo'yilgan muhim qadam bo'ladi. Ya'ni, huquqiy ta'lim-tarbiya yosh avlodda fuqarolik tarbiyasining muhim shartlaridan bo'lib, jinoyatchilikka qarshi kurashda zarur halqani tashkil etadi.

Huquqiy ta'lim-tarbiya sohasidagi amalga oshirilgan yutuqlar bilan faxrlanib, g'ururlanib qolmasdan, bu borada qiladigan ishlar, bartaraf etish kerak bo'lgan kamchiliklar ham mavjudligini unutmaslik kerak. Chunki huquqiy ta'lim-tarbiya – fuqarolik jamiyatining asosiy omili va yuksak garovidir. Huquqiy davlat barqarorligining huquqiy asosi – jamiyatda fuqarolarning irodasiga, ularning huquq va erkinliklarining himoyalanganligiga asoslangan qonuniylik va huquqiy tartibotning mustahkamligidir.

Yuqoridagilarga asoslanib ta'kidlash joizki, o'quvchining huquqiy bilimlarni o'rganishi, jamiyat, inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va aloqadorlikni tushunishi, qonunlarga qat'iy rioya qilishi, bilimlarni oshirishga intilishi, iste'dod va mahoratini erkin, ijodiy faoliyatlarda ko'rsatishi, Konstitutsiyada kafolatlangan huquq va imtiyozlardan samarali foydalanishni bilishi, bilim, ko'nikma va malakasini oilasi, jamiyat ravnaqi va insoniyat baxt-saodati yo'lga baxshida etishi uning aqliy hamda siyosiy-huquqiy bilim darajasiga bevosita bog'liq bo'lib, fuqarolik madaniyatini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.* – T., 2004.
2. *Karimov I.A. Inson, uning huquq va erkinliklari – oliy qadriyat.* – T.: O'zbekiston, 2006.
3. *Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – T.: Ma'naviyat, 2008.
4. *“Huquqiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik muammolari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi.* –T., 2012.

Safibullo ABDULLAYEV,
Namangan viloyat XTXQTMOI rektori, p.f.n

MALAKA OSHIRISH TA'LIM MUASSASASI PEDAGOG-XODIMLARINING MALAKASINI UZLUKSIZ OSHIRISHGA TIZIMLI YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada malaka oshirish ta'lim muassasalari pedagog va rahbar xodimlarining malakasini oshirish jarayoniga tizimli yondashuv uchun zarur bo'ladigan komponentlar haqida fikr yuritilgan. Muallif pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda o'qituvchilarning tayyorgarligini, shuningdek, ularning o'zini o'zi rivojlantirish va professional kompetentlilik yo'nalishidagi ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan uzluksiz jarayon, ya'ni qo'shimcha ta'lim tizimida subyektlarning shaxsiy ahamiyat kasb etuvchi o'zaro ta'sir jarayoni sifatida tashkil etilishiga alohida urg'u bergan.

Kalit so'zlar. Malaka oshirish, pedagog va rahbar xodimlar, tizimli yondashuv, ehtiyoj va ijobiy motiv, kompetentli boshqaruvchi, shaxsiy sifat, samaradorlik.

В статье освещены компоненты системного подхода в процессе повышения квалификации педагогов и руководителей общеобразовательных учреждений. Автором рассмотрены такие аспекты повышения квалификации, как подготовка учителей к организации и управлению педагогическим процессом, саморазвитие педагогических работников, непрерывность процесса, направленного на совершенствование профессиональной компетентности педагогов. Особо подчеркнута значение дополнительного образования для субъектов образовательной системы.

Ключевые слова. Повышение квалификации, педагог и руководитель, сотрудники, системное управление, потребность и социальный мотив, компетентный руководитель, личностные качества, эффективность.

In this article Components of system approach in the process of advancing training of teachers and directors of educational institutions are covered. The author considered such aspects of advancing training as training of teachers for the organization and management of pedagogical process, self-development of pedagogical workers, a continuity of the process directed to enhancement of the process directed to enhancement of professional competence. Value of additional education for subjects of educational system is highlighted.

Key words. Advanced training, teacher and director, employees, systematic management, requirement and social motive, competent director, personal qualities, efficiency.

Malaka oshirish ta'lim muassasasi rahbarlari o'z faoliyatida pedagogik xodimlarning malakasini oshirishni qachon va qaysi yili malaka oshirish institutida o'qib kelganligi bilan belgilashlari odat tusiga kirgan, ya'ni malaka oshirish tushunchasiga bir tomonlama yondashishmoqda. Bu o'z navbatida pe-

dagoglarning yangiliklardan orqada qolishiga asosiy sabab bo'lish bilan bir qatorda, raqobat muhitining vujudga kelishiga qarshilik ko'rsatmoqda.

Pedagog xodimlarni moddiy rag'batlantirishga, faoliyatini takomillashtirishga asosiy mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan bilimi, ko'nikma va malakasi, kasbiy mahoratini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etuvchi malaka oshirishni murakkab pedagogik tizim sifatida hisoblab, unga tizimli yondashuvni joriy etish zarur. Chunki har qanday tizim o'zining tashkil etuvchilariga, ya'ni komponentlariga ega bo'ladi.

Murakkab pedagogik tizim hisoblangan uzluksiz malaka oshirish jarayoni asosiy komponentlariga: ta'lim muassasasida tashkil etiladigan o'quv seminarlar, seminar-treninglar, ochiq darslar, o'zaro dars kuzatishlar, fan kechalari, ilmiy-amaliy konferensiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalarni ommalashtirish, professor-o'qituvchilar tomonidan tayyorlanadigan metodik mahsulotlar, jumladan, malaka oshirish institutidagi nazariy va amaliy mashg'ulotlar hamda masofadan o'qitishni kiritish mumkin. Ixtiyoriy tizimning tashkil etuvchi komponentlaridan biri mazkur tizimning o'zgarishiga va rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Shundan kelib chiqib, pedagoglarning malakasini oshirishga tizimli yondashuvni joriy etish zarur bo'lib, bunda professor-o'qituvchining bilimi, ko'nikma va malakasi hamda kasbiy mahorati darajasini aniqlash mezonlarining elementi sifatida tizimning har bir komponentini olish mumkin.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari pedagog va rahbar xodimlarining malakasini oshirish – bu nafaqat pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga ularning tayyorgarligini rivojlantirish, balki ularning o'zini o'zi rivojlantirish va professional kompetentlilik yo'nalishidagi ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan uzluksiz jarayon, ya'ni qo'shimcha ta'lim tizimida subyektlarning shaxsiy ahamiyat kasb etuvchi o'zaro ta'sir jarayoni sifatida tashkil etilishi zarur.

Ta'lim muassasalari pedagog va rahbar xodimlarning malakasini uzluksiz ravishda oshirishga qaratilgan jarayon faoliyatning barcha bosqichlarida ular o'zlarining kasbiy tajribalarini anglash, tahlil qilish va baholash, shuningdek, o'zini o'zi shaxsiy rivojlantirish ehtiyojlarini faollashtirish va qo'llab-quvvatlashga asoslanadi. Mazkur jarayonda shaxsning ma'naviy boyishi hamda ijodiy salohiyatining rivojlanishi uchun imkoniyat vujudga keladi.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari pedagog va rahbar xodimlarining malakasini uzluksiz oshirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon rahbarlar va pedagog xodimlar uchun nafaqat nazariy, balki yuksak darajada yashash va hayotiy muammolarni muvaffaqiyatli hal etish qobiliyatlarini shakllantiruvchi muhit vazifasini ham bajarishi hamda mazkur jarayonlarda yaratilgan shart-sharoitlar ular uchun o'z shaxsini rivojlantirishga imkoniyat yaratishi zarur.

Malaka oshirish ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayoni rahbarlar va pedagogik xodimlarda quyidagi yo'nalishlarda ehtiyoj va ijobiy motivlarni shakllantirishga ham xizmat qilishi kerak:

– o'zini ko'proq mustaqil va o'zini o'zi boshqaruvchi shaxs sifatida his etish hamda o'zini o'zi rivojlantirishga intilish;

– ta'lim-tarbiya manbasi sifatida vujudga keladigan, hayotiy va kasbiy boy tajribalarni o'zlashtirishga intilish;

- belgilangan aniq maqsadlarga erishish va muhim hayotiy muammolarni hal etishga ijodiy yondashish;
- belgilangan maqsadlarga erishish va muhim hayotiy muammolarni hal etishga intilish bilan bog'liq holda, ta'lim olish uchun yuqori darajadagi tayyorgarlik va motivatsiyaga ega bo'lish;
- egallagan bilimi, ko'nikma va malakalarini amaliyotga tatbiq etish zaruriyatini tushunish;
- kasbiy faoliyatida vujudga kelgan muammolarni imkon darajasida tezroq hal etish uchun va egallagan bilimlarini qisqa muddat ichida amaliyotga tatbiq etishga yuqori darajada intilish.

Malaka oshirish ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan uzluksiz malaka oshirish jarayoni pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning shaxsiy-yo'naltirilgan jihatlarni o'zlashtirish va ishlab chiqish, turli darajada ularni amalga oshirish, pedagogik jarayon barcha subyektlarining shaxsiy rivojlanishini ta'minlash uchun imkoniyat yaratuvchi psixologik tayyorgarlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

Malaka oshirish ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonini tashkil etishda rahbarlar va pedagog xodimlarini shaxs sifatida umumiy rivojlanishini, shuningdek, ularning pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish faoliyatiga munosabatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olish zarur.

Rahbarlar va pedagog xodimlarda shaxs sifatida yangiliklarni yaratishga ichki moslashuv va fikrlash usullari shakllangan bo'lsa, ular barcha o'zgarishlarga o'z munosabatini oson bildiradi, ularni to'g'ri baholaydi, boshqaradi va o'z kasbiy faoliyatida ularni samarali amalga oshiradi.

Agarda ularda yangiliklarni yaratishga ichki moslashuv yaxshi shakllanmagan bo'lsa, ular shaxs sifatida ko'proq konservatizmga moyil bo'ladi va bunday holatlarni uzluksiz malaka oshirish jarayonini tashkil etishda inobatga olish o'ziga xos muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki rahbarlar va pedagog xodimlar pedagogik jarayonlarni rivojlantirishning konseptual dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishda sermulo hazali nazariyotchi, metodolog, tadqiqotchi va kompetentli boshqaruvchi bo'lmasa, uzluksiz rivojlanib boruvchi jarayonlar hisoblangan pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda boshqara olmaydi.

Malaka oshirish ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonining eng asosiy maqsadi – rahbarlar va pedagog xodimlar shaxsiga va ularning faoliyatiga qo'yilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy talablar bilan zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda ular oldida turgan ta'limni modernizatsiya qilish, yangilash hamda rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan maqsad va muammolarni, shuningdek, rahbarlar va pedagog xodimlarning o'z kasbi va lavozimi yo'nalishidagi pedagogik va boshqaruv funksiyalarini bajarishga tayyorgarligini yetarli darajada emasligini inobatga olgan holda zamonaviy ijtimoiy talablar va muammolar o'rtasida muvofiqlikni ta'minlashdan iborat bo'lishi zarur.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonida rahbarlar va pedagog xodimlarda kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishga erishish uchun mazkur jarayonda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish zarur:

1. Malaka oshirish ta'lim muassasasi faoliyatiga qo'yilayotgan yangi ijtimoiy talablarni hisobga olgan holda o'z faoliyatini qayta anglash va baholash.

Bunda rahbarlar va pedagog xodimlar o'z faoliyatini tahlil qiladi va baholaydi, maqsad va vositalar, maqsad va natijalar o'rtasidagi ziddiyatlarni, tushunmovchiliklarni hamda o'zini o'zi rivojlantirish yo'nalishlarini aniqlaydi va uning zaruriyatini anglaydi. Bunda faoliyatning odatiy stereotiplarini yo'qotish, yangi tushunchalar asosida o'zi haqida tasavvur hosil qilish, avvalgi eski uslublar yordamida o'z faoliyatini amalga oshirish mumkin emasligini tushunib yetish nazarda tutiladi. Ular o'z faoliyatiga nisbatan refleksiv munosabatda bo'lishga o'tadi va avvalgi faoliyatini tanqidiy tahlil qilish asosida kasbiy-shaxsiy rivojlanish jarayonining faollashishi vujudga keladi.

2. Kasbiy faoliyat yo'nalishidagi tushunchalarni va yangilikni anglashga nisbatan intilishning o'zgarishi.

Bunda rahbarlar va pedagog xodimlarning bilimi, ko'nikma va malakalarining yangilanishi, ma'naviy va madaniy salohiyatining rivojlanishi hamda axborotlar almashinuvi amalga oshadi, ularda kasbiy faoliyat yo'nalishidagi tushunchalarning o'zgarishi, shaxsiy o'zgarishlar vujudga keladi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi tajribalar boyiydi, kasbiy tajribalar to'planadi.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayoni samaradorligi, mazkur jarayonning natijasiga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi qator omillar orqali ifodalanadi:

- kasbiy faoliyatning yuqori cho'qqisiga erishishga undovchi, irodaviy xatti-harakatlarni ifodalovchi omillar;

- natijaga erishish uchun yo'naltirilgan mavjud tizim va xatti-harakatlar izchilligi bilan bog'liq bo'lgan obyektiv omillar;

- kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish choralarining subyektiv asoslari bilan bog'liq bo'lgan omillar;

- shaxsiy rivojlanish ehtiyojlarini vujudga keltiruvchi ijtimoiy (tashqi), biopsixologik (ichki) va pedagogik (tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi) omillar.

Mazkur omillar uzluksiz malaka oshirish jarayonida rahbarlar va pedagog xodimlarning shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan o'zaro ta'sir ko'rsatishga tayyorgarligini ta'minlaydi, refleksiya yo'nalishidagi qobiliyatlarining rivojlanishiga yordam ko'rsatadi. Mazkur omillarnig ta'sir ko'rsatish darajasi ta'lim muassasasidagi tarbiyaviy munosabatlar, ta'limiy muhit va ularning rivojlanish darajasi orqali ifodalanadi.

Uzluksiz malaka oshirish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi va tashqi sozlovchi vosita hisoblanuvchi ijtimoiy, ya'ni tashqi omillar mazkur jarayon subyektlarining o'zaro ta'siri amalga oshuvchi muhit hisoblanadi. Bunday ta'lim-tarbiyaviy muhitda, refleksiv jarayonlar davomida va o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi ishtirokchilarning suhbatlari asosida shaxsning o'zini o'zi rivojlantirish jarayonlari vujudga keladi, shuningdek, kasbiy faoliyatning ahamiyatini har bir shaxsning muhim ahamiyat kasb etuvchi mo'ljalini anglash va qayta tashkil etishi amalga oshadi.

Shuningdek, unga ta'limni rivojlantirish va modernizatsiya qilish shart-sharoitlarida rahbar va pedagog shaxsiga hamda ularning faoliyatiga qo'yilayotgan yangi talablar, ta'lim muassasasi faoliyati va zamonaviy maqsadlar yo'nalishidagi me'yoriy hujjatlar o'z ta'sirini ko'rsatadi. Mazkur ta'lim-tarbiyaviy muhitda vujudga keluvchi savollarga javob izlashga ijodiy yondashuvlar rag'batlantiriladi, mustaqil ravishda o'zini

o'zi rivojlantirish yo'nalishida qobiliyatlar, ta'lim olishga nisbatan shaxsiy qiziqishlar shakllanadi. Bunday hollarda ta'lim-tarbiyaviy muhitda bo'lgan shaxs tanlovni amalga oshiradi, individual madaniyatini rivojlantiradi va mazkur muhitning madaniy an'analarini takomillashtiradi.

Pedagogik jarayon hisoblangan uzluksiz malaka oshirish jarayonida hamkorlikdagi ijodiy faoliyat qulay psixologik muhitni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda vujudga keluvchi savollarga hamkorlikda javob izlash, o'zaro ta'sir uslublarini takomillashtirish vujudga keladi. Unda pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayonini loyihalashtirish, tadqiqotchilik va suhbat uslublari maqsadga muvofiq uslublar hisoblanadi. Bunday sharoitlarda avvalgi tajribalar takomillashadi, ishtirokchilar o'z faoliyatini qayta anglashi uchun qulay sharoit vujudga keladi, uni kuzatish yordamida yangi munosabatlar yo'nalishi belgilanadi.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonining samaradorligini ta'minlashda quyidagilarni inobatga olish zarur:

- mazkur jarayon tadqiqiy va tahliliy yo'nalishga ega bo'lishi;
- zamonaviy pedagogik va axborotlar texnologiyalaridan foydalanish;
- ijodiy hamkorlikni ta'minlovchi refleksiv ta'limiy muhitni vujudga keltirish;
- subyekt-subyekt munosabatlarini rivojlantirish;
- shaxsiy imkoniyatlarni takomillashtirish uchun zaruriy psixologik muhitni vujudga keltirish;
- axborotlarning yangiligi va ishonchliligini ta'minlash.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonini yangi amaliyot sifatida, ya'ni ta'lim muassasasi rahbarlari va pedagog xodimlarning shaxsiy-yo'naltirilgan faoliyatini amalga oshirish maqsadida tashkil etilgan o'zaro ta'sir tizimi, ta'limning yangi mazmuni, refleksiv ta'limiy muhitni tashkil etishning yangi vositalari sifatida ko'rib chiqish zarur.

Ta'lim muassasasi rahbarlari va pedagog xodimlar ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining hamkorligini ta'minlovchi, ularni psixologik va fiziologik jihatdan rivojlantirish, ma'naviy boyitish hamda intellektual qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyatni tashkil etishga asosiy e'tiborni qaratishlari zarur.

Mazkur zaruriyatdan kelib chiqib, kasbiy tayyorgarlikning quyidagi asosiy komponentlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- pedagogik mulohazalarni ifodalovchi refleksiv ko'nikmalar;
- pedagogik jarayonlarda subyektlarning bo'lajak xatti-harakatlarini va o'zaro munosabatlarini hamda tarbiyaviy munosabatlar jarayoniga tayyorgarligini his etishni ifodalovchi oldindan ko'rish ko'nikmalari;
- pedagogik jarayonlarda vujudga kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarda subyektlar faolligini ta'minlash va faoliyatini muvofiqlashtirish ko'nikmasi;
- pedagogik jarayonlarda vujudga kelgan turli vaziyatlarning qulay ta'limiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishiga qarshi tura olish ko'nikmasi, pedagogik jarayonlarda qulay ta'limiy muhitni va subyektlarning refleksiv faoliyatini tashkil etish ko'nikmasi;
- kommunikativ kompetentlilik hisoblangan, vaziyatlarga ko'ra subyektlar bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatishga va ularning individual psixologik xususiyatlariga mos holda ta'sir ko'rsatish ko'nikmasi;

-
- muloqotga kirishish ko'nikmasi;
 - subyektlar bilan axborot almashinish ko'nikmasi;
 - o'zini o'zi boshqarish va shaxsiy rivojlantirish ko'nikmasi;
 - axborotlar to'plash, ularni qayta ishlash va obyektiv baholash ko'nikmasi va h.k.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari uchun tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonida rahbarlar va pedagog xodimlarni nafaqat kasbiy faoliyatga motivlashtirishni rivojlantirish, balki ularning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish uchun ham shart-sharoitlar yaratish zarur. Mazkur jarayonda refleksiv ta'limiy muhitni tashkil etish ularning shaxsiy kamol topishiga ijodiy ta'sir ko'rsatuvchi muhit sifatida xizmat qiladi.

Ta'lim muassasasi rahbarlari va pedagog xodimlarda o'zini o'zi rivojlantirish jarayoni ijtimoiy vaziyatlarning o'zgarishi bilan bog'liq holda amalga oshadi, shuning uchun uzluksiz malaka oshirish jarayonida ularda o'zaro ta'sir, o'zaro munosabatlar va o'zaro aloqalarning qayta tashkil etilishi, shaxsiy rivojlanish hamda kasbiy faoliyatga psixologik moslashuv vujudga keladi.

Shuning uchun uzluksiz malaka oshirish jarayonida murakkabligi jihatidan turlicha bo'lgan pedagogik va boshqaruv yo'nalishidagi vazifalarni bajarish va uning samaradorligini oshirish yo'nalishidagi mavzular bo'yicha ma'lumotlar berishda refleksiv ta'limiy muhitni shakllantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Refleksiv ta'limiy muhit jarayonida subyektlar o'z faoliyati samaradorligi yo'nalishidagi eski tasavvurlari bilan belgilangan maqsadga erishishda samarali hisoblangan yangi metodlar o'rtasidagi ziddiyatlarni anglab yetadi, mazkur jarayonda o'zi tomonidan tanlangan metodlarning ahamiyatini, ularni amalga oshirish vositalari va usullari bilan o'z shaxsiy tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish natijasida refleksiv malakalar shakllanadi, natijada o'z faoliyati samaradorligini, ma'naviy va madaniy tushunchalari, kasbiy qobiliyati, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini o'zi baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilariga tashkil etiladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonida refleksiv ta'limiy muhitni shakllantirish hamkorlikda faoliyat ko'rsatish tajribalari bilan uzviy bog'liq bo'ladi, ya'ni bu pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish faoliyatini amalga oshirish jarayonida hamkorlar o'rtasida vujudga keladigan o'zaro ta'sirni ifodalaydi.

O'zaro ta'sir natijasida subyekt tomonidan o'z shaxsiy xususiyatlari tahlil qilinadi, mazkur jarayonda kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy xususiyatlar, ma'naviy va madaniy tushunchalar qayta shakllanadi va rivojlanadi. O'zaro ta'sir natijasida subyektlar o'zining refleksiv faoliyatini, oldingi xatti-harakatlari, tajribasini va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'zaro ta'sir jarayonida ishtirok etayotgan shaxs nafaqat o'zini va shaxsiy xususiyatlarini, balki aniq holatni, vaziyatni ham o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi, bunda o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi subyektlarning rivojlanishi amalga oshadi, shuningdek, o'zaro ta'sir jarayoni ham rivojlanadi.

Malaka oshirish ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari uchun o'tkaziladigan uzluksiz malaka oshirish jarayonini tashkil etishda o'zaro ta'sir jarayonining ahamiyatini, ya'ni kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy xususiyatlarning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etuvchi quyidagi natijalarga erishish mumkinligini inobatga olish zarur:

- kasbiy kompetentlilik darajasining ortishi;
- subyektning faolligi va tashabbuskorligining rivojlanishi;
- shaxsning psixologik xususiyatlarining o'zgarishi;
- ma'naviy va madaniy tushunchalarning rivojlanishi;
- o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi baholash ko'nikmalarining rivojlanishi;
- hamkorlikdagi faoliyatni vujudga kelishi va unda axborotlar almashinuvi natijasida kasbiy faoliyatga psixologik moslashuvni vujudga kelishi.

Rahbarlar va pedagog xodimlarning kasbiy faolligini oshirish, refleksiv ko'nikmalar shakllantirish, ma'naviy va madaniy tushunchalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'zaro ta'sirni vujudga keltiruvchi shaxslararo aloqalarni amalga oshirishda ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyat kasb etuvchi uzluksiz malaka oshirish jarayonlarini tashkil etish zarur.

Uzluksiz malaka oshirish jarayonini tashkil etishga refleksiv yondashuvda o'zaro ta'sirni hamda refleksiv faoliyatni tashkil etish subyektlarning mazkur jarayonga qiziqishini rivojlantiradi, chunki bunda subyekt-subyekt munosabatlari shakllanadi va o'zaro ta'sir jarayoni ishtirokchilarining shaxsiy rivojlanishi amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish tizimini yanada tokomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida”gi qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 2015-yil 31-oktabrdagi 7-son Hay'at yig'ilishi qarori.

3. Turg'unov S.T. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda ta'lim muassasasi rahbarlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish // Xalq ta'limi jurnali. 2006. № 5. 22-25-b.

4. Turg'unov S.T. Ta'lim muassasasi rahbarlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishning o'ziga xos xususiyatlari // O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish sifatini ta'minlashning ilmiy-uslubiy asoslari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – T.: O'MKHTTKMO va UQTI, 2006. 170-172-b.

Sevara MAXMUDOVA,

Respublika ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at
akademik litseyi o'qituvchisi

O'QUVCHILARNING MA'NAVIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA MUSIQANING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarning musiqiy madaniyatini shakllantirishda musiqa o'qituvchisiga qo'yilgan kasbiy talablar va metodik tavsiyalar berilgan. Muallif ushbu maqolada musiqiy madaniyat fanida ta'lim tarbiya jarayonini maqsadli rivojlantirishning ilmiy pedagogik jihatlarini yoritgan.

Kalit so'zlar. Musiqiy madaniyat, ta'lim, tarbiya, kasbiy talablar, jarayon, tavsiyalar, jihat.

В статье представлены требования и методические рекомендации для учителей музыкальной культуры, раскрыты с научной точки зрения педагогические аспекты развития учащихся в процессе уроков музыкальной культуры.

Ключевые слова. Музыкальная культура, образование, воспитание, профессиональные требования, процесс, методические рекомендации, аспект.

The article presents materials related to the education of the individual at the modern stage, also given the methodological and professional advice to teachers of music in improving the musical culture of the students.

Key words. Musical culture, education, upbringing, professional requirements, process, methodological recommendations, aspects.

Hozirgi vaqtda erkin fikrli mustaqil va mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashga yanada kuchli ijtimoiy ehtiyoj sezilmoqda. Musiqiy madaniyatni eltuvchisi bo'lgan musiqa o'qituvchisi esa o'quvchilarning musiqiy tarbiyasiga o'zini mas'ul deb his etadi.

Bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayoni uning alohida bir (intellektual, jismoniy va boshqa) xislatlarining rivojlanishiga yo'naltirilmasligi kerak, balki zamonaviy pedagogik konsepsiya rivojlantiruvchi ta'limga asoslanishi lozim, bu esa o'quvchilarda ular umumiy ma'naviy madaniyatining bir qismi bo'lgan va barkamol shaxs bo'lib yetishishlariga ta'sir etuvchi musiqiy madaniyatni tarbiyalashga yordam beradi.

O'quvchilarning ma'naviy madaniyati va axloqiy qiyofasini tarbiyalashda, ayniqsa, o'quvchining hissiy olamiga kuchli ta'sir etuvchi va uning qalbi fazilatlarini bezovchi musiqa darslarining roli katta.

Zamonaviy maktabda musiqa o'qituvchisi quyidagi maqsadlarni o'z olidiga qo'yadi:

– o'quvchilarning tabiatga, hayot va san'at hodisalariga nisbatan hissiy-qadriyatli munosabatini rivojlantirish;

– o'quvchining badiiy didini, uning intellektual va hissiy olamini, ijodiy salohiyatini, o'zini o'rab turgan borliqni go'zallik qonunlari asosida baholash layoqatini tarbiyalash va rivojlantirish;

– o'quvchilar tomonidan mumtoz va zamonaviy san'at to'g'risidagi bilimlarni o'zlash-tirish, ularni milliy va xorijiy musiqiy madaniyatning mashhur asarlari bilan tanishtirish;

– o'quvchilarda san'atga, o'z xalqining badiiy an'analari va jahon madaniyatning yutuqlariga bo'lgan barqaror qiziqishlarini shakllantirish;

– bolalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirish;

– o'quvchilarning musiqiy fikrlash qobiliyatini faollashtirish, rag'batlantirish, yo'nal-tirish;

– o'quvchilarda musiqani ifodali ijro etish mahorati, malaka va ko'nikmalarini shakl-lanishiga ko'maklashish;

– o'quvchilarda dars jarayonida va maktabdan tashqarida yangrayotgan musiqaga shaxsiy bahosini berish, o'z fikrini asoslab bayon qilish malakasini rivojlantirish;

– san'atni anglash asosida o'quvchilarni hayotiy-musiqiy taassurotlarini umumlash-tirishga o'rgatish;

– o'quvchilarda ijobiy qiziqishlarini shakllanishiga, musiqiy ta'lim jarayoniga bo'lgan intilishlarining mustahkamlanishiga imkoniyat yaratish.

O'quvchilarni musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, komil inson qilib tarbiyalashda dars o'qitish texnologiyasi bugun jiddiy o'zgarishlarga duch kelmoqda. Eng avvalo, mu-siqa madaniyati fani bolalarni madaniyatli etib tarbiyalash va rivojlantirishning qudratli vositasiga aylanishi kerak.

Buning uchun bolaga qanday qilib kerakli ma'lumotni berish, uni kuylash yoki biron musiqiy asboblarni chalishga o'rgatish masalasi muhim emas, balki musiqa san'ati yorda-mida bolalarni madaniyatli etib tarbiyalash va xususiy fazilatlarini musiqa san'ati orqali rivojlantirish masalasi birinchi o'ringa ko'tarilgan.

Musiqa fanining asosiy vazifasi o'quvchilarni musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishini o'stirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Buning uchun birinchi o'rinda boshlang'ich sinf o'quvchilarini musiqiy tarbiyalash jarayonida dastlab milliy qadriyatlarining qaysi qismidan foydalanishni aniqlab olish mu-himdir, maktab yoshidagi o'quvchilarni musiqiy tarbiyalashning tizimi mazmunini, shak-lini va uslubini yaxshi o'rganish kerak. Shuningdek, sinfdan tashqari to'garak mashg'u-lotlari ham olib boriladi. Musiqa bilan bog'liq faoliyatning ashula, musiqa, tinglash, raqs turlari asosiy hisoblanadi.

O'quvchilar, bastakorlar, kompozitorlar, musiqa janrlari yuzasidan tarixiy bilim va ma'lumotlar oladilar va musiqa asboblari bilan tanishadilar. Bir qator maktablarda sinf-dan tashqari to'garak mashg'ulotlarida musiqa asboblarni chalish mashqlari o'tkaziladi. Dars o'tish jarayonida, ya'ni musiqa ta'limining mazmunini aniqlashda o'quvchi yosh-larning psixologik, fiziologik xususiyatlarini aniqlab olish muhim ahamiyatga ega. Ma-salan: birinchi sinf o'quvchilarining ovoz paychalari ham nozik va zaif bo'ladi. Nafas olishi qisqa, nutqi noaniq, diqqati beqaror, tez toliqadi. Bularning barchasi musiqa o'qi-tuvchisini qo'shiq repertuarlarini va tinglanadigan musiqa asarlarini tanlashda ehtiyot-kor bo'lishiga majbur etadi. Bu yoshda bolalar jamoat bo'lib kuylash ko'nikmasiga ega bo'lmaydilar. Qo'shiq kuylanganda tovushlarni uzoq cho'zib ayta olmaydilar. Ularning qo'shiq kuylash, she'r aytishi shovqinga o'xshab ketadi. Bunday holda o'quvchilar uchun oson, bolabop va o'yin qo'shiqlari juda mos keladi. Masalan: “Oq terakmi, ko'k terak”, “Laylak keldi yoz bo'ldi”, “Chitti gul” kabi. Shunday qilib, keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, o'zbek musiqa madaniyati boyliklaridan foydalanib, musiqa o'qituvchisi maktab

yoshidagi o'quvchilarning maktab ta'lim mazmunini ham psixologik, ham fiziologik imkoniyatlarini nazoratda tutib, ish olib borishi zarur bo'ladi.

Bolaning musiqiy qiziqishini maktabda nima orqali rivojlantirish mumkin?

Eng avvalo – o'yin. O'yinli texnologiyalar – bu bolalarni musiqiy rivojlanishining asosi bo'lib hisoblanadi. Bu o'rinda musiqaning tahlili emas, balki uni obraz va his-hayajon, kechinmalar bilan yetkazib berish birinchi o'rinda turadi.

Muhimi bolaning hissiyoti doirasiga ta'sir etish integrallashgan holda bo'lishi kerak, buning uchun:

- musiqa orqali – eshitish va ijro qilish;
- so'z orqali – hikoya yoz, ertak to'qi;
- nafis tarzda, harakatlar orqali ifodalash;
- imo-ishora orqali – kayfiyatni ifodalab ber;
- rasm orqali – nimani eshitsang, shuning rasmini chiz va boshqalar.

Barkamol avlodni tarbiyalashda badiiy did, estetik did kategoriyasi ancha murakkab bo'lib, estetik ongni boshqa tarkibiy qismlari orasida muhim o'rin tutadi va mazkur tushunchaning asosiy metodologik mezonlari yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi sababli ham e'lon qilingan ishlarning mualliflari did tushunchasini turli-tuman, ba'zan esa ziddiyatli tarzda tariflaydilar, bu hol didni shakillantirish usullarini har xil talqin qilishga olib kelmoqda.

Musiqiy tarbiya jarayonida jahon va milliy mumtoz san'atining "oltin fondi"ga hamda shu bilan bir qatorda uning zamonaviy namunalariga tayanmog'imiz kerak bo'ladi. Ushbu vazifalarni bajarishimiz uchun biz musiqaning hissiy-obrazli mohiyatini alohida ahamiyatli jihatini ta'kidlovchi musiqashunos-pedagoglarning tajribasiga tayanishni tavsiya qilamiz. Musiqa darsining mavzu va dramaturgik tuzilishini asos uchun qabul qilish mumkin.

Bu borada o'quvchilar musiqa va tasviriy san'at o'rtasidagi bog'liqlikni anglab yetishlari uchun integrallashtirilgan darslar o'tkaziladi. Masalan, "Musiqa va rassomchilikda "yil fasllari", "Qadimiy Yunoniston obrazi", "Hayvonlar karnavali" va boshqalar. Bu kabi darslarga Leonardo da Vinchining "Musiqa va rassomchilik – bu go'yo opa-singillar" degan fikrlari epigraf sifatida xizmat qiladi.

Musiqani idrok etish jarayonida musiqali holatlarning yanada kengroq sohasiga ta'alluqli bo'lgan o'quvchilarning hayotiy va musiqaviy tajribasi, shuningdek, musiqa san'atining ta'sirida shakllanuvchi bevosita kechinmalar va o'y-hayollar tajribasi bilan bir qatorda musiqani ijro etish bilan bog'liq bo'lgan badiiy tajriba ham jalb etiladi.

O'quvchilarda musiqaviy qadriyatlarga nisbatan ma'naviy-estetik munosabatlarni shakllantirish masalasini hal etish uchun muammoli ta'lim usuli xizmat qiladi. Bu esa bahs-munozaralarni tashkil etish, o'quvchilarning musiqiy fikrlashini, ularning baholash tasavvurini rivojlantirish imkonini beradi.

Masalan, 6-sinfda o'quvchilar dars jarayonida "Musiqaning qudrati nimada?" mavzusini muhokama qiladilar. V.A.Motsartning "Bahor sog'inchi" asarini tinglagandan so'ng o'quvchilarga "Siz hozirgina kimning asarini tingladingiz?" savoliga javob berishlarini tavsiya qilish mumkin. Deyarli barcha o'quvchilar kompozitor nomini bilib oldi deylik. Keyingi savol: "Bu asarni Motsart yozganini qanday bilib oldingiz?" O'quvchilarning bunga javoblari:

– Motsart musiqasi tiniq, yengil, yorqin va juda mayin.

– Motsart yashagan eski davr, shamning milt-milt yonishi mening ko'z oldimda darhol namoyon bo'ldi.

– Uning musiqasi nafis va ilhombaxsh.

Dars davomida esa Motsart musiqasi haqida I.S.Turgenev uni irmoq jaranglashi bilan solishtirgani, A.G. Rubenshteynning “Motsart nomi – mangu quyosh yog’dusi!” kabi fikrlarni o’quvchilarga gapirib berish mumkin.

Yana bir savol berish mumkin: “Biz zamonaviy odamlarga Motsart musiqasi kerakmi?” Sinfda bahs-munozara boshlanadi. O’quvchilarning o’zlari “abadiy boyliklar to’g’risida” xulosaga kelishadi.

Munozalarni yakunlab, o’quvchilarga “Motsart” kitobini yozgan ajoyib diplomat G.V. Chicherin haqida so’zlab berish joiz. Ayniqsa, Chicherin Vatanga xizmat qilishni va avstriyalik buyuk kompozitor ijodini tadqiq etishni yonma-yon holatda baland bir pog’onaga qo’rganligi to’g’risidagi so’zlar oltinchi sinf o’quvchilariga juda kuchli ta’sir etadi: “Men uchun Motsart butun hayotim davomida eng zo’r do’stim va birodarim bo’lgan, hayotimni u bilan birga baham ko’rdim, u jahon tarixi cho’qqisida, tarixiy silsila va hodisalar chorrahasida turgan kompozitorlar orasida u eng murakkab va nozigidir”.

Hozirgi zamonda juda ham ko’p turfa musiqalar mavjud, ularning har birining o’z o’rni va o’z vazifasi bor, o’zining tinglovchilari va ijrochilari, o’z o’stoz-shogird an’analari mavjud. Jumladan, Yunus Rajabiy, Talimatov, D. Zoxidov yaratgan musiqiy asarlar badiiy qimmatga ega – ularning asarlari go’yo inson olamidan yuksalgan tog’ cho’qqilari misol ulug’vor.

Bizning jamiyatimiz hayotidagi hozirgi zamonaviy holat XX asr o’rtalari uchun xos bo’lgan holatdan tubdan farq qiladi. Maktabda musiqa madaniyat o’qituvchilar ishining muhim yo’nalishi – o’quvchilarni milliy musiqa bilan tanishuviga, ularni mustaqil musiqiy bilim olishga tayyorlashdir. O’quvchini musiqaga jalb etishda sodir bo’ladigan vaziyatlarni o’zgartirishga ko’maklashayotganda, bu vaziyatlarni yanada “odamiylik” nuqtayi nazaridan insonparvarlashtirish kerak, busiz musiqaviy tarbiya amalga oshmaydi, o’qituvchi-musiqachi sinfdan tashqari musiqiy jamoa rahbari sifatida, o’quvchilarning musiqaga jalb etish davomida orttiradigan ta’sirchan, “amaliy”, darslarda to’g’ri tanlangan pedagogik repertuar, ya’ni o’qituvchi tomonidan tanlangan badiiy asarlar o’quvchilarning ongida, tafakkurida insonparvarlik tajribasida yuzaga keladigan ijobiy ichki ma’naviy madaniyatini shakllanishiga imkon yaratadi.

Yuqori sinf maktab o’quvchilari bilan ishlashda quyidagi takliflardan, ya’ni ta’lim berish davomida maktab o’quvchilarini musiqiy madaniyatini rivojlantirishda, ularni mustaqil bilim orttirish va o’zini o’zi tarbiyalashga jalb etish uchun quyidagi asosiy vazifalarni hal etishi zarur:

Birinchi, musiqa san’atining inson va jamiyat hayoti hamda barcha mavjud badiiy-tarbiyaviy vositalar bilan bog’liqligi to’g’risidagi ijobiy tasavvurlarni uyg’otish, maktab o’quvchilarini o’z tengdoshlari va kattalarning musiqiy hayotida mustaqil ishtirok etishga tayyor bo’lishga o’rgatib borish;

Ikkinchi, o’quvchilarni mustaqil bilim orttirish faoliyatida hissiyotga to’la va dolzarb bo’lgan kerakli estetik musiqiy bilimlar va malakalar bilan qurollantirish;

Uchinchi, insonlar o’rtasida odamiylik munosabatlarini o’rnatish uchun ma’naviy madaniyatni rivojlantirish borasida musiqa san’atining o’rni, ahamiyati va imkoniyatlari to’g’risidagi o’quvchilarda baholash mulohazalarini shakllantirish;

To’rtinchi, o’quvchilarda musiqaning yuksak badiiy namunalari hissiy ijobiy munosabat uyg’otish, ularning musiqiy asarlarini estetik jihatdan tahlil etishga bo’lgan intilishlarini rivojlantirish, mulohazali, jo’shqin, salohiyatli etib atroflicha tarbiyalashga e’tibor qaratish;

Beshinchi, ularning musiqaviy mustaqil bilim orttirishga bo’lgan intilishlarini uyg’otish.

7-sinf mavzular majmuida zamonaviy san'atda an'analar va novatorlik haqidagi fikr muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda D.J.Verdining "Aida" operasi an'analar va novatorlik sintezining ishonarli misoli bo'lib xizmat qiladi. Muallifning o'zi nomlaganidek, "zamonaviy opera" mumtoz musiqaning chuqur an'alariga tayanadi va zamonaviy musiqa tilining barcha yangi yutuqlaridan foydalanadi.

Mazkur opera janrining talqinida esa novatorlik mujassam – bu o'zida klassik opera xususiyatlarini, myuzikl va rok-musiqasini bog'lovchi rok-operani hayotqa keltirgan va mujassamlashtirgan.

Dars jarayonida maktab o'quvchilari Rebnikovning "Yunona va Avos" rok-operasiga o'zlarining tushuncha va munosabatlarini uyga berilgan vazifada ham bayon etishlari (insho yoki rasmlarda ifodalab berishlari) mumkin. Ularning mavzularini esa o'quvchilar o'z qiziqishlari va yoqtirgan yo'nalishiga qarab tanlashlari mumkin. Uyga berilgan vazifa orqali o'quvchilarda hayotiy pozitsiyasi, hissiyotlarining chuqurligi va fikrlarining teranligini aniqlashda o'ziga xos testga aylanishi mumkin.

Darhaqiqat, bugun mustaqil O'zbekistonimizning rivojlanish davrida musiqani o'rganishga bo'lgan sa'y-harakatlar ijodiy fikrlovchi musiqa shaydolarini o'stirishga, bevosita musiqa san'ati muhim ma'naviy ehtiyojga aylanishiga, zamonaviy yosh avlod yangi hayotning ijodkori, faol bunyodkori bo'lishiga hamma sharoitlar yaratilgan.

Musiqa tasavvuriy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lib, miya faoliyatini kuchaytirishi mumkin. U xotirani, sabrni, mehnatsevarlikni, rivojlantiradi, hissiyotlarni ham takomillashtirishi mumkin. Bolaning ruhiyati va salomatligiga ta'sir etadi. Musiqa darsining eng asosiy vazifalaridan biri – bu o'quvchilarning musiqa madaniyatini rivojlantirish, bolalarning musiqaviy didini kengaytirishga, ularning ijodiy rivojlanishiga yo'naltirish, musiqa asarini anglashni rivojlantirish asosiy vazifadir. Musiqa ulug'vorlikni go'zallikni o'rgatadi. Musiqani idrok etib, inson har doim uning go'zalligini, ulug'vorligini va mukammalligini his etadi. Shunday ekan musiqa darslarida bolalarni yakkaxon va xor bo'lib kuylash malakasiga, musiqa asboblarida chalishga o'rgatish muhim. Bu musiqaviy ohangni eshitish qobiliyati, umumiy musiqaviylikni rivojlantirishga turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A *Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi*. – T.: O'zbekiston, 2010.

2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Respublika ta'lim markazi. *Musiqa madaniyati fani o'quv dasturi*. – T.: O'zbekiston, 2015.

3. Халилов Ф.И *Демократия основа инструментально – исполнительской подготовке будущих учителей музыки / Монография / – Т., 1996.*

4. Зимняя И.А. // *Ключевая компетенция – новая парадигма результатов образования. Высшее образование сегодня*. – М., 2003.

Iftixor KAMOLOV,

Qarshi Davlat universiteti katta ilmiy xodim-izlanuvchisi

ZARGARLIK TA'LIMINING AN'ANAVIY AMALIY SAN'AT TIZIMIDAGI O'RNI

Annotatsiya

Maqolada zargarlik san'ati sohasidagi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining “Zargarlik buyumlari bo'yicha usta” ixtisosligi namunaviy o'quv rejasini tahlil qilib, unda umumkasbiy va maxsus fanlar ta'limi jarayonida asosiy e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlarga ilmiy-metodik nuqtayi nazardan to'xtalib o'tilib, amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar. Zargarlik, san'at, amaliy, dekorativ, kompozitsiya, mahorat, badiiy, ishlov.

В статье проанализирован образцовый учебный план по специальности “Мастер по ювелирным изделиям” среднего специального профессионального образования в сфере ювелирного искусства, освещены важные аспекты в процессе преподавания общепрофессиональных и специальных дисциплин с научно-методической точки зрения, изложены практические предложения.

Ключевые слова. Ремесло ювелира, искусство, практика, декоративный, композиция, мастерство, обработка.

This article analyzes the model curriculum of the specialty “Master of jewelry” secondary vocational education in the field of jewelry, also highlights the important aspects in the teaching of general and specialized disciplines with scientific and methodological point of view and provides practical suggestions.

Key words. Jeweler art craft, practice, decoration, composition, craftsmanship, processing.

Ma'lumki, ta'lim jarayonida pedagog xalq ustasi uslublarini avtomatik tarzda takrorlamaydi, balki ularni idrok etadi, ijodiy qayta ishlaydi, tahlil qiladi va ilgari badiiy kulolchilik, badiiy to'qish, xalq badiiy ijodiyotining boshqa ko'rinishlari haqida tasavvurga ega bo'lmagan zamonaviy jamiyat a'zosini ta'lim-tarbiyalashda ulardan foydalanadi.

Ana shu nuqtayi nazardan biz zargarlik san'ati sohasidagi o'rta-maxsus kasb-hunar ta'limining “Zargarlik buyumlari bo'yicha usta” ixtisosligi namunaviy o'quv rejasini tahlil qilishni maqsad qildik.

Hozirda kasb-hunar kollejaridagi 3211214-“Zargarlik buyumlari bo'yicha usta” ixtisosligi 3 yilga mo'ljallangan bo'lib, u kichik mutaxassis malaka darajasini beradi. Amaliy san'at yo'nalishi o'quv rejasidagi o'quv predmetlari quyidagilarni o'zida mujassam etadi:

– umumkasbiy va maxsus fanlarni o'rganish o'quvchilarda badiiy g'oya yaratilishiga ko'ra original (yakka nusxadagi, betakror) asarlar ishlab chiqarish borasidagi malaka va ko'nikmalarini shakllantiradi;

– kompozitsion, koloristik (rang uyg'unligiga oid) va texnik masalalarni hal etish, shuningdek, xalq an'analari, mamlakat va chet el tajribalarini, badiiy madaniyat va texnik estetika sohalarining zamonaviy yutuqlarini umumlashtirish va ulardan foydalanish imkonini beradi.

Shu o'rinda qayd etish joizki, zargarlik buyumlari ustasi – xalq an'analarga asoslangan loyiha va namunalarni bajarishdan tashqari, amaliy-dekorativ va sanoat ishlab chiqarishning asosiy rivojlanish yo'nalishlariga oid eksperimental va istiqbolli ishlanmalarni bajara olishi hamda o'z ijodiy ishlarini ham nafis did bilan yaratishni bilishi lozim. Bo'lajak zargarlik buyumlari ustasiga kasbiy san'at mahorati malaka va ko'nikmalarini egallash – tasvirlash vositalari orqali berilgan namunalardan asar yaratish, grafik yozuv texnikasini egallash (graver), kompozitsion qurish, toshlarning xususiyatlarini o'rganish (gemologiya), quyuvchilik (liteyshik) kabi texnologiyalarni egallash imkonini beradi.

O'quvchilar ko'rilgan narsalarni o'z shaxsiy dekorativ kompozitsiyalarida badiiy umumlashtirishni o'rganishadi va kelgusida bu ko'nikmani maxsus kompozitsiya darslarida, yuqori kurslarda loyihalashtirish ishlarida, ijro mahorati bo'yicha berilgan o'quv topshiriqlarini bajarishda qo'llashadi.

Umumkasbiy va maxsus fanlarni o'zlashtirish jarayonida egallangan kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar majmui ana'anaviy amaliy san'at sohasining ko'pbosqichli tizimini o'zida namoyon etadi.

Kollejning birinchi kursidan boshlab o'quvchilar predmetli muhitni dekorativ obrazli idrok etishga jalb etiladilar va shu maqsadda o'quv topshiriqlari tarkibida qator vazifalar qo'yilib, ular shakl ko'rinishini, tasvirlanadigan obyekt xususiyatlarini tahlil qilish, asosiy va qo'shimcha elementlarni ajratib olishga harakat qilish va bunda turli badiiy texnik usullardan foydalanib, o'quvchining dekorativ kompozitsiyalarni (dekorativ o'simlik shoxlari, butalarning dekorativ tasviri, qushlarning dekorativ tasviri va h.k.) yaratishlariga imkon beradi.

San'at asarlari alohida sifatlarning majmui sifatida talqin etiladigan “dekorativlik” tushunchasi bilan o'quvchilar bosqichma-bosqich ravishda murakkab bo'lmagan topshiriqlar turkumini bajarish orqali tanishadilar. Predmetlarni shakliy fazoviy talqin etishdan asta-sekin muntazam ravishda ularni zargarlik buyumlarida tasvirlashga o'tish jarayoni yuz beradi. Alohida qayd etish lozimki, bir vaqtning o'zida dekorativ tasvirni shartli umumlashtirishning texnik usullarini o'zlashtirish, turli materiallarni va ularni qo'llash imkoniyatlarini o'rganish, ayrim dekorativ muammolar yechimini topish amalga oshiriladi.

Aniq ishlab chiqilgan mavzuiy kompozitsiyalar badiiy obrazli tafakkurning rivojlani-shida muhim rol o'ynaydi. O'quv topshiriqlarida xalq amaliy-dekorativ san'ati mahsulotlaridan foydalanish, osori-atiqalarni, shuningdek, zamonaviy amaliy san'at mahsulotlaridan (turli taqinchoqlar va shu kabilar) foydalanish nafaqat xalq san'atini, uning an'analarni chuqur o'rganishga ko'maklashib qolmasdan, balki zamonaviy dekorativ, badiiy obrazli zargarlik buyumlar yaratish imkonini yuzaga keltiradi, an'anaviy amaliy san'at ildizlarini chuqurroq o'rganishga majbur qiladi, turli badiiy uslublarni farqlay olishga yordam beradi, badiiy did, his-tuyg'ularni shakllantiradi.

Barcha kurslarning topshiriqlarida dekorativ o'simliklar, turli shakldagi gullar kompozitsiyalari, shuningdek, hayvonlar, qushlar, qumursqalar tasvirini chizishga alohida e'tibor beriladi. Bu jarayon o'simliklar, gullar va qushlarni chiza olish ko'nikmasi maxsus kompozitsiyali topshiriqlarni bajarishni osonlashtirishi bilan izohlanadi.

Mutaxassislikka yo'naltiruvchi fanlar quyidagilarni o'rgatadi:

- loyihalashtirish va materialda loyihani bajarish hamda buyumlar tayyorlash;
- foydalaniladigan materiallarning texnik xususiyatlari va o'ziga xosliklarini hisobga olish;
- texnik vositalar, yordamchi asbob-uskunalardan foydalanish;
- mahsulotlarni loyihalashtirish va yaratish jarayonida an'analardan va zargarlik sohasi yutuqlaridan foydalanish.

Ijodiy mahoratga oid mashg'ulotlar, avvalo, shakllangan g'oyaning moddiy mujasamlashishi bo'lib, betakror, o'ziga xos mahsulot – qo'lda amalga oshirilgan badiiy mehnat natijasi, mevasi bo'lishiga asoslanadi. Boshlang'ich kurs o'quvchilarining mahorat o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishga katta kurslar o'quvchilarini jalb etish amaliyoti muhim ahamiyatga ega. Diplom muallifi nafaqat o'zi ishlab chiqqan modelning ijrochisi, balki ish beruvchi, ijodiy ustaxona rahbari va shu vaqtning o'zida ijro sifatini nazorat qiluvchi ekspert sifatida ishtirok etadi.

Bu vaziyatda bizning fikrimizcha, ijodiy faoliyat jarayonida o'quvchilar o'rtasida o'zaro munosabatlarning shakllanishi, bajarilayotgan ishning mohiyatiga oid munozaralar, tortishuvlar, fikrlarning yuzaga kelishi, ularning zaruriyligi, kompozitsion yechimlarni o'zgartirishni asoslash va shu kabilar alohida diqqatni talab etadi. Zero, sanab o'tilgan jarayonlar nazariy tafakkurni shakllantiruvchi, aynan mazkur vaziyatda esa ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi elementdir.

Ijrochilik mahoratini egallash jarayoni “Kompozitsiya asoslari” va “Zargarlik buyumlarini tayyorlash texnologiyasi” fanlarining o'zlashtirilishi bilan uzviy bog'liq.

Mahoratni egallashda izchillikka rioya qilish kasbiy tayyorgarlikning muhim tamoyili hisoblanadi, ya'ni o'quvchilar ustalarning asarlaridan turli variantlardagi nusxalar olish orqali o'z shaxsiy ijodiy ishlarini yaratadi.

Har bir bitiruvchi an'anaviy amaliy san'atning zamonaviy buyumlarini loyihalashtiradi hamda har qanday murakkab darajada bo'lgan zargarlik mahsulotini o'z qo'llari bilan yaratishga qodir bo'ladi. Zargarlik mahsulotlarini tayyorlash mahoratiga o'rgatish jarayonida individual shogirdlik (shaxsiy yo'naltirilgan yondashuv) va jamoaviy ta'lim shakllaridan foydalaniladi. Ta'lim oluvchining amaliy faoliyati bilan bog'liq shakllar qo'llaniladi. Mahoratni egallash u yoki bu mahsulotni tayyorlash uchun zarur bo'ladigan, boshlang'ich, tarixiy shakllangan texnik uslublarni o'zlashtirishdangina iborat bo'lmay, balki bu jarayonda pedagogik jamoa tomonidan o'quv rejasiga kiritilgan ona tili va adabiyot, falsafiy fanlar (estetika, shaxs va jamiyat, dinshunoslik), ma'naviyat asoslari va boshqa fanlarni o'rganish jarayonida egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni ham qo'llashga yo'naltirilgan.

Shunday qilib, yangi texnikalarni egallash avval bosib o'tilgan yo'llarni takrorlash orqali amalga oshiriladi, bu esa o'z navbatida qadimiy texnologiyalar va zamonaviy dekorativ materiallarni qo'llagan holda buyumlarga badiiy ishlov berish orqali o'quvchilarda zargarlik mahsulotlarini yuqori sifatli qilib tayyorlash malaka va ko'nikmalarining shakllanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Zargarlik buyumlari bo'yicha usta - 3211214 - ixtisosligining namunaviy o'quv rejas*. 2013.

2. *Максимович В.Ф. Художественное образование в традиционном декоративно-прикладном искусстве.* – М.: ПАО, 2003.

3. *Северюкова Н.В. Методика преподавания композиции в подготовке художников-ювелиров. //Традиционное прикладное искусство и образование: материалы 11 межд. Науч.-практ.конф. – СПб: ВШНИ, 2005.*

4. *Shadiyev R.D., Kamolov I.B. Pedagogical model of professional education in jewelry art: basic parameters of the concept. Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. № 11–12. Vienna , 2014. rr. 137-142.*

Zilola ESHANOVA,

Andijon Davlat universiteti katta o'qituvchisi

BARQAROR EPIK FORMULALARDA TOG' OBRAZI VA UNING SEMANTIK KO'LAMI

Annotatsiya

Dunyoning barcha xalqlari badiiy ijodidagi an'anaviy obrazlardan biri bo'lgan tog' obrazi o'zbek folklorining barcha janrlarida ishtirok etadi va muhim badiiy-estetik vazifa bajarib keladi. Maqolada barqaror epik formulalardagi tog' obrazining badiiy talqinlari "Go'ro'g'lining tug'ilishi", "Alpomish", "Ravshan" kabi bir qancha dostonlar misolida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Barqaror epik formula, stilistik formula, ajdodlar ruhi, mifologiya, kult, tog' obrazi, mifologik talqin, mifologik makon, doston, epik makon.

Образ горы, являющийся одним из традиционных образов художественного творчества всех народов мира, присутствует во всех жанрах узбекского фольклора и выполняет важную художественно-эстетическую функцию. В статье рассматриваются художественные трактовки образа горы, упоминающейся в традиционных эпических формулах на примере таких поэм, как "Рождение Гор-оглы", "Алпамыш", "Равшан" и др.

Ключевые слова. Традиционная эпическая формула, стилистическая формула, дух предков, мифология, культ, образ горы, мифологическая трактовка, мифологическое место, эпос, эпическое пространство.

The image of mountains is one of the traditional images of artistic creation of around the world, which takes part in all genres of Uzbek folklore and make important role in artistic aesthetic function. It is considered in the article the interpretation of mountain image remembering in regular epical formula given by the example such poems as "Borning of Gorogli", "Alpomish", "Ravshan" and etc.

Key words. Regular epical formula, stylistical formula, spirit of ancestors, place of spiritual protectors, mythology, cult, the image of mountain, mythological interpretation, mythological place, epos, epic place.

Dostonlarning she'riy qismida doimiy takrorlanib keluvchi misralar folklorshunoslikda barqaror epik formula yoki stilistik formula atamaları bilan yuritilib kelinmoqda¹. Professor T.Mirzayev bu xil misralarni stilistik formulalar deb olgan va ularning epik asar strukturasi va baxshining ijodiy jarayonidagi o'rni borasida shunday yozgan: "Asar mazmuni bilan u yoki bu darajada bog'langan, ayrim hollarda aforizmlilik xususiyatiga ega bo'lgan bunday misralar bandning boshida, ba'zan o'rtasida kelib, aytuvchining to'xtovsiz improvizatsiya qilishiga imkon beradi, unga quyilib kelayotgan fikr

¹ Жирмунский В.М, Зарифов Ҳ.Т. Узбекский народный героический эпос – М: ГИХЛ, 1947. – С.141-145; Mirzayev T. Alpomish dostonining o'zbek variantlari – T.: Fan, 1968, 141-145-b; J.Eshonqulov. Epik tafakkur tadriji – T.: Fan, 2006, 49-50-b; Mirzayeva S. Barqaror epik formulalar poetikasiga doir.// O'zbek tili va adabiyoti. 1999. №6. 37-42-b; Mirzayeva S. Barqaror epik formulalarning xoslanishi.// O'zbek tili va adabiyoti. 2000. №3. 33-36-b; Mirzajonova M. Barqaror epik formulalar haqida ba'zi mulohazalar. // O'zbek tili va adabiyoti ,2000. №6. 34-36-b.

oqimini mohirlik bilan tezroq bayon qilishiga yengillik tug'diradi. Banddagi boshqa misralar bilan qofiyada mahkam bog'langan bunday qaytariqlar dostonchining so'z topishiga bir oz fursat yaratib, keyingi misralarni tezlik bilan ijod qilishiga sharoit hozirlaydi.”²

Bir so'z bilan aytganda, barqaror she'riy takrorlar muayyan bir doston syujeti bilan bog'lanmagan, ba'zan aforizmlilik xususiyatiga ega epik bilim va xotira asosida yotuvchi epik qolip shakli bo'lib, xalq dostonlaridagi she'riy matnda qahramon holati, ruhiyatini ochishga xizmat qiluvchi, tasvirlanayotgan voqelik semantikasi bilan uyg'un baxshi shoirga cheksiz improvizatsiya imkoniyatini yaratuvchi universal obrazli hodisadir.

O'zbek xalq dostonlari tarkibida tog' obrazi ishtirok etuvchi barqaror she'riy misralar son jihatdan ham ko'pchilikni tashkil etadi. Tog' obrazi bu misralar asosini tashkil qiladi. Xalq dostonlarida keluvchi tog' obrazi bilan bog'liq barcha epik formulalar yagona tog' obrazi atrofida birlashadi. Bu o'rinda tog' obrazi va u asosida ifodalangan holat, vaziyat ramziy ma'no kasb etib, ramziy holat va vaziyatlar tasviri yordamchi formulalar zimmasiga tushadi. Ayni vaqtda barqaror epik formulalar dostonning she'riy qismida ma'lum bir ohang yo'llarida keladi va yordamchi she'riy formulalar ham ushbu ohang yo'lga solinadi. Barqaror epik formula qanchalik qadimiy bo'lsa, uning ohang yo'li va shakliy ko'rinishi ham turg'un ko'rinish oladi. Barqaror epik formulalarni qo'llash baxshi shoirning mahoratini namoyon etuvchi asosiy belgilardan biri hisoblanadi.

Folklorshunos M.Qo'shmoqov ta'kidlaganidek, barqaror she'riy formulalarning mukammal namunalarining keng qo'llanilishi u yoki bu dostonchilik maktabning umumiy she'riy madaniyati naqadar yuksak maqomga chiqqanligini namoyon etuvchi belgilardan biri sifatida qaraladi. Dostonchilik an'analarning ustozdan shogirdga o'tish yo'llarini ta'minlaydi. Xususan, o'zbek xalq dostonlari tarkibida keluvchi barcha dostonchilik maktablari repertuaridan turg'un o'rin egallagan tayanch epik formulalarni shunday namunalar sirasida ko'rsatish mumkin.

Folklorshunos H.Ro'zimboyev Xorazm “Go'ro'g'li” dostonlarida keluvchi “Dog'larning sarasi Bolqon”, “Tog'larning boshinda duman” barqaror she'riy takrorlarga to'xtalib, ularda keluvchi tog' obraziga diqqat qaratadi: “Ushbu barqaror formulalardagi yana bir detal e'tiborni tortadi. Ularda ko'proq “tog” so'zi tilga olinadi. Ushbu holat eposning dastlabki shakllanish davridagi geografik muhiti bilan aloqador bo'lishi kerak. Kavkaz hududining tog'lar mamlakati ekanligini nazarda tutsak, eposdagi mazkur nomning faol ishlatilishi o'z-o'zidan ma'lum bo'ladi.”³ Tadqiqotchi barqaror she'riy takrorlarda keluvchi tog' obrazining ildizlarini real geografik muhit bilan bog'liq deb qaramoqda. Tasvirda ramziy mazmun mavjud bo'lishiga e'tibor bermayapti. Folklor asarlari tarkibida keluvchi tog' so'zi turli ma'nolarda kelishi mumkin. Bu o'rinda matnda bu obrazning o'rni va ma'nosiga diqqat qaratish lozim.

1. Tog' obrazi tabiiy, real tog' sifatida kelgan o'rinlar.

2. Tog' ko'chma, poetik ma'no olgan holatlar.

Har ikki holatda ham tog'ning lug'aviy ma'nosi matnda saqlansa-da, ko'chma mazmun mavjud o'rinlarda so'z zamiridagi ma'no yetakchi o'ringa chiqadi. Xususan, barqaror epik takrorlar tizimida keluvchi tog' obrazi ko'chma ma'noga ega bo'lib, matnda ramziy semantik holatni paydo qiladi:

1. Asqar tog' va tuman obrazi ishtirokidagi barqaror she'riy takrorlar. Asqar tog', avvalo eronlar hududi, ajdodlar ruhi qo'nim topgan muqaddas joy, epik qahramon an'analar jarayonidan o'tuvchi makon, qahramon yashayotgan hududning ma'lum bir qismi, yurt, vatan timsoli va qahramon makoni, o'zga yurtlar o'rtasidagi chegara, yo'l masofa-

² Mirzayev T. Alpomish dostonining o'zbek variantlari. – T.: Fan, 1968, 141-b.

³ H. Ro'zimboyev. “Go'ro'g'li” eposining poetikasi. – Urganch: 2005. 11-b.

sini bildiruvchi epik o'lcham kabi talqinlarda keladi. Asqar tog' va u bilan birga keluvchi tuman obrazi ishtirokidagi barqaror she'riy takrorlar ham ma'no jihatidan ushbu tasavvurlar, tushinchalarga bog'lanadi. Ammo muayyan matndagi o'rniga ko'ra ma'no qirralarini kengaytiradi.

Xalq dostonlarining nazm qismida Asqar tog' obrazi bilan bog'liq barqaror she'riy takrorlarning ma'lum qismida bu obraz vatan, yurt timsolida namoyon bo'ladi. "Balxuvon" dostonida Nurali Go'ro'g'li bobosini boylangan holda ko'rib aytgan qo'shig'ida:

*Bir tog'ing Asqardir, Bir tog'ing Bolqon,
G'iro't bilan Sunduz tog'da sizlarning.
Haqingizga duo qildi qirq chilton,
Och ko'zingni, bobom Go'ro'g'li sulton!" (341-bet. Balxuvon)*

deb kuylanadi. Ushbu to'rtlikdagi "Bir tog'ing Asqardir, Bir tog'ing Bolqon" barqaror she'riy takror bevosita vatan timsoli ma'nosiga ega. Berdi baxshi ijro etgan "Alpomish" dostonida ham bu she'riy misra bir necha bor takrorlanib keladi. Yodgor tilidan aytilgan ushbu to'rtlikda ham barqaror she'riy misra vatan, yurt timsoli ma'nosiga ega.

Dostonlar tarkibida Asqar tog' obrazi bilan bog'liq doimiy she'riy takrorlar orasida faol takrorlanuvchi misra "Asqar tog'ning boshin chalgan tuman" (tumanmi, tumandi va boshqa shakllarda) sifatida keladi.

*Asqar tog'ning boshin chalgandir tuman,
Endi mening bunda turmog'im gumon,
Qalmoq elga men ketarman bul zamon.
Ulsizligim akam bunda bildirib,
Akam ta'na qildi mening qizimni. (24-bet. Alpomish. Fozil shoir)*

Boybo'ringning zakot talab qilishini Boysari – uning o'g'li yo'qligini akasi ta'na qildi ma'nosida angladi. Natijada aka-ukaning turlicha qarash va talqinlari sababli el ikkiga ajralib ketishiga sabab bo'ldi. Asqar tog'ni tuman chalishi barcha o'rinlarda ajdodlarning muqaddas qadriyatlarining unutilib, uning o'rnini adovat, dushmanlik egallashi kabi mazmun anglashiladi. Shu sababli ham bu misraga yordamchi bo'lib keluvchi aksariyat misralar mazmuni ham xavotir, hiyonat, dushmanlik kabi mazmunga ega bo'ladi.

Xalq dostonlari tarkibida bevosita Asqar tog' ishtirokisiz, tog' va tuman obrazlari bilan bog'liq yuqorida tahlil etilgan barqaror she'riy takrorning variantlari ham keng qo'llaniladi.

Po'ltan shoir kuylagan "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida yurtga yashirincha akasi bilan ketishga chog'langan yoriga qarab Hiloloy aytgan so'zlarda shunday an'anaviy barqaror misra bilan boshlangan:

*Tog'larning boshini chalgan tuman-a,
Yuraklar bo'lib qoldi qon-a,
Ol xanjaring, yorib op ket bolangni
Bor edi o'zingdan bo'lgan gumona!*

Doston talqiniga ko'ra Gajdumbek, Bibi Hilol va Ravshan epik Taka-Yovmit elining podsholari avlodidan edi. Taqdir taqozasi bilan ular Zangar mamlakatiga kelishdi va birga bo'lishdi. Ravshanni Shohdorxon ko'r qildi. Ravshan o'zining haq ekanligini ko'rsatish maqsadida holvochining otini tarbiyalab, chin tulpor ekanligini isbotlash uchun Gajdumbek bilan yurtga ketishga qaror qildi. Hiloloy dushman elida yolg'iz qolishni bildi. Ushbu o'ta dramatik holatda kuylangan qo'shiqda Hiloloyning barcha kechinmalari, ularning shajarasi birgina "Tog'larning boshini chalgan tuman-a" barqaror she'riy takror orqali bayon etilmoqda. Tog' boshining tuman chalishi Ravshan va Gajdumbekning barcha

rishtalarni uzishga majbur bo‘lib, Hiloloyni tashlab ketayotganini va shu sababli “Yuraklar bo‘lib qoldi qon-a”, deb aytilmoqda.

Har qanday barqaror an’anaviy takror bilvosita umumiy timsoliy ma’no asosida muayyan matn tarkibida xususiy mazmun kasb etishini tog‘ va tuman obrazi ishtirokidagi namunalar ham tasdiqlaydi. Umuman olganda xalq dostonlarida tog‘ va tuman obrazi obrazlari ishtirokida qo‘llaniluvchi barqaror she’riy takrorlarning umumiy ma’nosi bir-biriga yaqin va ular muayyan matnda o‘z ma’no qamrovini yanada kengaytirishi oydinlashmoqda.

2. Tog‘ va ot obrazi ishtirokidagi barqaror she’riy takrorlar. Tog‘ va ot obrazlari ishtirokidagi epik formulalarni eng faol, turg‘un an’anaviy shaklga kirgan formulalar sirasida ko‘rish mumkin. Xalq dostonlari tarkibida ular quyidagi: *“Ot chopilar baland tog‘ning pastiga”* (12 variantda kelgan), *“Ot chopilar baland tog‘ning pastidan”* (3 variantda kelgan), *“Ot chopilar baland tog‘ning bastiga”*, *“Ot chopilar tog‘ning baland-pastiga, (bir variantda uchradi)* hamda *“Ot chopsa gumbirlar tog‘ning darasi”*(11 variantda kelgan) barqaror she’riy formulalar keng takrorlanib keladi. *“Ot chopilar baland tog‘ning pastiga”* (... *pastidan, ... bastiga, ... baland-pastiga*) Qo‘rg‘on dostonchilari ijrosidagi dostonlarda, *“Ot chopsa gumbirlar tog‘ning darasi”* shakli esa Bulung‘ur dostonchilari kuylagan dostonlarda faol ekanligi ma’lum bo‘ldi.

Ushbu barqaror she’riy takrorlarga qo‘shilib keluvchi yordamchi epik formulalar orasida ham ma’lum bir misralar nisbatan barqaror shaklga kirgan. Masalan: *“Ot chopilar baland tog‘ning pastiga”* (...*pastidan*) yoki *“Ot chopilar baland tog‘ning bastiga”* misralariga *“Quloq soling gapimning payvastiga”* misrasi yordamchi formula sifatida kelishi ko‘proq kuzatiladi. Boshqa o‘rinlarda vaziyat, qahramon ruhiy holati bilan bog‘liq ravishda *“Irim bilan mindik otning ustiga”*, *“Botir borar dushmanining qasdiga”*, *“Mard o‘g‘lon yuradi dushman qasdiga”*, *“Qichab bordi, kuyganidan, qasdidan”*, *“Hech kim yo‘liqmasin dushman qasdiga”*, *“O‘tkir xanjar botirlarning dastiga”*, *“Hech kim ayrilmasin suygan do‘stidan”* kabi misralar yordamchi epik formula bo‘lib kelgan. *“Ot chopsa gumbirlar tog‘ning darasi”* barqaror she’riy takrorning matnda kelishida ham shunday holatga guvohi bo‘lamiz. *“Botirni ingratar nayza yarasi”* misra bu holatda nisbatan barqaror shakl olganligi kuzatilsa, *“Botirlarga kor qilmas oz-moz yaralar”*, *“Mardlarni ingratar o‘lim yarasi”* ko‘rinishni variant sifatida qarash mumkin. *“Bu ishlarni qildi Chambil to‘rasi”*, *“To‘qqiz kunlik yo‘ldir Chambil orasi”*, *“Otam turur Chambil elning egasi”*, *“Hali ko‘rinmaydi ko‘lning qorasi”*, *“Tortib gapirgin tilingni, Gado emas, o‘ylasam o‘xshaydi, Bir shaharning to‘rasi”* misralarini matn talabi bilan yordamchi formula shaklini olganligini ko‘rish mumkin.

Bevosita matnda tog‘ va ot obrazlarining semantik doirasi ushbu obrazlar ifodalovchi ramziy ma’nolar ko‘lamiga chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Ot obrazi esa o‘zbeklar, umuman, turkiy xalqlar hayotida muhim o‘rin tutib, bu xalqlarning folklor asarlari tarkibida eng faol va timsol darajasida talqin olgan obrazlardan biri sanaladi. O‘zbek xalqi orasida keng yoyilgan maqolda: *“Ot – yigitning qanoti”* deb aytilsa, xalq tasavvur tushunchalari mujassam topgan xalqona tush ta’biriga ko‘ra: *“Ot – murod”*, *“Tushida ot ko‘rgan, ot mingan kishi murodi maqsadlariga yetishadi”* deb talqin etiladi. *“Ot chopilar baland tog‘ning pastiga”*, *“Ot chopsa gumbirlar tog‘ning darasi”* va boshqa tog‘ va ot ishtirokidagi barcha barqaror she’riy formulalarning tub ma’nolari ayni tasavvur hamda tushunchalarga bog‘liq talqin oladi.

*“Ot chopilar baland tog‘ning pastiga,
Quloq soling gapimning payvastiga,
Qaddingdan, yo‘l bo‘lsin, yurtning egasi?
Qo‘ygan qadamlaring diydam ustiga...”* (7-bet. Ravshan)

“Ravshan dostonida” kelgan ushbu baytda safarga otlangan qahramon va so‘rovchi o‘rtasidagi munosabatini oydinlashtirish maqsadida kelgan dialogda aytilmoqda: “Ot chopilar baland tog‘ning pastiga, Quloq soling gapimning payvastiga” barqaror she‘riy formula mazmuni so‘roqchining: “Qaddingdan, yo‘l bo‘lsin, yurtning egasi? Qo‘ygan qadamlaring diydam ustiga” misralari orqali tiniqlashadi. Bu o‘rinda barqaror she‘ri formula: “Sen bir ulug‘ maqsad bilan yo‘lga otlangan ko‘rinasan, bu maqsadlaringga men ham qo‘shilaman, tilaklaringga tilakdoshman”, degan ma‘no anglanadi.

3. Tog‘ va qor obrazlari:

“Tog” va “qor” obrazi ishtirokidagi barqaror she‘riy takrorlar orasida *“Erisin tog‘larning qori erisin” / “Erisin tog‘larning qori” (15 o‘rinda kelgan)* eng faol shakl ekanligi ma‘lum bo‘ldi. Doston matnida *“Erisin tog‘larning qori erisin”* tayanch barqaror epik formula sifatida kelib, unga aksariyat holatlarda *“Yer ostida dushman tani chirisin”, “Mergan otar baland tog‘ning bo‘risin”, “Har kim yarashig‘i bilan qarisin”/ “Har banda olgani bilan qarisin”* kabi misralar yordamchi epik formula vazifasini bajarib keladi.

Ko‘kaman alp Barchindan qimiz so‘radi. Barchin kaniziga: “Bu qimizni bizdan irim bilan so‘rayapti. Bir jom suv bergin... umidini uzib ketsin”, deb aytdi. Ko‘kaman alp kosa ni ko‘rib... suv ekanini bilib... achchig‘i kelib, kanizning bilagiga qamchi bilan soldi... Jom jingirlab yerga tushib qoldi. Suqsur kaniz Ko‘kaman alpdan bu zulmni ko‘rdi. Ko‘ngli buzilib, o‘z holiga bir so‘z deb turgan ekan:

*Erisin, tog‘larning qori erisin,
Yer ostida dushman tani chirisin,
Iloyim musofir yurti qurisin.
Quloq solmas mening aytgan tilima,
Achchiq qamchi urdi badbaxt qo‘lima,
Mushtiparman, qaramadi holima, (56-bet. Alpomish. Fozil shoir)*

Qalmoq yurtida, musofirchilikda, qalmoq alpidan jabr ko‘rgan Suqsur kanizning bu murojotida kelgan *“Erisin, tog‘larning qori erisin”* barqaror she‘riy takror va unga yordamchi sifatida aytilayotgan *“Yer ostida dushman tani chirisin”* misrasi ma‘nolari qahramon holati, ruhiyatini o‘ta ramziy tasvirlab bermoqda. Tayanch barqaror she‘riy takror – ota yurtdan kelib ayroliqda qolgan Qo‘ng‘irot elining boshidan bu qaro kunlar ketsin, el yurtiga qaytsin, dushmanlar, yovuz niyatli kuchlarning maqsadlari amalga oshmasin, degan tilak ifoda qilinmoqda.

Surxayil maston to‘qqiz kampir bo‘lib, eliboylardan xabar olishga keldi. Itlarga talandi. Boysarining ayoliga, qizingni Qorajonga ber, rozi bo‘lmasang, alplar siyosat bilan qizingni tortib oladi, keyin yuzing tuman bo‘lib qoladi, deb do‘q qilganida Boybichaning javobi aynan:

*“Erisin, tog‘larning qori erisin,
Yer ostida dushman tani chirisin,
Iloyim Qorajon o‘g‘ling qurisin.
Sen eshitgin mening aytgan so‘zimni,
O‘g‘ling ololmaydi Barchin qizimni.
Mening so‘zim ola berding qiyoma,
Qo‘lingdan kelganin qilgin, ayama! (48-bet. Alpomish. Fozil shoir)*

Barchinning onasi tilidan aytilgan ushbu qo‘shiqda ham xuddi Suqsur kaniz istagiga uyg‘un mazmun mavjud. Bu o‘rinda ham tog‘ obrazi ota-bobolar yurti, Boysun qo‘ng‘irot haqidagi totli orzularning ramziy ifodasi bo‘lib kelayotgan bo‘lsa, qor obrazi qavm boshiga tushgan musibatlarining ramziy obrazi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

4. Tog‘ hamda gul, daraxt, nabotot, osmon yoritqichlari bilan bog‘liq obrazlar ishtirokidagi barqaror she‘riy takrorlar.

Dostonlar tarkibida tog' obrazi turli gul, o'simlik, daraxt va osmon yoritqichlari obrazi bilan birga kelgan barqaror she'riy takrorlar ham keng qo'llaniladi. Bu xil she'riy takrorlar orasida “Bahorda ochilar tog'ning lolasi” she'riy takror nisbatan faol ekanligini kuzatish mumkin. “Alpomish” dostonining Po'lkani shoir variantida Barchinday qizi, elatini Alpomish bilan Boysunga kuzatib, o'zi qolgan Boybo'ri bilan boybichani Qalmoq shohi toshbo'ron qilib o'ldiradi. Chopar kelib, bu xabarni yetkazgan sahnada shunday misralar aytilgan:

*Bahorda ochilar tog'ning lolasi,
Tinmay oqib ikki ko'zning jolasi,
Voy ota, deb nayzasini suyanib,
Ham kuyovi Mulla Hakimday bolasi. (84-bet. Alpomish. Po'lkani)*

Alpomishning bo'lgan voqeadan qayg'uga tushgani “Bahorda ochilar tog'ning lolasi” va unga qo'shimcha ma'no ochiqch vazifasini bajaruvchi: “Tinmay oqib ikki ko'zning jolasi” misralari orqali tasvirlangan. Barqaror she'riy takrorning matnda o'z ma'no qirralarini kengaytirib, bevosita voqelikka mos mazmunga ega bo'lishi “Bahorda ochilar tog'ning lolasi” misolida ham namoyon bo'ladi. Alpomishning Qalmoq yurtiga borishida murodi Barchin vasliga yetish va Qo'ng'irotd elini o'z yurtiga olib qaytish edi. Alpomish raqiblarini yengib, bu vazifani uddaladi, ya'ni uning bahori keldi, kutgan lolasi gulladi. Lekin shu vaqtda bu qayg'uli xabar yetib kelib, uni motamga soldi. Bu sovuq xabar ko'z yoshining jala bo'lib oqishiga sabab bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, tog' obrazi ishtirokidagi barqaror epik formulalar boshqa she'riy takrorlar qatorida barcha dostonchilik maktablari an'analari amal qiluvchi formulalar, ma'lum bir dostonchilik maktablari doirasida amal qiluvchi namunalar va bir ijrochi ijodiga xos shakllarda uchraydi.

Xalq dostonlarida eng faol qo'llanuvchi tog' obrazi ishtirokidagi turg'un shakllardan biri Asqar tog' obrazi bilan bog'liq va bu obraz zamiridagi an'anaviy eranlar hududi, ajdodlar ruhi qo'nim topgan muqaddas joy, epik qahramon an'analari jarayonidan o'tuvchi makon, qahramon yashayotgan hududning ma'lum bir qismi, yurt, vatan, timsoli va qahramon makoni, o'zga yurtlar o'rtasidagi chegara, yo'l masofasini bildiruvchi epik o'lcham ma'nolari bu she'riy formulalar ramziy ma'nolariga asos bo'lib keladi. She'riy formulalar tarkibida tog' obrazi tuman, ot, qor, lola, gul, daraxt, osmon yoritqichlari va boshqa obrazlar bilan birgalikda kelib, muayyan matnda an'anaviy ma'no doirasini aniq matn bilan bog'liq kengaytiradi. Tog' va ot obrazlari ishtirokidagi epik formulalar eng faol, turg'un an'anaviy shaklga kirgan formulalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T. *Alpomish dostonining o'zbek variantlari*. – T.: Fan, 1968, 141-145-b.
2. Eshonqulov. J. *Epik tafakkur tadriji*. – T.: Fan, 2006, 49-50-b.
3. Mirzayeva S. *Barqaror epik formulalar poetikasiga doir*. // *O'zbek tili va adabiyoti*, 1999. №6. 37-42-b.
4. Mirzayeva S. *Barqaror epik formulalarning xoslanishi*. // *O'zbek tili va adabiyoti*, 2000. №3. 33-36-b.
5. Mirzajonova M. *Barqaror epik formulalar haqida ba'zi mulohazalar*. // *O'zbek tili va adabiyoti*, 2000. №6. 34-36-b.
6. H. Ro'zimboyev “Go'ro'g'li” eposining poetikasi. – *Urganch*: 2005. 11-b.
7. Журмунский В.М., Зарицков Х.Т. *Узбекский народный героический эпос*. – М: ГИХЛ, 1947. – С. 141-145.

Komiljon KARIMOV,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI direktori o'rinbosari

AXBOROT-KOMMUNIKATSION TARMOQLAR ORQALI TASHKIL ETILADIGAN PEDAGOGIK UYUSHMALAR UZLUKSIZ PEDAGOGIK TA'LIMNING TARAQQIY ETAYOTGAN MODEL SIFATIDA

Annotatsiya

Maqolada axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etiladigan pedagogik uyushmalar uzluksiz pedagogik ta'limning taraqqiy etayotgan modeli haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushma faoliyatining axborot-metodik ta'limotini boshqarishning asosiy jihatlarini ochib bergan.

Kalit so'zlar. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar, uyushma, model, bosqich, pedagog, jihat, indikator.

В статье изложены мысли автора о педагогических объединениях, организуемых через информационно-коммуникационные сети как развивающаяся модель непрерывного педагогического образования. Также автором раскрываются особенности организации информационно-методического обеспечения педагогических объединений через информационно-коммуникационные сети.

Ключевые слова. Информационно-коммуникационные сети, объединение, модель, этап, педагог, особенности, индикатор.

The article highlights the pedagogical communities organizing through informational-communication networks as developing model of continuous pedagogical education. In addition, the author discovers the main features of managing informational-methodological providing of pedagogical communities, organizing through informational-communication networks.

Key words. Information and communication networks, community, model, stage, pedagogue, aspects, indicator.

Pedagog kadrlar malakasini oshirishning dolzarb muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu tizimni modernizatsiya qilishga bo'lgan ehtiyoj asosan malaka oshirishni pedagogik faoliyatning kundalik amaliyotiga mazmuniy, hududiy ma'noda yaqinlashtirish, pedagogning ta'limiy ehtiyoji va uni qondirish o'rtasidagi farqni kamaytirish zarurligidan kelib chiqadi.

Malaka oshirish tizimi ta'lim tizimining ichki imkoniyatlaridan, aynan pedagog-amaliyotchilar tajribasidan yetarli darajada foydalanmaydi. Uning tajribalarni umumlashtirish va tarqatishning turli shakllari ko'rinishidagi tasavvurlari yetarli emas, chunki, ko'pchilik hollarda innovatsion-pedagogik tajribani o'zgarimas holda ko'chirib

bo'lmaydi. Bu tajribaga nisbatan baholash-refleksiv faoliyatni olib borishga esa malaka oshirishning an'anaviy tizimi imkoniyat bermaydi.

Bundan kelib chiqib, ta'limni rivojlantirishning yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quv faoliyatini tashkil qilishning konsepsiyalarini qaytadan ko'rib chiqish hisoblanadi. Fikrimizcha, tarmoqli ta'lim modellarini shakllantirish konsepsiyasi pedagog kadrlar malakasini oshirishning an'anaviy o'qitish modeli o'rniga kelishi lozim.

Tarmoqli ta'lim texnologiyalari tomonidan taqdim etilgan vositalardan foydalanish, malaka oshirish tizimini qayta tuzish yo'nalishlarini nafaqat kuchaytiradi, balki ularning doirasini ham kengaytiradi. Bu bilan bog'liq holda, axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan pedagogik uyushmalardagi o'qitish modeli uzluksiz pedagogik ta'limning kelajagi porloq modellaridan biri sifatida ko'riladi.

Uyushma – aniq tuzilmaga ega bo'lgan katta bo'lmagan guruhlar va tuzilmaga ega bo'lmagan tarmoqlar orasida joylashgan tuzilmadir.

Boshqacha so'z bilan aytganda, uyushmalar markazlashmagan, o'z-o'zini tashkil qiluvchi tizimlarga misol bo'ladi.

“Uyushma” tushunchasining yana bir ta'rifi Jon Dyui tomonidan “uyushma – bu bir-birlari bilan o'zaro muloqot qiluvchi odamlar to'plami” deb berilgan. Dyui yozgan ediki, odamlar uyushmada ularni birlashtirib turuvchi umumiylik borligi tufayli yashaydilar, muloqot esa ushbu umumiylikni paydo qiluvchi vositadir.

Uyushma xulq-atvori uning subyektlarini oddiy qoidalarga rioya qilgan holda oddiy xatti-harakatlari asosida vujudga keladi. Oddiy xatti-harakatlar natijasida ancha murakkab bo'lgan muloqot tizimi shakllanadi.

Reyngold virtual uyushmalarni bir guruh odamlarning muntazam ravishda ochiq munozaralar o'tkazishlari natijasida tarmoqdan o'sib chiquvchi ijtimoiy birikmalar sifatida ta'riflaydi. Uyushmaning aniqlovchi belgisi bo'lib ochiq munozara, bir guruh odamlarning Internet axborot tarmog'i orqali muloqot qilishi bo'ladi.

Ta'lim uyushmasi modeli umumiy ta'lim resurslaridan turli loyihalarni amalga oshirishda foydalanuvchi pedagoglar orasida o'zaro tajriba almashishni tashkillashtirish shakli sifatida namoyon bo'ladi¹.

Tajriba almashish uyushmalari konsepsiyasi E.Venger ishlarida o'z rivojini topdi va turli-tuman ta'lim uyushmalari ichida vujudga keladigan munosabatlarni tahlil qilishda keng qo'llanildi².

Har qanday uyushma uchun tajriba almashish va o'zlashtirish masalalari muhim ahamiyatga ega. Ushbu masalalar ta'lim uyushmalari uchun dolzarbdir, chunki uning a'zolarini kasbiy manfaati boshidan tajriba almashish bilan bog'langan.

Ta'lim uyushmalari ichidagi munosabatlarni tahlil qilish uchun hozirgi paytda taklif qilinayotgan ko'plab modellarni ichida funksional sxema e'tiborni o'ziga jalb etmoqda.

Ta'lim uyushmasi modeli funksional sxemasini ko'rib chiqish uchun quyidagi tushunchalardan foydalanish mumkin:

- uyushma faoliyati mazmunini aniqlovchi bilimlar sohasi;
- xulq-atvor va faoliyati usullari hamda vositalarini belgilovchi tajriba almashish uyushmalari;

¹ Иллич И. Освобождение от школ. Пропорциональность и современный мир / Пер. с нем. М. Чередниченко, Пер. с англ. Ю. Турчаниновой, Э. Гусинского; Под ред. Т. Шанина. – М.: Просвещение, 2006.

² Etienne Wenger Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity Cambridge University Press, 1998

-
- tajriba almashish uyushmalari qatnashchilarini bir-biri bilan bog'lovchi murabbiylar;
 - uyushma faoliyati usullari va vositalarini o'zlashtiruvchi qatnashchilar;
 - tajriba almashish uyushmalariga kirishga xizmat qiluvchi loyihalar;
 - uyushma ichida yaratiladigan va keyinchalik ta'lim materiallari sifatida foydalaniladigan elektron materiallar;
 - uyushma tomonidan ishlatiladigan dasturiy vositalar.

Ta'limning bugungi kundagi rivojlanish bosqichi zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) hamda global Internet tarmog'i tomonidan taqdim etilayotgan imkoniyatlardan keng foydalanish bilan bog'liq.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalarni vosita sifatida qo'llash o'zining ochiqligi, foydalanish imkoniyatlari, dolzarbligi bilan o'ziga jalb etadi.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalar – bu hamfikri insonlar, tajribalari bilan almashishni, bahslashishni, o'zi haqida gapirib berishni, kerakli axborotni olishni istovchi turli hududlar pedagoglarini o'zaro muloqoti uchun yaratilgan internet-resursdir.

Bugungi kunda Internet pedagoglarga axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalarda ishtirok etish uchun keng tanlash imkoniyatlarini yaratib bermoqda: "Ijodiy pedagoglar tarmog'i", "Pedagogik g'oyalar festivali", "Virtual pedkengash" va boshqalar.

Pedagogik uyushmalar pedagoglar oldida quyidagi imkoniyatlarni ochib berishi mumkin:

- ochiq elektron resurslardan foydalanish;
- mustaqil ravishda tarmoqli ta'lim tarkibini tuzish;
- axborot konsepsiyalari, bilimlari va ko'nikmalarini o'zlashtirish;
- uyushma qatnashchilari faoliyatini kuzatish;
- mustaqil ta'lim shaklining asosiy afzalliklari;
- tajriba almashish o'qituvchi-amaliyotchilar orasida amalga oshishi;
- metodik yordam shaxsiy va manzilli bo'ladi.

Hozir pedagoglarning turli-tuman virtual birlashmalari va axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalari muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatmoqda.

Ijodiy pedagoglar tarmog'i

Portal Microsoft korporatsiyasi ko'magida AKTdan ta'limda foydalanish bo'yicha o'qituvchilarga axborot va materiallar almashish hamda muloqot qilish imkoniyatini berish maqsadida yaratilgan.

Portalda masofaviy tanlovlar va o'rgatuvchi master-sinflar faol o'tkazib turiladi, mualliflik metodik ishlanmalarining eng yirik Internet kutubxonalaridan biri (25 mingdan ortiq) to'plangan. Ushbu saytda:

- AKT qo'llangan o'quv loyihalarining tayyor kutubxonasidan foydalanish;
- turli elektron resurslardan foydalangan holda darslar o'tish metodikasi bibliotekasidan foydalanish;
- pedagoglar uchun qiziqarli bo'lgan maqolalarga murojaatlar uchun to'plamdan foydalanish;
- ro'yhatdan o'tish va hamkasblar bilan muloqot qilish imkoniyatlari mavjud.

Pedagogning turli xil master-sinflarda ishtirok etishi, shubhasiz mustaqil ta'lim darajasini oshiradi. Bu yerda masalalar bo'yicha maslahat olish mumkin bo'ladi.

Moodle virtual ta'lim muhiti pedagoglarning mustaqil ta'limi uchun ko'p imkoniyatlarga ega.

Axborot va kommunikatsion texnologiyalar pedagogning faoliyat sohasini sezilarli darajada kengaytirish bilan uning kasbiy faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalarda ishtirok etish orqali o'qituvchi o'zining pedagogika, metodika bo'yicha bilimlarini kengaytiradi, bu bilan o'zining kasbiy kompetentlik darajasini ham ko'taradi.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalarni tashkil etishning mohiyati shunday: agar xabar bir manbadan o'n besh kishiga yuborilsa, unda kommunikatsiya qiymati 15 ga teng. Agar shu 15 kishi manba bilan ma'lumot almasha, unda kommunikatsiya qiymati 152 ni tashkil etadi, bu esa bir tomonlama kommunikatsiya bo'lganidan 15 barobar ortiq. Agar bir-birlari bilan xabar almashishi mumkin bo'lgan 15 kishidan iborat uyushma paydo bo'lsa, unda kommunikatsiya qiymati 215 ni tashkil etadi.

Bilimlarni almashish uyushmasiga a'zolik uyushma a'zolarining o'z faoliyatida foydalanadigan resurslarni o'zlashtirishi bilan bog'liq. Uyushma resurslariga nafaqat axborotlar va ularni qayta ishlash vositalari, balki bilimlar va faoliyat tajribasiga ega bo'lgan uyushma ishtirokchilarining o'zlari ham taalluqlidir.

Uyushmaning har bir a'zosi bilimlarning yig'imasini o'zlashtirishgagina emas, balki uyushmaga o'zining shaxsiy bilimlari va tajribasini olib kirishga harakat qiladi.

Bilimlar va faoliyat usullarini o'zlashtirish uyushma ishtirokchilarining o'zaro muloqot qilishi jarayonida yuzaga keladi. Bu muloqot uyushmaning barcha ishtirokchilari tomonidan yaratilgan dinamik va o'zaro bog'liq resurslarning yetarli darajadagi turli xillarini keltirib chiqaradi.

Ishtirokchilarning shaxsiy bilimlari uyushma rivojlanishining qo'llab-quvvatlovchi axborot-ta'lim tarmog'ini tashkil etadi, u esa o'z navbatida tarmoqning rivojlanishini va tarmoq rivojlanishi orqali uyushmaning alohida ishtirokchilarining mustaqil ta'limini qo'llab-quvvatlaydi.

Axborot-ta'lim tarmog'i tushunchasi

Tarmoqli ta'lim texnologiyalaridan biri – bu o'quv materialini intensiv o'zlashtirish asosida tinglovchilarning ijodiy qobiliyatlarini va mustaqil ta'lim olish va o'sishdan bo'lgan manfaatdorligini rivojlantiruvchi axborot-ta'lim tarmog'idir.

Axborot-ta'lim tarmog'i – bu o'quv mashg'ulotlarini zamonaviy Internet texnologiyalarini qo'llash bilan o'tkazish imkoniyatini beruvchi interfaol elementlar integrallashtirilgan ko'p funksiyali modulli majmuasidir.

Axborot-ta'lim tarmog'i uchta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi:

Birinchi bosqich tarmoqning yadrosi, aynan kafedraning ta'lim portalidan iboratdir.

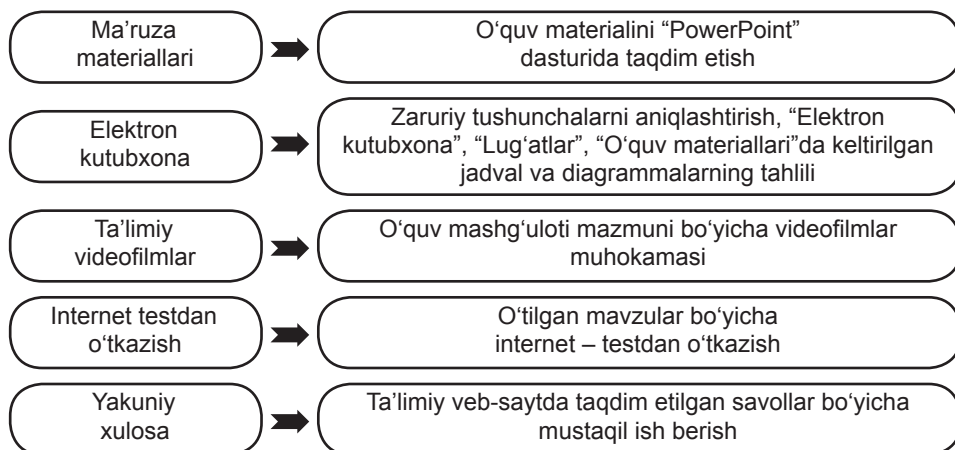
Ikkinchi bosqichi internet-testlash, elektron kutubxona, o'quv videofilmlari, o'quv kurslari bo'yicha individual o'quv veb-saytlari kabi zamonaviy ta'lim tizimi elementlarini o'z ichiga oladi.

Uchinchi bosqich uning asosiy vazifasi sifatida tinglovchilar va o'quv fani o'qituvchilarining interfaol uyushmalarini tashkillashtirish turadi, bu esa onlayn rejimida muloqot tashkil qilish, fayllarni almashtirish, ta'lim saytlarida yangiliklarni muhokama qilish imkoniyatini beradi.

1-sxema. Axborot-ta'lim tarmog'i

Axborot-ta'lim tarmog'i asosida zamonaviy Internet texnologiyalarini qo'llagan holda, har bir o'quv mashg'ulotini qiziqarli va dinamik shaklda o'tkazish mumkin.

Uyushma faoliyatida ishtirok etish uchun zarur bo'lgan amaliy bilim va ko'nikmalar uyushma ishtirokchilari harakatlarini quyidagi resurslar bilan bog'laydi.

Elektron obyektlar kolleksiyasi. Elektron obyektlar – bu elektron kutubxonalar tomonidan taqdim etiladigan kitoblar, ma'lumotnomalar, dasturiy vositalar, audio va video materiallar, testlarni tashkil etadi. Elektron obyektlardan o'quv materiali sifatida ham, uyushma ishtirokchilarining tarmoqda ommalashtiradigan xabarlarini kengaytiradigan materiallar sifatida ham foydalanish mumkin.

Axborot servislari – uyushmaning mavjudligini qo'llab-quvvatlovchi xizmatlardir. Birinchidan, bu yangiliklarni tarqatish, muloqot va o'zaro faoliyat bo'yicha sheriklarni qidirish, axborot qidirishni ta'minlovchi umumiy tarmoq servislardan iborat. Ikkinchidan, ular jamoaviy faoliyat, materiallarni filtrlash, tadqiqotlar o'tkazish, xabarlarini kengaytirishni qo'llab-quvvatlaydigan maxsuslashtirilgan agentlardir. Axborot servislari elektron obyektlarni ma'ruza materiallari, munozaralar va ijodiy loyihalarga kiritish imkonini beradi.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalar tajribasidan olingan misollar, axborot servislari va elektron obyektlardan foydalanib tuzilgan o'quv loyihalaridan iborat. Uyushma ichida amalga oshiriladigan loyihalarning bir-biridan farqi ularning uzluksiz xarakterga egaligidir. Bir loyiha jarayonida yaratilgan obyektlar, vositalar va g'oyalar keyinroq o'zgartirilishi va boshqa loyihalarda foydalanilishi mumkin.

Har qanday qoidalar o'zining yangiligi tufayli ishtirokchilarning hamkorlikdagi faoliyati jarayonida kiritilishi va o'zgartirilishi lozim – bu ijtimoiy tarmoqlardagi harakatning xususiyatlaridan biridir.

Tajriba almashuvning axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmalarni boshqarish asosida har qanday bilimning uyushmaning har bir ishtirokchisi uchun ochiqlik tamoyili yotadi. Uyushma ichidagi kasbiy o'zaro harakatlarning shakllari, metodlari va vositalarining variativligi bunga imkoniyat yaratadi.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushma faoliyatining axborot-metodik ta'minotini boshqarishning asosiy jarayonlarini shunday belgilash mumkin: uyushmaning rivojlanish strategiyasini aniqlash va uning ishtirokchilari faoliyatini motivlashtirish. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmaning axborot-metodik ta'minotini boshqarishga ta'sir ko'rsatadigan ko'plab faktorlari quyidagilardan iborat:

1. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushma doimo kengayishga intiladi. Shuning uchun uyushmaning umumiy maqsadlarini jilovlash choralari ko'rish lozim.

2. Masalaning innovatsionligi, axborot-metodik mazmun uchun javobgar bo'lgan, tarmoqli faoliyat, tarmoqli muloqot ko'nikmalariga ega bo'lgan, jamoada ishlashni biladigan malakali mutaxassislarining bo'lishini taqozo qiladi.

3. Pedagoglarning kasbiy-shaxsiy rivojlanishi bo'yicha faoliyatini axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmaga o'tkazish pedagog kadrlar malakasini oshirishning yagona axborot-kommunikatsiya muhitini yaratishni nazarda tutadi.

4. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmadagi qat'iy ierarxik tuzilmaning yo'qligi, uyushmaning real ishtirokchilarini jalb qilishning odatdagi usullarining almashinuviga ham olib keladi. Uyushma ishtirokchilari sonining va o'zaro harakatlari samaradorligining oshishiga faqatgina axborot-metodik ta'minot ishtirokchilarining real talablariga mosligi bilan erishish mumkin.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmaning axborot-metodik ta'minoti pedagogik va metodik xodimlarning moderator, metodist, tyutor, tarmoqdagi loyihaning rahbari kabi yangi lavozim vazifalarini shakllantirishni talab qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar ta'lim oluvchining tajribasiga asoslangan quyidagilardan iborat bo'lgan bosqichi jarayoni davomida amalga oshirilishini ko'rsatadi:

Bosqich	Amallar
Aniq tajriba	Kuzatish va shaxsiy tajribadan olingan ma'lumotlarni to'plash, o'quvchilar tajribasini qayd etish
Refleksiv kuzatish	Olingan ma'lumotlarning ma'nosi va qiymatini izlash, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining nuqtayi nazarini solishtirish va umumlashtirish

Abstraktli konseptuallashtirish	Umumlashtirilgan ma'lumotlarni mavjud bilimlar tizimiga integratsiyalash, abstrakt tasavvurlar va tushunchalarni shakllantirish
Faol tajriba-sinov o'tkazish	Topilgan yechimlarni yangi holatlarda sinab ko'rishga yo'naltirilgan harakatlar

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushma yetarli darajada egiluvchan va o'z-o'zini tashkil etishga intiluvchan bo'lganligi sababli, tarmoqdagi o'zaro harakat jarayonida hamkorlikdagi faoliyatning mazmuni va usullarini ham aniqlash va kelishish yuz beradi. Uyushmaning har bir ishtirokchisining o'zaro harakat tizimidagi o'rnini aniqlanadi. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan pedagogik uyushma samaradorligining har tomonlama bahosini olish uchun sifat parametrlarining quyidagi tuzilmasidan foydalanish mumkin:

1. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan pedagogik uyushmaning ijtimoiy samaradorligi parametri.
2. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan pedagogik uyushmaning tashkiliy samaradorlik parametri.
3. Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan pedagogik uyushmaning resursli samaradorligi parametri.

Pedagogik uyushmaning *ijtimoiy samaradorligi* – ijtimoiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishishga bo'lgan qobiliyatini ko'rsatuvchi sifat parametridir. Ijtimoiy samaradorlikning indikatorlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- ijtimoiy-pedagogik yo'nalishdagi axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmaning harakatchanligi indikatorlari (talab va taklifni solishtirish);
- ommaviylik indikatorlari – pedagoglarning umumiy sonidagi uyushma ishtirokchilarining ulushi;
- pedagoglarning AKT kompetentligi shakllanganligining o'sishi indikatorlari (uyushma ishida ijtimoiy servislardan foydalanish ko'rsatkichlarida aks etadi);
- faollik indikatorlari – axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmada tashkil etiladigan tadbirlarga kiritilishi va ishtirok etishi darajasi ko'rsatkichi;
- uyushma intellektual resursining talab qilinganlik indikatorlari, ishtirokchilarning g'oyalari (metodik ishlanmalar) va (muhokama davrida) olgan bilimlarini boshqa ishtirokchilarning kasbiy faoliyatida qo'llash ko'rsatkichlarida ko'rinadi;
- elektron ta'lim resurslari kolleksiyasi va tarmoqdagi ijtimoiy servislarning barcha foydalanuvchilar uchun barqaror ochiqligi indikatorlari.

Uyushmaning ijtimoiy samaradorligini tahlil qilganda hisob ko'rsatkichlardan ham foydalanish mumkin. Ular: jalb qilingan axborot almashinuvi shakllarining soni (chatlar, saytlar, portallar), ularga kiruvchilar va faol ishtirokchilarning soni hamda uyushma faoliyatini (tarmoqning axborot xavfsizligini ta'minlashni qo'shganda) texnik jihatdan ta'minlab borishning sifatidan iborat.

Shunday qilib, ijtimoiy samaradorlikni aniqlash jarayonida u yoki bu indikatorlar amalga oshirilayotgan vazifalarning mazmunidan kelib chiqib aniqlanadi.

Tashkiliy samaradorlik deb, pedagogik uyushmaning ichki tuzilmaviy o'zaro harakatlari va tashqi aloqalarini optimallashtirishni baholash tushuniladi.

Resurs samaradorligi deb, pedagogik uyushmaning mavjud bo'lgan resurslardan faoliyat jarayonida samarali foydalanishga bo'lgan qobiliyatini baholash tushuniladi.

Axborot-kommunikatsion tarmoqlar orqali tashkil etilgan uyushmaning ishga tushirilishi amaldagi malaka oshirish tizimiga va uni metodik qo'llab-quvvatlashga tayanishi lozim. Buning asosiy sharti shundaki, malaka oshirish ta'lim muassasalarida ham kunduzgi, ham masofaviy ta'lim shakllarida amalga oshiriladigan, ta'lim tarmoqlarida faoliyat ko'rsatishga mo'ljallangan o'zgartirilgan ta'lim dasturlaridan foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 28-maydagi PQ-1761-son qarori. “Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida” /O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2012. №22 (522).

2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining asosidir, – T., 1997.

3. Каримов И.А. Информационные и телекоммуникационные технологии в Узбекистане //Интервью корреспонденту газеты “Today” (Сингапур), 24 января 2007.

4. Андриянова В.И. Педагогические технологии и педагогическое мастерство: Учебное пособие. –Т., 2005. – С. 96.

5. Ахраров Ш.С. Педагогические основы формирования информационной и учебно-технической культуры будущих учителей в системе педагогического образования. Автореф. дисс... док. пед. наук. –Т., 1994. – С. 39.

6. Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия). – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2002. – С.352.

7. Винер Н. Кибернетика и общество. – М., 1958.

8. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. – С. 478.

9. Перегудов Ф.И. Системная деятельность и образование // Качество высшего образования. Хельсинки, 1990. – С. 76–77.

10. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 16.02.2006. № 25 “О дальнейшем совершенствовании системы переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров”.

11. Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан № 25 от 16.02.06, “О государственных требованиях, предъявляемых к переподготовке кадров (педагогов) и повышение их квалификации” /Собрание законодательства Республики Узбекистан. – Т.: -№ 6-7 2006.

12. Рашидов Х.Ф. Теоретико-методологические и социально-педагогические основы развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане (на материалах реализации национальной программы по подготовке кадров). Дисс. ...докт. пед. наук. – Т., 2005. – С.311.

Norbek TAYLAKOV,

T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI direktori, p.f.d., professor

Raxmon ESHIMOV,

Samarqand Davlat arxitektura qurilish instituti bo'limi mudiri

TA'LIM MUASSASALARIDA KOMPYUTERLI O'QITISH VOSITALARIDAN FOYDALANISH ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim muassasalarida kompyuterli o'qitish vositalaridan foydalanish asoslari hamda elektron o'quv qo'llanma va darsliklarga qo'yiladigan asosiy talablar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, mualliflar kompyuterli o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va afzallik jihatlari ochib bergan.

Kalit so'zlar. Kompyuterli o'qitish vositalari, elektron o'quv qo'llanma, elektron darslik, virtual tajriba, elektron o'quv-uslubiy nashrlar.

В статье изложены основа использования компьютерных средств обучения в образовательных учреждениях а также требования к электронным учебным пособиям и учебникам. Авторами раскрыты особенности компьютерных технологий обучения и их преимущества.

Ключевые слова. Средства компьютерного обучения, электронные учебники, электронные учебные пособия, виртуальный опыт, электронные учебно-методические издания.

The article is devoted the basis of the usage of computer training in educational institutions and basic requirements of e-learning training manual and handbook. The authors also revealed basic specialities and advantages e-learning technologies.

Key words. PC training, electronic text-books, e-books, virtual experience, e-learning means.

Bugungi kunda ta'lim muassasalari o'quvchilarining mustaqil ishlash faolligini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanishni talab etadi. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jamiyatimizda muhim o'rinni egallashi bilim uzatilishining yangi shakllari va vositalarini ishlab chiqishini taqozo etadi. Bunday shakllardan biri kompyuterli o'qitish texnologiyalari asosida o'qitishdir.

Elektron ta'lim zaxiralari vositasida ta'lim berish pedagogik adabiyotlarda kompyuterli o'qitish texnologiyasi deb yuritiladi.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasining asosiy xususiyatlari va afzallik jihatlari quyidagilardan iborat:

- o'qitish jarayonida axborot vositalari va zaxiralarning faol integratsiyasi ta'minlanishi;

- o'quvchilarning o'qishga qiziqishining ortishi;
- ta'lim olishning qulayligi va natijaviyligi ta'minlanishi;
- kompyuterli texnologiya ta'lim oluvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilganligi;
- o'qituvchi ta'lim jarayonida maslahatchi sifatida qatnashishi;
- ta'lim oluvchining mustaqil ishlash va izlanish malakalari shakllanadi.

Ayrim xorijiy mamlakat tadqiqotchilari kompyuterli o'qitish texnologiyasining quyidagi salbiy jihatlarini ham qayd etib o'tgan. Xususan, yapon pedagogi S.Sudzuki “Kompyuterli o'qitish, bir tomondan, ta'lim oluvchilar aqliy taraqqiyotini rivojlantirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan esa bilimni mustahkam egallashni ta'minlay olmaydi”, degan fikrni bildirgan.

Fransuz pedagogi L.Legren “Kompyuterli mashg'ulotlar ta'lim oluvchilarning asabi buzilishiga va ko'rish qobiliyatining pasayishiga olib keladi” deb aytib o'tgan.

I.G.Zaxarova fikricha, kompyuterli o'qitishda har bir ta'lim oluvchi ma'lum bir vaqtda “virtual o'quvchi” sharoitida bo'ladi. Demak, o'quvchi virtual muhitga ko'nikib borishi kerak.

Xorijiy tadqiqotchilar zamonaviy o'qitish vositalarini qo'llashda tizimli yondashuvni, ya'ni bu tizimda o'qituvchilarni sifatli tayyorlash va qayta tayyorlash lozimligini, olimlar, pedagoglar va mutaxassislar bilan hamkorlikni rivojlantirishni tavsiya etadilar.

Kompyuterli o'qitish texnologiyasini joriy etishda asosan elektron o'quv uslubiy majmualar, elektron o'quv qo'llanma va darsliklardan foylaniladi.

Elektron o'quv qo'llanma va darsliklar (EO'QD) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) nazariy materiallar;
- 2) masala va mashqlarni yechish uchun praktikum;
- 3) kursni o'rganish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar;
- 4) izohli lug'at.

Har bir modul (bo'lim)da tasvir, jadval, grafikaga ega bo'lgan gipermatn mavjud. Avtomatlashtirilgan laboratoriya praktikumi dasturiy va uslubiy vositalar majmuasini o'zida jamlaydi. Bu vositalar laboratoriya ishlarini real fizik obyektlar yoki matematik modellar yordamida o'tkazishni ta'minlaydi.

EO'QDlar fanning mazmuni va mohiyatiga diqqatni jalb etgan holda ko'p sonidagi ma'lumotlarni qarab chiqish va ko'proq amaliy mashg'ulotlarni bajarishga imkon yaratadi. Ta'lim oluvchilarni murakkab hisoblashlar va almashtirishlardan xalos etadi. O'rganishning barcha bosqichlarida o'z-o'zini test orqali tekshirib ko'rish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. EO'QD tajribali o'qituvchi vazifasini, cheklanmagan tushuntirishlarni, sanoqsiz takrorlashlarni, eslatishlarni taqdim etgan holda bilimlar taqdim etadi.

EO'QD bilan o'qitishda tashkiliy shart-sharoitlarni ta'minlash zarur bo'ladi. Quyida umumiy o'rta ta'lim maktablarida aniq fanlarni EO'QDlar vositasida o'qitishning ba'zi bir tashkiliy jihatlarini yoritish bo'yicha o'z mulohazalarimizni keltiramiz. Amaliyotdagi ahvol bilan tanishish va tadqiqot natijalarini tahlil qilish asosida kompyuterli o'qitish sohasida quyidagi muammolar mavjud:

– umumiy o'rta ta'lim maktablarida butun o'quv yili davomida kompyuter sinflarida mashg'ulotlar o'tkazib bo'lmaydi, lekin hamma sinflarda ta'lim oluvchilar kompyu-

ter sinflarida dars jadvaliga binoan mashg'ulotda qatnasha olishda teng imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak;

– har bir mashg'ulot davlat standarti talablariga hamda aniq fan dasturlariga mos holda uslubiy ishlanmalar bilan kompyuter sinfida yoki oddiy auditoriyada o'tkazilishiga bog'liq bo'lmagan holda ta'minlangan bo'lishi lozim.

EO'QD uslubiy ta'minotni ishlab chiqishda quyidagi asosiy elementlarni inobatga olishni nazarda tutadi:

– fanlar bo'yicha mashg'ulotlarning kompyuterli qo'llab-quvvatlanishini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan yangi ish rejalari;

– har bir mashg'ulot bo'yicha to'liq tavsiyalardan iborat bo'lgan uslubiy qo'llanmalar;

– ta'lim olishga mo'ljallangan kompyuterli dasturlarning mavjudligi, tarkibi va imkoniyatlari to'g'risida ulardan o'quv sinflarida foydalanish bo'yicha yozilgan uslubiy tavsiyalari bilan birgalikda to'liq ega bo'lishi kerak.

Bunday tipdagi EO'QD virtual tajribalar yaratadigan, masalan, kimyo fanini o'rganishda tezlashtirilgan va sekinlashtirilgan vaqt hajmida turli jarayonlarni o'rganish imkonini beruvchi modellashtiruvchi komponentlarga ega bo'ladi.

EO'QDda ta'lim oluvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholash hamda nazorat qilish uchun tuzilgan avtomatlashtirish dasturlari mavjud bo'lishi zarur.

EO'QD o'quvchilarda real borliqning rivojlanishi qonunlarini tushunish, o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlash, boyliklardan faxrlanish, o'z Vatani ko'z qorachig'idek asrash, bir so'z bilan aytganda, o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantiruvchi his-tuyg'usini kamol toptirish uchun xizmat qilishi va shu bilan bir qatorda EO'QDda jamiyat taraqqiyotida, inson kamolotida mehnatning tutgan o'rnini ko'rsatishga alohida ahamiyat beriladi.

EO'QD mazmuni o'quv dasturiga muvofiq ravishda yoritilishi, ayni paytda har bir mavzuni bayon etishda undan ma'lum darajada chetga chiqishi, me'yorlangan bilimlarning puxta o'zlashuvini ta'minlashi lozim. Shuning bilan bir qatorda fan asoslarining muhim tomonlari, o'quvchilarning amaliy faoliyatida egallagan bilimlardan muvaffaqiyatli EO'QDda teran bayon etiladi.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda EO'QD:

- ta'lim oluvchiga mashg'ulot mavzusi, maqsadi va o'tkazilish tartibi haqida ma'lumot yetkazishi;

- javobning to'g'riligi yoki noto'g'riligi haqida axborot berishi;

- har bir ta'lim oluvchining bilimini nazorat qilishi;

- topshiriqlarning zaruriy nazariy materiali va bajarish uslubini ko'rsatishi;

- "pedagog-darslik-ta'lim oluvchi" tartibotida teskari aloqani amalga oshirishi kerakligi;

- mashg'ulotlarni o'tkazish uchun kompyuter xonalarining tayyorgarlik holati tekshirilishi;

- ta'lim oluvchilarning kompyuter savodxonligi va ularda ishlash ko'nikmalari aniqlanishi;

- EO'QDlar vositasida o'qitish jarayonini tashkil etish bo'yicha tarqatma materiallar, fanni o'zlashtirish bo'yicha ta'lim oluvchilar bilimlarini baholash testlari ishlab chiqiladi.

EO'QD vositasida o'qitishda quyidagi qulay imkoniyatlar yaratiladi:

- kompyuterli qo'llab-quvvatlashlardan foydalangan holda, ta'lim oluvchilar katta miqdordagi topshiriqlarni bajarishga ulgurib, yechimlar va ularning grafik talqinini tahlil qilish uchun sarflanadigan vaqtni tejashlari;

- kompyuter oldida mustaqil ish shaklida mashg'ulot o'tkazish imkoniga ega bo'lishlari;

- ta'lim oluvchilar bilimi tez va samarali nazoratdan o'tkazilishi.

O'qituvchiga nazariy va amaliy mashg'ulotlarda o'zining xohishi bo'yicha hajm jihatidan kichik, ammo tarkibi bo'yicha o'ta muhim bo'lgan materiallarni yetkazishga, ta'lim oluvchilarning auditoriya mashg'ulotlari doirasidan tashqari o'rganish mumkin bo'lgan masalalarni yechishda mustaqil shug'ullanishlariga sharoit yaratilishi quyidagilardan iborat:

- o'qituvchini uy topshiriqlari, turli hisoblashlar va nazorat ishlarini tekshirishdek mashaqqatli mehnatdan ozod etadi;

- ta'lim oluvchi bilan, ayniqsa, uy topshiriqlari va nazorat ishlari qismiga oid ishlashni individuallashtirish mumkin.

EO'QDlar vositasida o'qitish asosan ta'lim oluvchilarning kompyuter bilan ishlash bo'yicha tayyorgarlik darajasiga va aqliy imkoniyatiga moslashtirilishi kerak.

EO'QDlar vositasida o'qitishni takomillashtirish uchun quyidagilarga e'tiborni qaratish kerak:

- qo'shimcha elektron zaxiralarni, ma'lumotlar va kutubxonalarni yaratish, tarmoqdan axborotni izlashni ta'minlovchi maxsus dasturiy ta'minotni ishlab chiqish;

- o'qituvchilarning o'quv-uslubiy ishlarini takomillashtirish, internetdan foydalanish, axborot texnologiyalari va psixologiya sohalari bo'yicha mutaxassislar bilan hamkorlikni o'rnatish;

- EO'QDni fan-texnika va texnologiyalarning so'nggi yutuqlari bo'yicha ma'lumotlar bilan muntazam to'ldirib borish;

- EO'QDlar vositasida o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalar va faol metodlarni qo'llash.

Ta'lim mazmunining zamonaviy fan-texnika va madaniyat yangiliklariga muvofiq takomillashib borishini ta'minlashi EO'QDda o'ta muhimdir. O'quv dasturidagi materiallarni ilmiy bayon etish, eng avvalo, dalillar va ularning mavjud aloqalarini haqqoniy aks ettirish voqealarni ularning sodir bo'lish va taraqqiy etishi holida olib o'rganish, asosiy tushunchalar, qonunlar va nazariyalarni hozirgi zamon ilm-faniga muvofiq tarzda dalillar yordamida asoslash demakdir.

EO'QDda o'quv dasturi asosiga qo'yilgan barcha ilmiy g'oyalar tizimli va izchil suratda aniq bayon etilishi kerak. Mazkur g'oyalarni aks ettiruvchi ilmiy nazariyalar va umumiy qonunlar dalillar yordamida bayon etilibgina qolmay, turli voqea-hodisalar va ularning qonuniyatlarini keng ochib berishi ham zarur. Bunda asosiy e'tiborni materiallarni animatsiya orqali ochib berishga e'tibor qaratiladi.

EO'QDda o'z ifodasini topadigan materiallarning tavsifi va hajmi o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga muvofiq kelishi lozim. EO'QDda o'quv materiallarining murakkablik darajasi tabiiy ravishda oshib borishi, o'quv fani mazmunini ochishda ichki aloqa, davomiylik bo'lishi talab etiladi.

Tanlangan dalillar miqdori ko'p bo'lmasligi, lekin xulosa va umumlashmalar chiqarish uchun yetarli bo'lishi zarur.

EO'QDlar ikkilamchi ahamiyatga ega bo'lgan har xil materiallar, turli detallar va qismlardan holi bo'ladi. Elektron matnlar haddan tashqari kengayib ketmasligi, EO'QD materialidagi asosiy fikrni ochishga xalaqit beradigan narsalar, hayotda ishlatilmaydigan dalillardan imkon darajasida foydalanilmaslik lozim.

EO'QD yaratishda dasturda belgilangan asosiy tushunchalardan tashqari EO'QDni shakllantirish jarayonida kiritiladigan ko'pgina xususiy tushunchalar ham bo'lishni nazarda tutiladi. Bayon etilayotgan materialning umumiy hajmi o'quv kursini o'rganish uchun ajratilgan soatga muvofiq kelishi zarur.

EO'QD materialini bayon etishda mantiqiy fikrlashning turlicha shakllaridan taqqoslash va qarama-qarshi qo'yish, induksiya va deduksiya, mavzu bo'yicha xulosa chiqarish, isbotlashning turli usullaridan keng foydalanish lozim. Materialni bayon etishda induktiv va deduktiv yondashishlar o'rtasidagi mutanosiblikni vujudga keltirish ayniqsa muhim hisoblanadi.

EO'QD o'quvchilarni turli zamonaviy axborot texnologiyalari, ishlab chiqarish tarmoqlarining muhim texnik qurilmalari va texnik jarayonlari, energetika, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi, transport, aloqa vositalari va boshqalar bilan tanishtirishni ko'zda tutadi. Davlatimizning ijtimoiy qurilishidagi muvaffaqiyatlarni yoritib borish, ayrim texnika, ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirishga oid vazifalarni ilgari suradi.

Unda keltirilgan nazariy bilimlar keyingi materialni tushuntirishda ham, yangi bilimlarni egallashda ham asqotishi, ya'ni bilimlarni uzviy egallashda qo'llaniladi.

Xulosa qilib aytganda, EO'QD o'quv dasturi va elektron o'quv-uslubiy nashrlarga qo'yilgan talablarga javob berishi, o'rganilayotgan fan mazmunini ochib berishi va o'quv-uslubiy maqsadlarga erishishi uchun yetarli bo'lgan hajmga ega bo'lishi, yetarli illyustrativ elementlarga ega bo'lishi (ya'ni kompyuterning multimediali imkoniyatlaridan imkon qadar ko'proq foydalanish), zarurat tug'ilganda tashqi WEB-manbalarga va resurslarga murojat qilish imkoni bo'lishi, o'quvchining materialni o'zlashtirish darajasini mustaqil baholashi uchun o'z-o'zini tekshirish imkonini beruvchi nazorat savollariga ega bo'lishi hamda o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Taylakov N.I., Kulanov I.B. *Elektron o'quv majmualar va ularni yaratishga qo'yiladigan talablar. Uzluksiz ta'lim, 2008. №3. 8-13-b.*

2. Taylakov N.I., Allamberganova M. *Interaktiv o'quv majmualarni yaratish bosqichlari. Xalq ta'limi. – T., 2010. №2. 24-27.*

3. Hamdamov R., Taylakov N.I., Begimqulov U. *Ta'limda axborot texnologiyalari. Monografiya. O'zME davlat ilmiy nashriyoti. –T., 2010. 120-b.*

4. Hamdamov R., Taylakov N.I., Begimqulov U. *Elektron o'quv uslubiy majmualar. Monografiya. O'zME davlat ilmiy nashriyoti. – T., 2010. 144-b.*

Zilola MADAMINOVA,

Namangan viloyati Norin tumani 44-umumta'lim maktab o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIGA YANGI AVLOD DARSLIK MAJMUALARI VA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH: MUAMMO VA YECHIMLAR

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida ona tili va ingliz tili fanlarini o'qitish, darsliklardagi ayrim grammatik tafovutlar tahlili, o'quvchi o'quv materiallarini to'liq o'zlashtirishini ta'minlash maqsadida darsliklar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif ona tilini, ingliz tilining grammatikasini takomillashtirishga oid o'z fikrlarini bayon etgan.

Kalit so'zlar. Boshlang'ich ta'lim maqsadi, ona tili va ingliz tili o'quv materiali, ta'lim sifati, grammatika.

В статье представлен анализ некоторых грамматических различий в родном и английском языках в учебниках для начальной школы, раскрыты особенности их усвоения учащимися. По утверждению автора, сначала учащиеся должны освоить грамматические основы родного, а затем второго языка.

Ключевые слова. Цель начального обучения, учебные материалы в учебниках родного языка и английского языка, качество образования, грамматика.

The article presents an analysis of the textbooks of native language and English for primary schools in particular and shows the difference in the grammar of the language, especially the assimilation of some topics by the students. According to the author, students must first learn the basics of grammar of the native language, and then other language.

Key words. The aim of primary education, educational materials of english and native language textbooks, the quality of education, grammar.

Ta'lim-tarbiya shaxs kamolotining asosi bo'lsa, boshlang'ich ta'lim shaxsning uzluksiz ta'limi poydevoridir.

Taraqqa'yot ta'lim sohasida ham o'z talablarini qo'yib, uning doimiy rivojlanib, takomillashib borishiga sabab bo'ladi. Bugungi kunda boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadi bolaning o'qishga bo'lgan ijobiy munosabati, o'qish savodxonligi, turli ma'lumotlar bilan ishlash, asosiy mavzularni, hisoblashlarni bilish va ularni kundalik hayotda qo'llay olish, mantiqiy va ijobiy fikrlash, o'z-o'zini boshqarish, jamoada o'zini tuta bilish, yozma va og'zaki muloqot madaniyati qoidalarini egallash, chet tillarini o'rganishni boshlash, ta'limiy faoliyatni tashkil etish kabi ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Aytish joizki, sog'lom va barkamol, dunyoqarashi keng, tafakkuri teran yosh avlodni voyaga yetkazishda boshlang'ich ta'limning o'rni beqiyosdir. Bu mas'uliyatli vazifani bajarishda hozirgi zamon boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z kasbiy mahoratini muntazam

o'shirib borishi, ilg'or texnologiyalardan foydalanib, talablarga javob beradigan darsni tashkil eta olishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida yosh avlodni har tomonlama yetuk, komil inson etib tarbiyalash davlat siyosati darajasida ko'tarilgan. Shundan kelib chiqib, hozirda biz boshlang'ich sinf va ingliz tili fan pedagoglari birlashib, ta'limning zamonaviy shakl va usullarini izlab topish, ta'lim olayotgan boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili va ingliz tilini o'rgatish davomida bor salohiyatimizni ishga solib, e'tiborimizni shu masalaga qaratmog'imiz lozim.

Barchamizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning 2012-yil 10-dekabrda "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1875-sonli qaroriga binoan uzluksiz ta'limning barcha bo'g'inlarida, jumladan, boshlang'ich sinflarda chet tillarni o'qitishning sifati va samaradorligini oshirishga katta e'tibor berilmoqda. Ta'lim jarayonining maqsad hamda uning umumiy yo'nalganligi, o'ziga xosligi, ta'lim turlari orasidagi munosabatni anglash muhimdir.

Respublikamizdagi maktablarda boshlang'ich sinf o'quvchilari uch yildan buyon ingliz tili fanidan chuqur ta'lim olmoqdalar. Agar bugungi ta'limning talabi bolani o'qitish sifatiga qo'yilsa, biroq shunga muvofiq sharoit yaratilmasa, bola ta'lim-tarbiya faoliyatining obyekt sifatida qoladi va ko'zlangan maqsadga erishilmaydi. Masalan, o'quvchi shaxsining ona tili hamda ingliz tili fanlarini birdek o'zlashtirib keta olishi uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi va ingliz tili fan o'qituvchisi hamfikir, hamsuhbat, doimiy aloqada ish olib borishlari lozim. Pedagog darsliklarda berilgan og'zaki nutqni rivojlantirish, fonetika, talaffuz qoidalari, grammatik (so'zlar, gaplar tuzish, matn yaratish, og'zaki so'zlay olish) qoidalar kabi mavzularni o'qitishda hamohang, uyg'unlashtirgan holda ish olib borishi lozim. O'quvchilar o'z ona tilida o'rganmagan ayrim grammatik mavzularni ingliz tili darslarida o'rganmoqda. O'z ona tilini bilmay turib, ingliz tili grammatikasini o'zlashtirish o'quvchi uchun qiyinchilik tug'diradi.

O'quvchilar ingliz tilini o'zlashtirish davrida asosan qisqa, oddiy gaplardan ko'proq foydalanadilar. Masalan, darslarda kishilik olmoshlaridan ko'proq foydalanish kuzatiladi. Boshlang'ich sinflarda Xalq Ta'lim vazirligining ishlab chiqqan o'quv rejasiga ko'ra, haftada ona tili darslari 1-2-sinflar uchun 4 soatdan, 3-4-sinflar uchun 5 soatdan, ingliz tili darslari uchun esa 1-2-3-sinflarda 2 soatdan ajratilgan. Lekin soatlardagi farqlarga qaramay ona tili darslariga nisbatan ingliz tili darslarida tillar grammatikasi kuchliroq o'qitilmoqda. Shunga ko'ra, har bir sinfdagi darsliklarni qiyoslab, taklif va mulohazalar jadval asosida ma'lumot uchun taqdim etiladi. Ushbu jadvallarni tuzishdan maqsad avvalo, o'quvchilar o'z ona tilini, so'ngra ingliz tili grammatikasini o'zlashtirishsa, o'quvchi uchun til o'rganish qiyin bo'lmaydi.

1-sinf darsliklari uchun

Ona tili darsligida berilgan mavzular	Ingliz tili darsligida berilgan mavzular	Fikr va mulohazalar
1. Tovushlar va harflar. (Ushbu bo'limda o'quvchilar tovush va harflar, unli va undosh tushunchalarni, tutuq belgisini, alifbo, bo'g'in, bo'g'inlab ko'chirish qoidalarini o'rganadilar.)	1. Salomlashish. Men 1-sinfman. Mening oilam. Mening do'stim. (Ushbu bo'limlarda o'quvchilar dialoglar tuzishni, berilgan savollarga javob berishni, raqamlarni o'rganadilar.)	1. 1-sinf ona tili darsligiga "-lar" ko'plik qo'shimchasi alohida mavzu sifatida hamda "birlilik" va "ko'plik" atamalari kiritilishi kerak. Chunki ingliz tili darsligida -s, -es (-lar) qo'shimchasidan dastlabki mavzulardananoq foydalanilgan.

<p>2. Soʻz. (Ushbu boʻlimda soʻz, soʻzning maʼnosi, soʻzning maʼno turlari, atoqli otlarning bosh harfda yozilishi, otlarning birlik va koʻplikda qoʻllanilishi, soʻzning maʼno turlariga soʻroq berishni oʻrganadilar.)</p>	<p>2. Oʻyinchoqlar, ranglar, tana aʼzolari, fasllar, tabiat hodisalari, uy va yovvoyi hayvonlar, sabzavotlar, mevalar.(Ushbu boʻlimlarda narsalar nomini inglizcha atalishi, ular ishtirokida qisqa gaplarni soʻzlay olishni, tuzilgan gaplarni soʻroq va inkor (boʻlishsiz) shaklga aylantirishni oʻrganadilar.)</p>	<p>2. 1-sinf ona tili darsligiga kishilik olmoshlari sodda shaklda, birlik va koʻplikdagi variant darslikka kiritilishi kerak. Chunki ingliz tili darslarida, asosan, I(men), you (sen,siz), he(u, oʻgʻil bolalar uchun), she (u, qizlar uchun), it (u, narsalar uchun); we (biz), you (sizlar), they (ular) olmoshlaridan foydalanib, qisqa gaplar tuzadilar. Oʻzbek tilida olmoshlarni puxta oʻzlashtirilsa, ularni qoʻllab gap tuzish osonlashadi</p>
<p>3. Nutq. Gap. (Ushbu boʻlimda nutqning ogʻzaki va yozma shakli, gap, gapda bosh harfning oʻrni, gapda qoʻllaniladigan tinish belgilari tushuntiriladi.)</p>	<p>3. Biz bajara olamiz. Ertaklar olami. (Ushbu boʻlimlarda oʻquvchilar harakatni anglatuvchi soʻzlarni, belgini bildiruvchi soʻzlarni , soʻzlar ishtirokida gaplar tuzishni, savollarga ha, yoʻq deb javob berishni oʻrganadilar.)</p>	<p>3. 1-sinf ingliz tili darsligida lugʻat berilishi lozim. Chunki ota-onalar uchun lugʻat zarur. Ota-onalar talabiga koʻra, boʻlim mavzularining nomi tarjimai bilan yozilishi kerak.</p>

2-sinf dasrliklari uchun

Ona tili darsligida berilgan mavzular	Ingliz tili darsligida berilgan mavzular	Fikr va mulohazalar
<p>1. 1-sinfda oʻtilgan mavzularni takrorlash. (Ushbu boʻlimda tovush va harflar, unli va undoshlar, tutuq belgisi, boʻgʻin, boʻgʻin koʻchirish qoidalari oʻrganiladi.)</p>	<p>1.Tovush va harflar. (Oʻquvchilar tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilish, harflarni yozishni, this is..., that is... olmoshlarini, hafta kunlarini oʻrganadilar.)</p>	<p>1. 2-sinf oʻquvchilari oʻzbek tilida harflarni yozma shaklda yozadilar, ingliz tilida bosma shaklda yozadilar. Bu esa oʻquvchilarning husnixatga oid bilimlari buzilishiga olib kelmoqda.</p>
<p>2. Jarangli va jarangsiz undosh tovushlar. Ularning harf bilan ifodalanishi. (Ushbu boʻlimda jarangli, jarangsiz undosh tovushlar talaffuzi, tekshiruvchi soʻz, aytilishida tushib qoladigan tovushlar, ketma-ket kelgan bir xil undoshlar grammatikasi oʻrganiladi.)</p>	<p>2. Artikllar. (a, an, the artikllarining qoʻllanishi yoki qoʻllanmaydigan hol-lari grammatikasi oʻrganiladi. Ular ishtirokida gaplar tuzishni, multimediyada berilgan topshiriqlarni bajarish koʻnikmalarini oʻrganadilar.)</p>	<p>2. Artikllar oʻzbek tili grammatikasida mavjud emas, lekin ingliz tilidagi bu artikllarni oʻrgatish uchun kishilik olmoshlaridan foydalaniladi. Shu sababdan ona tili darsligiga ham olmoshlar (1-sinfda kishilik, 2-sinfda kishilik, egalik olmosh-lari.) mavzusi kiritilishi kerak.</p>
<p>3. Soʻzlar. (Ushbu boʻlimda shaxs va narsa nomini, uning harakatini, belgisini, sanogʻini bildirgan soʻzlar, birlik va koʻplikdagi ot soʻzlar, atoqli otlarda bosh harflar, soʻzlarning maʼno turiga qarab soʻroq berish hamda tegishli belgilash, gap tarkibidagi soʻzlarni maʼno turlariga ajrata olish grammatikasi oʻrganiladi.)</p>	<p>3. Otlarda birlik va koʻplik. (Otlarning birlik va koʻplik shakli, -s, -es qoʻshimchalarining talaffuzi, qoʻllanish qoidalari grammatikalari oʻrganiladi).</p>	<p>3. Oʻzbek tilida ham, ingliz tilida ham birlik va koʻplik tushunchasi beriladi. Shunday boʻlsa-da, ona tili darsligiga 3-sinf darsligidagi -lar koʻplik qoʻshimchasi mavzusi 2-sinf ona tili darsligiga kiritilishi kerak. Chunki barcha soʻzlarga ham -lar koʻplik qoʻshimchasi qoʻshilavermaydi.</p>

<p>4.Gap. (Ushbu bo'limda gap tuzilishi, xabar, so'roq, his-hayajonli gaplar, ularda tinish belgilarining to'g'ri qo'llashi, gap chegarasini aniqlash, gapda birinchi so'zni bosh harf bilan yozish, gapning asosini aniqlash, gapda so'zlarning bog'lanish grammatikasi o'rganiladi.)</p>	<p>4. To be – “bo'lmoq” – “bor bo'lmoq” fe'li. Have (got) – “ega bo'lmoq”, “bor” fe'li. (am, is, are; have, has fe'llarining bo'lishli, bo'lishsiz shakllari, ularni so'roq gaplarda qo'llanish grammatikasi o'rganiladi.)</p>	<p>4. 2-sinf ona tili darsligida ham, ingliz tilida ham gaplar tuzish o'rganiladi, biroq tillardagi gap tuzish grammatikalari ikki xil. Gapning asosi mavzusi o'tilayotganda gapning ega va kesimini aniqlash qoidalari o'rgatiladi, lekin ega va kesim atamalaridan foydalanilmaydi. Agar 2-sinf ona tili darsligiga bu atamalar kiritilsa, o'quvchilarga ona tilimizda ega gap boshida, kesim gap oxirida kelishini, ingliz tilida esa egadan so'ng kesim kelishini tushuntirish qulayroq bo'ladi.</p>
<p>5. Nutq. Matn. (Ushbu bo'limda nutq turlari, rasm asosida og'zaki va yozma matn tuzish, reja asosida tayyor matnni qismlarga ajratib yozish, rasmlardan foydalanib, reja asosida hikoya tuzish va sarlavha qo'yish grammatikasi o'rganiladi.)</p>	<p>5. Olmoshlar. (Kishilik va egalik olmoshlarining shaxs-sonda qo'llanishi, ko'rsatish olmoshlari – that is..., this is... dan foydalanish grammatikalari o'rganiladi.)</p>	<p>5. 2-sinf ona tili darsligiga kishilik olmoshlari mavzusi oddiy gaplarda qo'llanilish qoidalari kiritib, III ta shaxsda kesim tarkibida bo'ladigan o'zgarishni o'qituvchi eslatib ketishi kerak.</p>
	<p>6. Oddiy hozirgi zamon fe'li. Can modal fe'li. (I, you, we, they – do, he, she, it – does; can modal fe'li; qila olmoq, qo'ldan kelmoq; mumkin, ruxsat ma'nosida) gapda fe'lning bo'lishli, bo'lishsiz, so'roq shakllarining grammatikalari o'rganiladi.</p>	<p>6. 2-sinf ona tili darsligida fe'llar harakat bildiruvchi so'z sifatida berilgan. Ingliz tili darsligida fe'llarning bo'lishli, bo'lishsiz, so'roq shakllari berilgan. Bu mavzularni ikki tilda teng o'rganish uchun 2-sinf ona tili darsligiga ham ish-harakatning bo'lishli va bo'lishsiz shakllari kiritilishi kerak.</p>
	<p>7. There is, there are (bor) iboralari. (birlik otlarda there is, ko'plikdagi otlarda there are qo'llanishi grammatikalari o'rganiladi.)</p>	<p>7. Otlarning birlik va ko'plikda qo'llanish grammatikasi ikki tilda ham o'rganiladi. Ona tili darsligiga birlik va ko'plik atamasi kiritilishi kerak.</p>
	<p>8. Gerund. (Otlashgan fe'llar). (Gerundiy fe'lining (-ash, -ish) qo'shimchasi, bu fe'lning yasali shakllari grammatikasi o'rganiladi.)</p>	<p>8. 2-sinf ona tili darsligida fe'llar harakatni bildiruvchi so'zlar sifatida oddiy gaplar tarkibida o'rganiladi. Fe'lning yasali shi o'tilmaydi.</p>
	<p>9. Sonlar. (Sonlarning harflarda ifodalanishi, “-” ishlatilish grammatikasi o'rganiladi.)</p>	<p>9. Sonlar mavzusi ikki tilda ham o'rganiladi, lekin ona tili darsligiga sonlarning yozilish qoidalari kiritilishi kerak.</p>
	<p>10. Predloglar. When? (qachon?), where? (qayerda?) so'roqlari, at, in, on predloglarining qo'llanish grammatikasi o'rganiladi.</p>	<p>10. 1-2-sinf ona tili darsligiga joy nomlarini bildiruvchi so'zlarga qayer? so'rog'ini berish qoidasi kiritilishi kerak.</p>

3-sinf darsligi uchun jadval

Ona tili darsligida berilgan mavzular	Ingliz tili darsligida berilgan mavzular	Fikr va mulohazalar
1. 2-sinfda o'tilgan mavzularni takrorlash. (nutq. gap. so'z, tovushlar va harflar. Bo'g'in, alifbo, tutuq belgisi. Sh, ch, ng harf birligini. Jarangli, jarangsiz undoshlar. Talaffuzda tushib qoladigan undoshlar. Yonma-yon kelgan bir xil undoshlar.)	1. 2-sinfda o'tilgan mavzularni takrorlash. (Artikllar, otlar birlik va ko'plikda qo'llanishi. Kishilik va egalik olmoshlari. Gerundiy fe'lining yasallishi shakllari.)	1. Agar 1-2-sinflar darsligiga otlardagi birlik, ko'plik tushunchalari, kishilik olmoshlari mavzulari kiritilsa, o'tilgan mavzularni takrorlash davrida mashqlarda turli topshiriqlar berish kerak.
2. Gap. (Gap maqsadiga ko'ra, turlari darak, so'roq, buyruq, his-hayajon gap)	2. Fe'l. (To be fe'li hozirgi zamonda. Can modal fe'li. Have (got) fe'li. Fe'llarning bo'lishli, bo'lishsiz, so'roq shakllari.)	2. Agar 1-2-sinflarda gapning bo'lishli, bo'lishsiz shakllari mavzusi kiritilsa, 3-sinfda gapning maqsadiga ko'ra turi o'rganilayotganda, fe'llarning bo'lishli, bo'lishsiz shakllarini ham mustahkamlashga doir mashqlar berilishi mumkin.
3. Gap bo'laklari. Bosh bo'laklar. (Ega va kesim.) Ikkinchi darajali bo'laklar. Gapda so'zlarning bog'lanishi. Ularni tegishli belgilash o'rganiladi.)	3. Oddiy hozirgi zamon. (Oddiy hozirgi zamonda darak gap, so'roq gap, inkor gapning yasallishi grammatikasi.)	3. Ingliz tili darsligiga gap bo'laklarini, ega va kesimni aniqlash mahsuloti kiritilishi kerak. Shunda o'quvchilar ikki til grammatikasidagi farqni yanada chuqurroq tushunib, ingliz tili didaktik o'yinlarida o'qituvchidan ko'ra faolroq ishtirok etadi.
4. So'z tarkibi. (O'zak va o'zakdosh so'zlar. Qo'shimchalarni aniqlash. So'z yasovchi -chi, -la, -li, -kor, -dosh, -siz qo'shimchalar. So'zlarni o'zaro bog'lovchi -ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalar.)	4. Ko'rsatish olmoshlari. (This, that, these, those olmoshlarining birlik va ko'plikda, uzoq va yaqindagi narsalar uchun qo'llanish grammatikasi.)	4. O'quvchilar ingliz tili darsligida o'rganilayotgan kishilik va egalik olmoshlarini o'zlashtirishlari mumkin, lekin ko'rsatish olmoshlari ularni chalg'itadi. Shuning uchun ko'rsatish olmoshlari mavzusini darslikdan chiqarib tashlash kerak.
5. So'z turkumlari. Ot. (Ot so'zlar va so'roqlari. Otlarda birlik va ko'plik. -lar qo'shimchasi. Ot yasovchi -chi, -kor, -dosh, -zor, -loq qo'shimchalar. Atoqli otlarda bosh harf. Otning ma'no turlari.)	5. There is, there are iboralari. (There is birlikdagi biror narsaning, there are ko'plikdagi biror narsaning borligini aytishda ishlatiladigan til qurilmalari grammatikasi.)	5. Agar otlardagi birlik ko'plik, -lar qo'shimchasi 1-2-sinflarda o'rganilsa, 3-sinfda bu mavzular murakkab gaplar tarkibida yoki she'r, maqol, topishmoqlar tarkibida o'rganilishi mumkin. Ot yasovchi qo'shimchalar 4-sinf darsligiga olinishi kerak.
6. Sifat. (Sifat so'zlar. So'roqlar. Gapda bog'lanishi. O'z va ko'chma, ma'nodosh, qarama-qarshi ma'no-li sifatlar. Sifat yasovchi -li, -siz, -dor. qo'shimchalar.)	6. Fe'lining "-ing" shakllari. (Fe'llarga "-ing" qo'shilganda grammatik qoidalar.) Sonlar (1 dan 31 gacha bo'lgan sonlarning yozilishi grammatikasi.)	6. Ingliz tili darsligida ko'proq olmoshlar va fe'llar grammatikasiga e'tibor qaratilgan. Ingliz tili darsligiga sifat so'zlar, ayniqsa, shaxs belgisini bildiruvchi sifat so'zlar kiritilishi kerak. Sifat yasovchi qo'shimchalar 4-sinf darsligiga, sifat ma'no turlari 3-sinf darsligiga kiritilishi kerak.

7. Son. (Son so'zlar va so'roqlar. Sanoq sonlar. Tartib sonlar. -nchi, -inchi qo'shimchalari. Sonlarning yozilishi. Sonlarning gapdagi vazifasi.)	7. Predloglar. (Payt predloglari at, in, on; O'rin-joy predloglari in, on, at, under, on the right, on the left, between, opposite, next to ning qo'llanishi grammatikasi. (By) va (on) predloglari.)	7. 3-sinf ona tili darsligida sonlar mavzusini o'tilayotganda uch, to'rt xonali sonlarni so'z bilan yozish mashqlarda berilishi kerak. Chunki bir, ikki xonali sonlarni so'z bilan yozish makalari 1-sinfdayoq o'rgatiladi.
8. Fe'l. (Fe'l so'zlar va so'roqlari. Ma'nosi yaqin va qarama-qarshi bo'lgan fe'llar. Harakatning 3 xil paytda bajarilishi. Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar. Fe'l yasovchi -la, -illa, -ulla qo'shimchalar.)	8. Buyruq gaplar. (Bo'lishli buyruq gap, inkor buyruq gaplarning yasalishi grammatikasi.)	8. Fe'ning bo'lishli va bo'lishsiz shakllari quyi sinflarda, 3-sinfda esa fe'l zamonlari o'rgatilsa bo'ladi. Chunki fe'l zamonlari ingliz darslarida qisman o'rganilmoqda. Fe'l yasovchi qo'shimchalar mavzusi 4-sinf darsligiga olinishi kerak.
	9. Sifat darajalari. (Sifatlarning oddiy, qiyosiy, orttirma darajalarining yasalishi grammatikasi.)	9. Ingliz tili darsligidan sifat darajalari mavzusini chiqarib tashlash lozim. Uning o'rnida sifatning ma'no turlarini o'rgatish kerak.
	10. Hozirgi davomli zamon fe'li. (Hozirgi davomli zamon fe'lining shaxs – sonda va bo'lishli bo'lishsiz shakllarining yasalishi shakllari.)	10. Ingliz tilidagi hozirgi davomli zamon fe'lining mavzusini olib tashlash kerak. Chunki bu mavzu bola yoshiga mos emas.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida ta’lim-tarbiya xususida so’z yuritar ekan, “Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo’lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim va tarbiya olishlariga bog’liq”, deb ta’kidlaydi. Yurtimizning qayerida bo’lmasin, ta’lim olayotgan har bir o’quvchi uchun yoshiga mos darsliklar ishlab chiqishda, ularni yanada takomillashtirishda ustoz va murabbiylarning fikr-mulohazalarining ahamiyati katta. Takomillashtirilgan bunday darsliklardan o’quvchilar bilim olishi uchun bir muncha qulayliklar yaratilgan bo’lar edi. Chunki bugungi barcha sa’y-harakatlarimiz farzandlarimizning kelajagi uchun poydevordir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov. I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.
2. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 1-2-3-4-sinflari uchun ona tili darsliklari. – T., 2014.
3. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 1-2-3-sinflari uchun ingliz tili darsliklari. – T., 2015.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda “Chet tillarni o’rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 1875-sonli qarori.

Anvar HAYITOV,

Nizomiy nomidagi TDPU magistranti

BOSHLAG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING SHAXSIY IJODIY QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchisining shaxsiy ijodiy qobiliyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bola shaxsini tarbiyalash uchun kerak bo'ladigan ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha qator tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Pedagogik qobiliyat, ijodiy qobiliyat, evristik ijodkorlik, kreativ ijodkorlik, ijodiy faoliyat, ijodiy fikrlash.

В данной статье речь идет о формировании личных творческих способностей учеников начальных классов. Даны рекомендации по развитию творческих способностей учащихся.

Ключевые слова. Педагогические способности, творческая способность, эвристическое творение, креативное творение, творческая деятельность, творческое мышление.

This article is devoted to personal creative skills of primary grade pupils. Also there given recommendation on developing creative abilities of pupils.

Key words. Pedagogical ability, creative ability creativeness, evristic creative works, creative activity, creative idea.

O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturda boshlang'ich ta'lim – uzluksiz ta'lim tizimining turi (pog'onasi) ekanligi qayd etib o'tilgan. Shuningdek, dasturda shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyeksi va obyeksi, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchisi ekanligi ta'kidlangan hamda asosiy e'tibor kadrlarni har tomonlama mukammal, bilimli, qobiliyatli, irodali va o'z kasbining mutaxassisi bo'lishi uchun bir qancha ishlarni amalga oshirish chora-tadbirlari ishlab chiqilgan va ular hozirgi kunda amalga oshirilmoqda.

Pedagogik qobiliyatning yuzaga kelishida boshlang'ich sinf o'qituvchisidagi nafaqat kasbiy bilimlarning mavjudligi bilan kafolatlanadi, balki unda ijodkorlik qobiliyatiga bo'lgan ishtiyoq, layoqat va intellekt ham muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, eng asosiysi har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z kasbi va fanini hurmat qilishi, qadrlashi hamda o'z pedagogik faoliyatiga nisbatan qiziqishlari juda katta ahamiyatga ega. Agar o'qituvchi o'z kasbi va faniga qiziqmasa, bunday o'qituvchida hech qanday pedagogik qobiliyatlar rivojlanmaydi, bu holat amalga oshirilganda ham juda qiyin kechadi. Shunday ekan, unda nafaqat ijodkorlik qobiliyatini, balki pedagogik qobiliyatlarning boshqa turlarini rivojlantirish uchun o'qituvchi o'z kasbiga nis-

batan hurmatda bo'lishi va unga qiziqishi shart. O'z kasbiga qiziqqandan so'ng esa unda o'z-o'zidan ijodiy faoliyatlar rivojlanadi, ya'ni ijodkorlik qobiliyati vujudga keladi. Ular pedagogik faoliyatning samarali amalga oshirishda o'z faniga ijodkorona yondashishga va shu yondashish natijasini dars jarayonida o'quvchilarning har tomonlama bilimlarini oshirishda muhim ro'l o'ynaydi.

Ijod va ijodkorlik murakkab jarayon bo'lib, o'qituvchi ijodiy faoliyatining asosiy qismini tashkil qiladi. Chunki bular o'qituvchining fikrlashi, dunyoqarashi, mustaqil va erkin faoliyat ko'rsatishi, xotirasi, diqqati, ilmiy tafakkuri va irodasi bilan chambarchas bog'langandir. Bu esa o'qituvchidan juda katta matonat va mehnatni talab qiladi.

Quyida ijodga taalluqli bir necha tushunchalarga to'xtalib o'tamiz:

Ijod – insonning yangi moddiy va ma'naviy ne'matlar yaratish faoliyati. Unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati, irodasi faol ishtirok etadi, butun bilimi, tajribasi, iste'dodi namoyon bo'ladi.

Ijod dastlab inson tasavvurida tug'iladi, keyin ijodga taalluqli masalalar yuzasidan izlanishlar olib boriladi va shu tarzda ijodiy faoliyat davom etadi.

Ijodiyot – ijod etuvchi, yaratuvchi, bunyodga, vujudga keltiruvchi.

Ijodiy qobiliyatlar – bu yangilik yaratish zarurligi va mumkinligini tushunish, muammoni ifodalay olish, g'oyani ilgari surish uchun kerak bo'ladigan bilimlarni ishga sola bilish qobiliyatlari, farazni nazariy va amaliy tasdiqlash, muammoni hal qilishni izlash hamda topish, natijada yangi asl mahsulotlar yaratish (ilmiy kashfiyot, ixtiro, san'at asari va h.k.) qobiliyatlaridir.

Ijodkorlik – bu avvalo, mehnatga ijodiy munosabatda bo'lishni tarbiyalash, yangi bilimlarni o'zlashtirishni uddalay olish, maqsad sari intiluvchanlik, g'alaba uchun kurash, o'z-o'zini takomillashtirish va o'zlikni anglashdir. Bu tushunchalar o'qituvchi egalashi lozim bo'lgan va o'z ijodiy faoliyatida o'z-o'zidan paydo bo'ladigan tushunchalar hisoblanadi.

Adabiyotlarda pedagogik qobiliyatlar sirasida aynan, ijodkorlik qobiliyati to'g'risida bir qancha akademik olimlar o'z fikrlarini bildirib o'tgan. Jumladan, akademik X.A.To'raqulov quyidagi takliflarni bildirib o'tadi.

O'qituvchidagi shaxsiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda umumpedagogik qobiliyatlar asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchida bu umumpedagogik qobiliyatlarining mavjudligini tekshirishda quyidagi qobiliyat qirralariga ahamiyat berish lozim:

- didaktik qobiliyat;
- akademik qobiliyat;
- tashkilotchilik qobiliyat;
- gnostik qobiliyat;
- perseptiv qobiliyat;
- kreativ qobiliyat;
- nutqiy malakalar;
- tadqiqotchilik qobiliyati;
- istiqbolni ko'ra bilish (pedagogik tasavvur, prognoz) qobiliyati;
- diqqatni to'g'ri taqsimlay olish qobiliyati;
- o'z ijodi natijalarini pedagogik faoliyatda joriy qilishdagi pedagogik samaradorliklarni aniqlash mezonlaridan samarali foydalanish qobiliyati va shu kabilar.

O'qituvchi ijodiy faoliyati bevosita uning shaxsiy ijodiy rejasiga bog'liq bo'lib, u quyidagi manbalarga tayanilishi lozim:

- ilmiy-nazariy, ilmiy-uslubiy, pedagogik, psixologik boshqa uslubiy manba va adabiyotlarga;
- mavzuga taalluqli ilmiy-tadqiqot ishlari, natijalari va ularning ta'limni rivojlantirishdagi pedagogik samaralariga;
- axborot va axborot texnologiyalariga, shuningdek, Internet xizmatidan foydalanib, ta'limni texnologiyalashtirishga;
- mavzuga mos xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiyalarda ko'tarilayotgan dolzarb muammolar yechimiga;
- mavzuga mos davra suhbatlari, ilmiy-uslubiy seminarlar faoliyatiga.

Bu qayd etilganlar bo'yicha xulosa qiladigan bo'lsak, har qanday o'qituvchi, avvalo, ijodkor bo'lishi kerak, ayniqsa, uning shaxsiy ijodiy faoliyati bu sohada olib boriladigan tadqiqotlar sifat darajasini yanada yuqori ko'tarishga muhim asos bo'ladi.

Yuqorida o'qituvchi amalga oshirishi mumkin bo'lgan qobiliyat turlari va izlanishlar olib borishi mumkin bo'lgan manbalardan foydalangandan so'ng, ijod o'zining rivojlantiruvchi funksiyasini amalga oshiradi.

Ijodning rivojlantiruvchi funksiyasi – bu ta'lim-tarbiya jarayonini o'zaro uzviy bog'lab olib borish uchun xizmat qiladi va shaxsning intellektual (texnik-texnologik fikrlashi va tasavvuri, xotirasi), sezgirlik va o'z xohishi bilan intilish kabi jihatlarga erishganlik darajalarini o'z ichiga oladi. Shu ma'noda fandagi hozirgi zamon ishlab chiqarishning umumiy ilmiy-texnik tomonlarini ochib beruvchi qonun va tushunchalar orasidagi bog'lanishni o'rgatishi ijodkorlik faoliyati mohiyatini tashkil qiladi. Shu sababli, bu faoliyatni o'qituvchilarni o'z kasbiy faoliyatida samarali mehnat qilishga tayyorlashning muhim vositasidir. Aynan shu ijodkorlik faoliyatining rivojlantiruvchi funksiyasi mohiyatini ifodalaydi.

Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatleri o'qituvchining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik – bu sifat jihatidan yangi, haqiqiy va takrorlanmas biror yangilikni paydo qiluvchi faoliyatdir.

O'qituvchida mavjud bo'ladigan ijodkorlik bosqichlarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Ijodkorlikda belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi, ijod qilishga layoqatli bo'lgan o'qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlar namoyon bo'ladi.

Evristik ijodkorlik, jamiyatda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi, ya'ni uning asosiy g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivikasiya qilish va ularning haqiqatga yaqinligini (ehtimoligini, ishonchligini) izchil amalga oshirish va bunda yangi holatda dadil harakat qilish qobiliyati, fikrlash jarayoni asosida tafakkurni rivojlantirish kuzatiladi.

Kreativ ijodkorlikda o'qituvchi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi, mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilargina bunga erishish mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, o'qituvchi shaxsiy ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda foydalanishi mumkin bo'lgan manbalar har qanday boshlang'ich sinf

o'qituvchisi ijodiy qobiliyatning quyidagi kategoriyalaridan foydalanish tavsiya qilinadi. Bular:

- ijod;
- ijodiy fikrlash;
- ijodiy faoliyat;
- ijodkorlik;
- kasbiy faoliyati davomida duch keladigan muammolarga ijodkorona yondashish;
- adabiyotlar ustida to'g'ri va ijodiy ishlay bilish qobiliyati;
- o'z ijodiy faoliyatini nazorat qila bilish va kerakli tuzatishlarni kirita olish qobiliyati va shu kabilar.

Yuqoridagi mualliflarning fikrini inobatga olgan holda ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy qobiliyati "nafaqat o'qituvchi faoliyatini yuksaltiradi, balki bola shaxsini tarbiyalashda va bilim berishda yuqori natijalarga erishishning muhim omili" sifatida e'tirof etish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, pedagogik faoliyatda o'qituvchining o'z kasbini qadrlashi, hurmat qilishi va qiziqishi ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishiga sabab bo'ladi va bu quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- ta'limning sifat samaradorligi oshadi;
- o'qituvchida ijodiy qobiliyat yanada takomillashadi;
- bu qobiliyat orqali ilg'or g'oyalar hamda yangiliklar yaratiladi va ta'lim jarayoniga tatbiq etiladi.

Ko'rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan muammoning asl mohiyati va tushunchalari rivojlanmoqda va pedagogik qobiliyat bilan bog'liq bo'lgan omillar (xususiyatlar, ijodiy qobiliyatlar, tavsiflovchi belgilar) hozirgi kungacha dolzarbligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod – O'zbekiston taroqqiyotining poydevori.* – T.: Sharq, 1997.
2. *To'raqulov X.A., Hasanboyev J.J., Usmonov N.O' va b. Ilmiy tadqiqod metodologiyasi.* – T.: Fan texnologiya, 2011. 55-56-b.
3. *O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti.* – T.: 58-59-b.
4. *Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat.* – T.: Iqtisod moliya, 2011, 54-b.

Hazrat JABBOROV,

O'zbekiston Milliy universiteti Psixologiya kafedrası
katta ilmiy xodim-izlanuvchisi

SHAXSLARDA MAFKURAVIY IMMUNITET SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlari xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, mafkuraviy kurashlar, mafkuraviy tahdidlar, globallashuv, ommaviy madaniyat ko'rinishlari, inson ongini zaharlovchi mafkuralar va unga qarshi shaxslarda shakllanishi lozim bo'lgan mafkuraviy immunitetning psixologik mexanizmlari (o'zlikni anglash, milliy iftixor, milliy g'urur, milliy qiyofa, milliy xarakter, insonparvarlik g'oyalari, bunyodkor g'oyalar) psixologik jihatdan tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar. Mafkuraviy immunitet, milliy mafkura, psixologik mexanizm, milliy istiqlol g'oyasi, ijtimoiy hodisalar, ijtimoiy ong.

В статье раскрыты психологические механизмы формирования идеологического иммунитета учащихся общеобразовательных школ. Также исследованы в психологическом плане такие вопросы, как идеологические противоборства, идеологические угрозы, глобализация, виды массовой культуры, идеи, направленные на отравление сознания человека и психологические механизмы формирования идеологического иммунитета (познание самого себя, национальная гордость, национальное самосознание, национальный характер, идеи гуманизма и созидания).

Ключевые слова. Идеологический иммунитет, национальная идеология, психологический механизм, идея национальной независимости, социальные ситуации, общественное сознание.

This article considers psychological mechanisms of forming ideological immunities (in the example of pupil). This research work mostly represents psychological sites of ideological conflicts, threats, globalization, different forms of mass culture, threats and ideological immunities and mechanisms (self-consciousness, national proud, national image, character, humanitarian ideas) against them.

Key words. Ideological immunity, national ideology, psychological mechanism, idea of national independence social event, social consciousness.

Bugun jahon siyosiy muhitida mafkuraviy tahdidlar va kurashlar tobora avj olib borayotgan bir davrda shaxslarda (ayniqsa, maktabgacha yosh, kichik maktab yoshi, o'smirlik) barqaror “mafkuraviy immunitet”ni shakllantirish yo'llari juda muhim masala sifatida qaralmoqda. Zero, har bir insonning shakllanishida, o'zligini anlashda, o'zligini qaror toptirishda hamda davlatning rivojlanishida bunyodkor g'oya va mafkuralarning o'rni beqiyosdir.

Fuqarolarning yurtimizda va uning tashqarisida sodir bo'layotgan ijtimoiy hodisalar-ga, yakka voqelikka, shaxslararo va millatlararo muomala xususiyatiga, umuminsoniy hamda milliy qadriyatlarga nisbatan munosabati ijtimoiy makro (katta) va mikro (kichik) muhitning harakatlantiruvchi kuchini o'zida mujassamlashtiradi.

Yosh avlodni mafkuraviy tafakkurini oshirish uchun umumta'lim muassasalarda "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari" darslari o'qitilmoqda. Biz tadqiqotimiz davomida shunga amin bo'ldikki, hozirgi kunda maktab ta'limida psixologiya (shaxsning o'zligini anglashga va to'laqonli o'zligini qaror toptirishga yo'naltirilgan) fanlari mavjud emas, vaholanki, psixologiya darslari maktab yoshidagi o'quvchilar ongiga milliy istiqloq mafkurasini singdirishimizda yana bir qo'shimcha kuch bo'lar edi.

"Mafkuraviy immunitet – ma'naviy barkamol, irodasi baquvvat, iymoni butun shaxsni tarbiyalashda, har qanday reaksiya, buzg'unchi xarakterdagi g'oyaviy tashabbuslarga bardosh bera oladigan yoshlarni tarbiyalashda qo'l keladi", deb ta'rif beriladi falsafiy qo'musiy lug'atda. Mafkuraviy immunitet, o'z navbatida, shaxsni to'g'ri yo'ldan "ozish"dan, turli yo'llarga adashib kirib, keyin pushaymon bo'lishlardan, baxtsizlikdan, millatni esa parokandalikdan, parchalanishlardan, sinfiy yoki mahalliy bo'linishlardan asrab qoladi. Demak, mafkuraviy immunitet – davlat va millatning ma'naviy birligi, ma'naviy sog'lomligini himoya qiluvchi g'oyaviy qalqon vazifasini bajaradi. Buni o'z vaqtida mamlakatimiz Birinchi Prezidenti I.Karimov: "Farzandlarimiz yuragida ona Vatanga, boy tariximizga, ota-bobolarimizning muqaddas diniga sog'lom munosabatni qaror toptirishimiz, ta'bir joiz bo'lsa, ularning mafkuraviy immunitetini kuchaytirishimiz zarur" ekankigini alohida ta'kidlaganlar. Shu bois shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifa bo'lmog'i kerak. Yuqoridagilarni inobatga olib, tadqiqotimiz maqsadini shakllantirdik:

- shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlariga bog'liq omillarni o'rganish;

- shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishida psixologik bilimlar, ko'nikma, malaka va motivlarning rolini aniqlash;

- shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlari bilan bog'liq empirik ma'lumotlar to'plash va uning natijalarini tegishli psixologik mezonlar asosida tahlil qilish;

- shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlariga ta'alluqli konsepsiya ishlab chiqish.

Tadqiqotimizning maqsadidan kelib chiqib, ishning vazifalari shakllandi. Ular quyidagilar:

- ta'lim tizimida mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi xususiyatga ega bo'lgan fanlar tuzilmasi holatini aniqlash;

- shaxslarda mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi psixologik omillarni tahlil qilish;

- barcha soha vakillarida mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi psixologik modelni ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq qilish.

Shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlar tarkibida milliy mafkuraning mustaqilligi, mustahkamligi, barqarorligi, qudratliligi mamlakatimiz fuqarosi istagi, intilishi, faoliyat rejasi, xulq odobi, yaqqol rejasi va vazifasi bilan bevosita uyg'unlashuviga bog'liqdir.

Insonning ijtimoiy hodisalarga, holatlarga, voqelikka nisbatan munosabatining psixologik mohiyati uning ongli, faol, yaxlit, maqsadga yo'naltirilgan, ijtimoiy shartlangan shaxsiy tajribasining tizimiga asoslangan muvaqqat aloqalarning ham obyektiv (tabiiy), ham subyektiv (shaxslararo munosabatga oid) jabhalarining majmuasidan iboratligidadir.

Shaxslarning mafkuraviy immunitetini hayotga, insonlarga, davlat rivojiga nisbatan munosabat bildirish shakllarini quyidagicha psixologik ko'rinishlarga ajratdik:

- aqliy (ratsional: fikrlash, ijodiy izlanish, anglash, tushunish);
- emotsional (hissiyotga berilish, yuksak his-tuyg'ular zamirida);
- onglilik (ongostillilik, ongsizlik va o'ta onglilik);
- obyektiv (tabiiy sharoitlar, irsiy belgilar, tug'ma mayllar);
- subyektiv (hayot davomida shakllangan ichki shaxsiy fazilatlar negizida);
- umumiy (xalq, omma, millat, elat va millatlararo birlik);
- xususiy (yakka shaxs tarzida).

Hodisa va voqeliklarning xalq tomonidan baholanishi va berilgan bahoning xalqchiligi yoki uning his-tuyg'ulari, emotsional kechinmalar tazyiqi ostida amalga oshirilganligi kayfiyat, shijoat, asabiylashishi (affekt) zo'riqish, tanglik (stress) jarayonlarida yuzaga keladi. Ijtimoiy hodisalar bilan g'oyalar, mafkuralar o'rtasidagi jarayonlarning o'zaro muvofiqligi, mutanosibligi, mosligi yoki ularning bir-biriga nisbatan zidligi, qarama-qarshiligi, nizoli, mojaroli xususiyatga ega ekanligi ommaviy baholashning asosiy ko'rsatkichi (mezoni) vazifasini o'taydi. Mazkur mafkura va baholashning zamirida har xil xususiyatli ovozlar, mish-mishlar, vasvasalar, parokandaliklar tug'ilishi va keng ko'lamda tarqalishi mumkin.

Ijtimoiy hodisalar va holatlarni baholash yakka shaxs, guruh, jamoa tomonidan taqlid (imitatsiya), yuqtirish (yuqish), ishontirish, ta'sir o'tkazish kabi vositalar orqali ijtimoiy turmushda amalga oshadi.

Insonning biror bir holatga yoki narsaga taqlid qilishi ixtiyoriy tarzda hosil bo'lsa, ommaviy yuqish esa ixtiyorsiz ravishda vujudga keladi. Tabiatda yoki jamiyatda sodir bo'lgan voqelik yuzasidan dalillar keltirish, bildirilgan fikrni mantiqiy shakllar yordamida asoslash tufayli inson shu narsaga ishontiriladi, buning natijasida fikrlarda, mafkuralarda umumiylik yuz beradi.

Yakka shaxsga yoki muayyan guruhga ta'sir o'tkazishdan iborat vosita orqali hodisalarga baho berishda rag'batlantirish, jazolash, qo'rqitish, homiylik qilish, vasiylik, va'da berish yo'llaridan foydalaniladi.

Yuzaga kelgan, sodir bo'lgan hodisani ommaviy tarzda baholash jamoa a'zolarining aql-zakovatiga, madaniy va mentalitet darajasiga, mentalitet ko'rsatkichiga, qarashlariga, e'tiqodlariga (maslagiga), fikrlashning mustaqilligiga, ijodiyligiga, fikrlarning chuqurligi, teranligi va tezligiga, favqulodda yuzaga kelgan yaqqol sharoitga bog'liqdir.

Ijtimoiy munosabatlar omma (fuqarolar) orasidagi **stereotiplar** (ajdodlar o'gitlari, xulq-atvor meroslari)ga, **assotsatsiyalar** (hodisalarning o'xshashligi, yondoshligi, qarama-qarshiligi)ga, **identifikasiya** (kattalarning ijobiy sifatlarini o'zlashtirish, gohida illatlarini ham egallash)ga, **refleksiya** (kelajakda amalga oshirish rejalashtirilgan ezgu niyatni aniq baholash, oqilona nazorat qilish, bashorat etish)ga, **antitsipasiya** (istiqbol rejasining modelini yaratish)ga asoslanadi.

Fuqarolarning ijtimoiy ongida eski mafkura qoldirgan izlarni, sarqitlarni batamom siqib chiqarish uchun quyidagi holatlarning xususiyatlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

– eski o'rnashib qolgan g'oyalar bilan yangi g'oyalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar hamda munosabatlar tizimi (meros, ichki kurash, ziddiyat, nizo, mojaro va boshqalar);

– ijtimoiy ong bilan milliy g'oyalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar (an'analar, axloq-odob, urf-odatlar, rasm-rusumlar, marosimlar, milliy qiyofa, milliy tuyg'u, milliy xarakter, milliy ta'b, milliy til, milliy kuy, milliy musiqa va h.k.);

– hozirgi zamon kishisining his-tuyg'usi, kayfiyati, e'tiqodi, motivatsiyasi, intilishi, talabgorligi hamda qadriyatlar, turmush tarzi, odatlar, xulq-atvor va tajriba malakalari o'rtasidagi aloqalarni qat'iy ravishda mustahkamlash;

– individual va ijtimoiy ongga milliy g'oyalar, qarashlar, e'tiqodlar, ommaviy faollik harakatlari ta'sirchanligini singdirish;

– ma'naviyat bilan ijodiyot, motivlar bilan qadriyatlar uyg'unligini kuchaytirish;

– ijtimoiy psixologiyaning fenomenlaridan (imitatsiya, stereotipizatsiya, identifikatsiya, atraksiya, yuqish, suggesteziya, antiitsipatsiya, ommaviy xulq kabilaridan) unumli foydalanish.

Shunday qilib, shaxslarda mafkuraviy immunitet shakllanishining psixologik mexanizmlarida vatanparvarlik, fidoyilik tuyg'ulariga asoslangan, ajdodlarimizning buyuk merosidan, ta'limotidan kelib chiquvchi milliy mafkura davlatimiz uchun ijtimoiy zaruriyatdir, ma'naviy mustaqilligimiz ne'mati va mahsulidir. Milliy mafkuraning psixologik tarkibiy qismlari quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

– mustaqillik his-tuyg'usi va uni fuqarolar tomonidan haqqoniy ravishda idrok etish;

– fidoyilik, jasorat, mehnatsevarlik negizida quriladigan umumiy safarbarlik;

– ko'p millatli O'zbekiston xalqining vatanparvarligi;

– milliy ma'naviyatni egallash, kelajakni rivojlantirish, komil insonlikka erishish uchun betinim izlanish, axloqiy, aqliy zaxiralarni ro'yobga chiqarish;

– milliy mafkurani fuqarolar ongiga xalqchil va tushunarli qilib singdirish;

– milliy o'zlikni anglash, vatanga, qadriyatlarga, ajdodlarimiz xotirasiga, ona diyorumizning ko'p ming yillik buyuk tarixiy o'tmishiga sadoqatini shakllantirish va barqarorlashtirish;

– shaxslarda o'zligini to'laqonli anglagan va to'g'ri qaror toptirgan holda ijtimoiy me'yorlarga hurmat va rioya qilishi, vatan, jamiyat oldidagi ijtimoiy rolini, burchini, mas'uliyatini to'laqonli anglash bilan bog'liq psixologik omillar.

Bizningcha, mafkuraviy immunitet shakllanishida axloq va odob malakalarini egalash, ota-ona va kattalarni hurmat qilish, samimiylik, inoqlik, qadr-qimmat, viqor, vijdoniylik, iffatlilik, o'zaro yordam singari insoniy sifatlarning barqarorlashuvi juda ahamiyatlidir. Zero, xalqimizning his-tuyg'usidagi tug'ishganlariga nisbatan iliq munosabat, qarindosh-urug'chilik rishtalari milliy ruhiyatimizni aks ettiradi.

Yuqoridagi fikrlarimizni umumlashtirib xulosa qilganda, mamlakatimiz o'z xalqi tanlagan ochiq erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan kuchli demokratik huquqiy davlat qurish yo'lini bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Vatanimizni yanada mustahkamlash maqsadida mafkuraviy immunitetni tarkibiy qismlari hisoblangan milliy g'urur, milliy o'zlikni anglash, milliy qadriyatlarni tiklash doimiy faoliyatimizga aylanishi kerak. Millatning milliy xarakterini, mentalitet xususiyatlarini, etnopsixologik jihatlari kabi sifatlarni barqaror va to'laqonli shakllanishiga hamda eng asosiysi milliy istiqloq mafkurasini yoshlar ongiga singdirish barcha soha vakillarini birday oliy va muqaddas burchiga aylanmog'i zarur. Shundagina biz shaxslarda mafkuraviy immunitetini kuchli, barqaror va sog'lom tizimi shakllanishiga erishgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – T.: Ma'naviyat, 2008. 34-b.
2. Karimov I.A. *O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida*. – T., 2012. 27-b.
3. Karimova V., Umarov A., Qur'onov M. *Milliy istiqloq g'oyasini xalqimiz ongiga singdirish omillari va vositalari*. – T.: Yangi asr avlodi, 2001. 53-b.
4. Qodirova M. *Yoshlar ongida g'oyaviy dunyoqarashni shakllantirish*. – T.: Yangi asr avlodi, 2002. 25-b.
5. G'oyibnazarov Sh. *Ommaviy madaniyat*. – T.: O'zbekiston, 2012. 49-b.

Madina BADRITDINOVA,
Namangan Davlat universiteti o'qituvchisi

TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TAFAKKUR RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'smirlarning tafakkuriga xos kognitiv uslubning namoyon bo'lishi, uning o'ziga xos jihatlari, va rivojlantirishning psixologik xususiyatlari haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar. Kognitiv uslub, tafakkur, jarayon, ta'lim, psixologiya, o'smirlik, individual xususiyat.

В этой статье раскрываются особенности мышления подростков, их когнитивной деятельности, определены особенности психологического развития учащихся в процессе обучения.

Ключевые слова. Когнитивный стиль, мышление, процесс, психология, обучение, подросток, индивидуальные особенности.

This article highlights special point of youth thinking, their cognitive activity and psychological peculiarities of the cognitive development in the process of educational activity.

Key words. Cognitive style, thinking, process, education, psychological, youth, individual peculiarity.

Bugungi islohotlar davri o'qitishning samarali metodlarini yaratish, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirish, inson shaxsini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning yetakchiligini ta'minlashni, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his-tuyg'ularini e'tiborga olib, ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Mamlakatimizning Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'lim sohasiga ham milliy didaktik nuqtayi nazardan yondashib, uni quyidagicha ta'riflagan edilar: “Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchanlik faolligini baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo'ladi, kasb-kori, mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi”¹.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, pedagogik jarayondagi ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish uchun o'qitish sifatini tubdan yangilash, o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi munosabatini yo'lga qo'yish, o'zaro sog'lom raqobat muhitini qaror toptirish va yangicha yondashuvlarni amaliyotga joriy etishimiz zarurdir.

O'quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi ular tafakkurining tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi va boshqa bir qator xususiyatlariga

¹ Karimov I.A Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.

bog'liqdir. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida o'quvchilarning tafakkuriga xos kognitiv uslubini o'rganish va diagnostika qilish muhim ahamiyat kasb etadi, ularni rivojlantirish esa zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir.

O'smirlik davridagi bolalarda ta'lim jarayonida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrda o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida progress sodir bo'lib, ilmiy-nazariy bilimlarni egallab olishi, tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo'la boshlaydi. Umumiy o'rta ta'lim muassasasida o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun xizmat qiladi. J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri – til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi". Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan o'smir tafakkurining yangi imkoniyatlarini yaratadi.

11–12 yoshdan boshlab o'smirlarda mantiqiy fikrlash rivojlana boshlaydi. O'smirlar bu yoshda kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o'rganadi. Xolodnayaning fikricha, o'smirlar tafakkurning nazariy darajasiga qanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi, uning intellektual jihatdan rivojlanishini ham belgilab beradi.

O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qiziquvchanlik hamda atrofdagilarga o'z layoqatlarini namoyish etish, shuningdek, ularda atrofdagilar tomonidan yuqori baho olish ehtiyojining mavjudligi bilan belgilanadi. O'smirning kattalarga beradigan savollari mazmunli, mulohazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli farazlarni keltira oladilar, taxminiy fikr yuritib, tadqiqot o'tkaza oladilar hamda ma'lum bir masala bo'yicha muqobil variantlarni taqqoslay oladi. O'smirlarning tafakkuri ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi.

O'smirlarda o'quv faoliyatida namoyon bo'ladigan tafakkurga xos bo'lgan uslubni o'rganish maqsadida 3 ta umumiy o'rta ta'lim maktabidan jami 92 nafar 15 yoshli o'smirlar ustida tajriba-sinov ishlari o'tkazildi. Tadqiqotda A.A.Alekseyeva va L.A.Gromovalar tomonidan 1993-yilda ishlab chiqilgan "Tafakkur uslubini aniqlash" so'rovnomasidan foydalanildi. O'tkazilgan tadqiqot jarayonida erishilgan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

“Tafakkurning individual uslubini aniqlash” testi natijalari tahlili

Tafakkur tiplari	Sintezatorlik	Idealistik	Pragmatiklik	Realistik	Analitiklik	Natijalar % hisobida
1-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining natijalari (jami 30 nafar o'quvchi)	2.7	21.2	2.9	3.0	5.7	35.5
2-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining natijalari (jami 31 nafar o'quvchi)	3.1	15.3	3.2	2.5	6.3	30.4
3-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining natijalari (jami 31 nafar o'quvchi)	2.9	20	2.6	3.2	5.4	34.1
Umumiy natijalar % hisobida	8,7%	56,5%	8,7%	8,7%	17,4%	100%

O'tkazilgan tadqiqot natijalari tahliliga ko'ra, tajribada ishtirok etgan 92 nafar o'quvchilarning 8,7 foizida pragmatiklik tafakkur uslubining ustunligi aniqlanib, mazkur tafakkur uslubiga ega o'smirlar unchalik murakkab bo'lmagan g'oyalarni taklif qilib, asoslab bera oladilar. G'oyasini isbotlash uchun kichik namunalar ko'rsatib, o'zaro fikr almashish, “aqliy hujum”, mohirona berilgan savollarni yoqtirishlari bilan ajralib turadilar. Zerikarli, quruq, o'ta jiddiy, hazil-mutoyibadan yiroq suhbatlarni yoqtirmaydilar. Yangilik va tajribalarni yechimini tezroq topishga bo'lgan ishtiyoqi, taktik tafakkur va rejalashtirishga moyilligi borligi bilan xarakterlanadilar.

Tekshiriluvchilarning 17,4 foizida analitik tafakkur uslubi kuchli ekanligi tadqiqotda aniqlanib, analitiklar boshqalarga umumiy qoidalar, aniq tasdiqlovchi faktlarni tushuntirishga harakat qiladilar. Hodisalarni to'liq tavsiflab bera olishlari, puxta rejalashtirilgan, ratsional tahlil qilingan masalaning mantiqiy, tahliliy o'rganilganligidan qoniqish hosil qilishlari bilan ajralib turadilar. Mantiqsiz, maqsadsiz juda ham “noan'anaviy”, behuda hazil va yumorga ega suhbatlarni yoqtirmaydilar. Analitiklar variantlarni izchil tahlil qilishadi, vaziyatni tahlil qilishda kichik detallarga asoslanishadi.

Tadqiqotda ishtirok etgan o'quvchilarning 8,7 foizida realistik tafakkur uslubi ustunligi aniqlanib, realistlar boshqalarga o'z fikrini taklif qilishlari, ma'lumotlarni sharhlab, vaziyatni to'liq tavsiflab bera olishlari, lo'nda, qisqa va aniq faktlarga asoslangan axborotlardan qoniqish hosil qilishlari bilan ajralib turadilar. Haddan ziyod nazariy ta'sirlantiruvchi, subyektiv, foydasiz “uzundan-uzoq” suhbatlarni yoqtirmaydilar. Zo'riqishli vaziyatlarda o'ta qo'zg'aluvchan. Amaliy jihatdan natijalarni baholashda mutaxassislarining mulohazalariga asoslanadilar.

Natijalar tahliliga ko'ra, o'quvchilarning 8,7 foizida sintezatorlik tafakkur uslubi kuchli darajada ifodalangan bo'lib, mazkur tipga mansub kishilar boshqalarga qarama-qarshi fikrlar, qarashlar va nazariyalarni ifodalashga moyil bo'lib, nazariy, falsafiy, intellektual bahslardan qoniqish hosil qilishi, juda sodda, yuzaki, zerikarli suhbatlarni yoqtirmasligi, zo'riqishli vaziyatlarda hazil mutoyiba qilishi, ko'pincha tashqaridan kuzatuvchi bo'lib turishi, salbiy analizga moyilligi bilan ajralib turishadi.

Natijalar tahliliga ko'ra, o'smir yoshidagi o'quvchilarning 56,5 foizida idealistik tafakkur ustun bo'lib, ular tashqi tomondan o'ta e'tiborli, ilhomlantiruvchi, tabassumga moyil, rozilik alomati sifatida boshini tez-tez qimirlatadilar, sheriklar bilan muloqotda verbal qayta aloqalari kuchli; “Sizga shunday tuyulmayaptimi...?”, “Menimcha,...”, “Siz o'ylamayapsizmi, bu ...?” kabi iboralarni ko'p qo'llashadi. Umidlantiruvchi, biroq o'ziga ishonchsiz, ba'zan xafsalasiz bo'lib tuyuladigan nutqqa ega; insonlarning g'am-tashvishlari va his-tuyg'ulari, qadriyatlariga oid fikrlarni aniq ifodalaydilar. Muayyan ma'lumotlar bilan cheklanib qoladigan suhbatlarni yoqtirmaydilar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari tahliliga ko'ra, o'smir yoshidagi o'quvchilarda idealistik tafakkur uslubiga ega bo'lganlar ko'pchilikni tashkil etadi.

O'quv jarayoniga xos tafakkur uslublarini o'quv faoliyati samaradorligiga ta'sirini o'rganish maqsadida o'zaro aloqalarni aks ettiruvchi statistik metod sifatida Spermenning korrelyatsiya koeffitsiyentini aniqlash formulasidan foydalanildi. O'quvchilarning tafakkuridagi idealistik uslubi bilan o'zlashtirishlari o'rtasidagi korelyatsion bog'lanish $p=0,67$ ga teng ekanligi aniqlandi. O'quv faoliyatida namoyon bo'ladigan tafakkurga xos bo'lgan individual uslubni o'rganish maqsadida o'tkazilgan tadqiqotlarda o'quvchilarning tafakkur uslubi va o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'rtasida ijobiy aloqa mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot natijalarining matematik – statistik tahlili bizga o'quv va boshqa

faoliyatlarda tafakkurga xos individual xususiyatlarning namoyon bo'lishida o'ziga xoslik mavjudligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Bugungi kunda respublikamizning bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tishi munosabati bilan o'smir yoshidagi o'quvchilarda amaliy tafakkur ancha erta rivojlanmoqda. Amaliy tafakkur tizimiga quyidagi aqliy sifatlar: tadbirkorlik, tejamkorlik, hisob-kitoblilik, yuzaga kelgan muammolarni tez yecha olishlik va boshqalar kiradi. Bu sifatlarni bolalarda rivojlantirish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. O'smir yoshidagi bolalarda tejamkorlikni rivojlantirish aqlning boshqa sifatlariga nisbatan osonroq kechadi, buni ko'proq, ularni qiziqtiradigan narsalarga mustaqil ravishda hisob-kitob qilib borishda qo'llash orqali amalga oshirish mumkin. O'smirlarda yuzaga kelgan muammolarni tez va operativ holda yechish malakasini shakllantirish birmuncha qiyinroq kechadi. Albatta, bu ularning temperamentiga ham bog'liq bo'ladi. Barcha o'smirlarni tez harakat qilishga o'rgatish mushkul, lekin ularga biror muammo yuzaga kelishi bilan orqaga chekinmay, zudlik bilan uni yechishning umumiy qoidalarini o'rgatib borish mumkin. O'smirlik davrida intellektning yuqori darajada rivojlangan bo'lishi qimmatli va obro'li hisoblanadi. O'smir shaxsidagi va uning bilishga qiziqishidagi o'zgarishlar o'zaro bog'liq bo'ladi. Ixtiyoriy psixik jarayonlarning rivojlanishi o'smirdagi shakllanib kelayotgan shaxs mustaqilligiga tayanadi, o'zining shaxsiy xususiyatlarini anglash va shakllantirish imkoniyatlari esa undagi tafakkurning rivojlanishi bilan belgilanadi.

O'quvchilarning tafakkur uslubiga xos bo'lgan individual xususiyatlarini samarali diagnostika qilishni ta'minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Har bir ta'lim muassasasi amaliy psixologlari tomonidan o'quvchilarning bilish jarayonlari, xulq-atvori va o'zaro munosabatlaridagi individual xususiyatlarni diagnostika qilishning psixodiagnostik metodlari bazasini yaratish;

2. O'quv faoliyatiga pedagogik rahbarlik qilish orqali ularning tafakkuriga xos individual xususiyatlarini rivojlantirishga imkoniyat beruvchi vaziyatlarni yaratish;

3. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga, kuzatuvchanlikka, atrof-muhitdagi har qanday yangiliklarga qiziqish bilan munosabatda bo'lishga, ijodkorlik va muloqot qilishga o'rgatib borish;

4. Ta'lim muassasalaridagi o'quv mashg'ulotlari sifatini yaxshilash orqali tafakkur uslubiga xos bo'lgan individual xususiyatlarini rivojlantirishga erishish lozim.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko'ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – T.: *Ma'naviyat*, 2008.
2. *O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi* – T., 1997-yil 29-avgust.

Solijon NORQO'ZIYEV,
Namangan viloyati Norin tumani
44-umumta'lim maktab tarix fani o'qituvchi

VI SINIF O'QUVCHILARIGA TARIX FANIDAN BILIMLARNI SINGDIRISH SOHASIDAGI TAJRIBALAR

Annotatsiya

Maqolada VI sinf tarix darslarida o'tiladigan muhim dars mavzulari – kishilik jamiyati tarixini davrlashtirish tamoyillari, ibtidoiy jamoa tuzumi davrlarining nomlanishi va sanalarini belgilash, ibtidoiy jamoa tuzumi davrlariga berilgan tasnif-ma'lumotlar kabi mavzular bibliografik ko'rsatkichlar asosida bayon qilingan. Muallif uzoq yillik o'z tajribalaridan yangicha usulda foydalanib, o'quvchilar bilimini yanada boyitish borasida o'z qarashlarini aks ettirgan.

Kalit so'zlar. Ibtidoiy jamoa davri, mehnat qurollari, olduvay davri, ilk paleolit, mezolit, neolit, sivilizatsiya, tajribalar.

В статье освещены вопросы изучения на уроках истории в 6 классе некоторых тем, в частности: исторические принципы периодизации развития человеческого общества, определение названий и дат первобытно-общинного строя, характеристика эпохи первобытно-общинного строя (на основе библиографических указателей). Используя многолетний опыт, автор предлагает свои новые подходы к обогащению знаний учащихся.

Ключевые слова. Эпоха первобытно-общинного строя, орудия труда, ранний палеолит, мезолит, неолит, цивилизация, опыт.

In article issues of studying history lessons in the 6th grade of some subjects in particular are taken up: historical trailers of a periodization of development of human society, definition of names and dates of a primitive-communal system, the characteristic of an era of a primitive-communal system (on the basis of bibliographic indexes). Making use of long-term experience, the author offers the new approaches to enrichment of knowledge of pupils.

Key words. Era of a primitive-communal system, instrument of labor, early paleolith, Mesolith, Neolithic, civilization, experiences.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfida Vatanimiz va jahon tarixining eng muhim mavzulari "Tarixdan hikoyalar" darsligi asosida o'quvchilarga jonli, qiziqarli, aniq rasm va ko'rgazmalar asosida tushuntirib beriladi. 5-sinfda o'tiladigan tarix darsligi mavzulari kelgusida o'quvchilarning tarix faniga dastlabki qiziqishini uyg'otishga xizmat qiladi.

Maktablarning 6-sinfidan boshlab tarix fanini izchil, tadjriy, to'la qonli ravishda o'rganishga o'quvchilarning e'tibori qaratiladi. Bu jarayon 7-, 8-, 9-sinflarda, kasb-hunar kollejarida davom ettiriladi.

"Qadimgi dunyo tarixi" darsligi mavzularini o'rganish 6-sinf o'quv dasturidan o'rin olgan. O'quvchilarning bilimi, tajribasi va fikrlash qobiliyati turlicha bo'lgani bois bu davr tarixiy ma'lumotlarini, dars mavzularini puxta o'zlashtirib olishlari qiyinroq kechadi. Taj-

ribalardan ma'lumki, bu sinfdan aksariyat tarix fani o'qituvchilari muayyan qiyinchilik va muammolarga duch kelib turishadi. Shu bois tarix darslari jarayonini osonlashtirish va takomillashtirish maqsadida mazkur ishga qo'l urdik. O'ylaymizki, bu ta'lim sifati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Insoniyat tarixining eng qadimgi va uzoq davom etgan jarayonlarini quyidagi tamoyillar asosida davrlashtirishga e'tibor berdik:

1. Mehnat qurollari va ularning takomillashib borishi

2. Odamlarning yashash tarzi va uning o'zgarib borishi (ibtidoiy to'da, ona urug'i va ota urug'i).

3. Xo'jalik turining o'zgarishi (o'zlashtiruvchi xo'jalik va ishlab chiqaruvchi xo'jalik).

4. Odam aqli va ongining yuksalib borishi (Xomo xabilis, Xoma sapiens)

Ibtidoiy jamoa tuzumi davrlarining nomlanishi va sanalarini belgilash tarix darsi jarayonida muhim ahamiyatga ega. Juda uzoq davom etgan qadimgi tosh davrini shartli ravishda 4 qismga ajratish mumkin. Davrning o'ta uzoq davom etganligini, eng qadimgi odamlarning ko'pchiligi shu davrda topilganligini nazarda tutsak, quyidagi tartibda har bir davr nomlandi va aniq sanasi belgilandi:

1. Ilk paleolit (Miloddan avvalgi 3 mln. yillik – miloddan avvalgi 1 mln. yillik) – Olduvay davri.

2. Ilk paleolit (m.a. 1 mln. yillik – m.a. 100 000 yillik) – Ashell davri.

3. O'rta paleolit (m.a. 100 000 yillik – m.a. 40 000 yillik) – Muste davri.

4. So'nggi paleolit (m.a. 40 000 yillik – m.a. 12 000 yillik) – Orinyak davri, Solyutri davri, Madlen davri.

5. Mezolit (o'rta tosh davri) (m.a. 12 000 yillik – m.a. 7 000 yillik).

6. Neolit (Yangi tosh davri) (m.a. 7 000 yillik – m.a. 4 000 yillik).

7. Eneolit (Mis – tosh davri) (m.a. 4 000 yillik – m.a. 3 000 yillik).

8. Bronza davri (m.a. 3 000 yillik – m.a. 2 000 yillik).

9. Temir davri (m.a. 1 000 yillik).

Olduvay davri

Arxeolog olimlar tomonidan eng qadimgi mehnat qurollari topilgan makonlar haqida juda ko'p qiziqarli ma'lumotlar berilgan. Xususan, 1959-yilda Amerikalik arxeolog Luis Liki tomonidan sharqiy Afrikada (Tanzaniya)dan Olduvay darasi topilgan. Luis Liki bu yerdan Zinjantrop odamining bosh suyagini, mayda hayvon suyaklarni, to'ng'iz, antilopa suyaklarini, dastlabki tosh qurollarini topdi. Zinjantroplar toshni-toshga urib, mehnat quroli yasay olgan va ular bundan 1,5-2,5 million yil avval yashagan dastlabki odam sanaladi.

Ashell davri

Fransiyaning Ashell shahri yaqinidagi Sent Ashell g'oridan shu davrga oid tosh cho'qmor, bir yoki ikki tomoni o'tkir qilingan turli shakldagi chaqmoq toshlardan iborat qurollar topilgan. Bu davr odamlari daryo bo'ylarida ko'l va buloqlar atrofida to'dalashib yashagan, xo'jaligi termachilik, ovchilik bo'lgan. Olovdan foydalangan.

Muste davri

Fransuz arxeologi G. Mortilos Fransiyaning janubiy g'arbidagi Le Muste g'oridan suyak va tosh qurollarni topdi. Gardishsimon Nukleis – uchburchakli tosh parrakchalari yog'och yo'nish, ishlash, kiyim va qurol tayyorlashda ishlatilgan tosh qurollar bo'lgan. Nayzasimon tosh qurollar o'roq, randa, qum tosh yoki ohaktoshdan yasalgan sharlar, keskich asboblari, qirg'ich, pichoq, suyak qurollar mavjud bo'lgan. Bu davr odamlari olovni saqlab qo'yishdan uni ishqalash yo'li bilan hosil qilishga o'tishgan.

Orinyak madaniyati

Fransiyaning yuqori Garonna departamentida Orinyak g'ori nomi bilan atalgan joy mavjud. Orinyak madaniyatida tasviriy san'atning eng qadimgi turi – haykaltaroshlik paydo bo'lgan. Yorma texnika takomillashgan. Odamlar Xoma sapiensga aylangan.

Solyutri madaniyati

Fransiya va shimoliy Ispaniya hududidan Sona va Luara departamentiga qarashli manzil Solyutri nomidan olingan. Miloddan avvalgi XVIII – XV ming yilliklarga oid madaniy yodgorlik sanaladi. Bu davrning asosiy xususiyati chaqmoq toshdan nayza uchining yasalishi edi. Xo'jaligi ovchilik va termachilik bo'lgan.

Madlen madaniyati

Fransiyadagi miloddan avvalgi XV – VIII ming yilliklarga oid bo'lgan madaniy yodgorlik Le Madlen g'oridan tosh keskichlar, suyak va shoxdan yasalgan mehnat qurollari, g'or devorlariga solingan surat, suyak o'ymakorligi asboblari topilgan. Odamlar ovchilik, baliqchilik va termachilik bilan xo'jalik yuritgan.

Ibtidoiy jamoa tuzumini davrlashtirish mehnat qurollarini tayyorlash uslubi va xomashyoning farqlanishiga asoslanadi. Bu davrda har qanday rivojlanishga asos bo'ladigan jarayon – bu aql bilan bajariladigan mehnat sanalgan. Chunki mehnat odamni hayvonot dunyosidan ajratib turgan.

Shu nuqtayi nazardan kelib chiqib, har bir tarixiy davrga xos bo'lgan belgi va xususiyatlarini, zarur ma'lumot va tushunchalarni yaxlit bir joyga yig'ib, umumlashtirib yozib chiqishga ehtiyoj tug'ildi. Har bir rivojlanish jarayoni bosqichma-bosqich tadrijiy, tegishli zaruriyat asosida ro'y berganini, o'zidan oldingi va o'zidan keyingi davrlardan farqi, tafovuti bilan ajralib turishiga keng e'tibor qaratdik. Chunonchi:

I. Poleolit

(m.a. 3 million yillik – m.a. 1 million yillik)

1. Draupitek, 1858-yil, Avstriya yuqori Taronna hududi, “daraxtda yuruvchi odam”.
2. Avstralopitek, 1920-yil, Janubiy Afrika, janub maymuni.
3. Zinjantrop, 1959-yil, Sharqiy Afrika, Tanzaniya Zinja qishlog'i, Oldivay darasi.
4. Daryo bo'ylari, ko'l va buloqlar yonidagi pana yerlarda to'dalashib yashagan.
5. Uchi o'tkirlangan tosh (chopper), yer kavlagich tayoqcha, so'yil – asosiy mehnat quroli bo'lgan.
6. Termachilik, ovchilik asosida kun kechirgan.

II. Iik poleolit

(m.a. 1 mln. yillik – m.a. 100 000 yillik)

1. Pitekotrop, 1890-yil, Yejen Duyubua, Indoneziyaning Yava oroli, maymunsimon odam.
2. Sinantrop, 1927 – 1937-yillar, Pekin shahri, Xitoy odami.
3. Fergantrop, 1985-yil, Farg'ona Selung'ur g'ori, Farg'ona odami.
4. Daryo bo'ylari, ko'l, buloqlar atrofida yashagan.
5. Havo issiq, iliq bo'lgani uchun boshpana, turar-joy va kiyim-kechakka ehtiyoji bo'lmagan.
6. Nutq shakllanmagan. Imo-ishoralar va turli tovushlar asosida o'zaro muloqot qilishgan.
7. Olovdan foydalangan. O'rtacha umri 20-30 yosh bo'lgan.

III. O'rta poleolit

(Miloddan avvalgi 100 ming yillik – m.a. 40 000 ming yillik)

1. Neandertal odam. 1856-yil Germaniya, Neandertal qishlog'i.
2. Neandertal bola (8-9 yosh), 1938-yil, O'zbekiston Teshiktosh g'ori. Arxeolog Okladnikov, antropolog V.V.Gerasimov.

-
3. Muzlik davri boshlanib, havo keskin sovib ketgan.
 4. Hayvon terilaridan, jundan kiyim tayyorlab kiyishgan.
 5. Tabiiy olovdan foydalangan, olovni saqlab turishgan.
 6. G'orlarda yashashgan.
 7. Tosh pichoq, keskich, qirg'ich, nayza, tosh va suyak paykonlari yasashgan.
 8. Vafot etgan odamni dafn qilishni boshlashgan.
 9. So'zlashuv – muloqot ehtiyoji tug'ilgan turli so'zlar, imo-ishoralar, tovush, xitob va qichqiriqlardan foydalangan.

IV. So'nggi poleolit

(m.a. 40 000 yillik – m.a. 12 000 yillik)

1. Kroman'on odami. 1868-yil, Fransiya, Kroman'on g'ori.
2. Go'shtni pishirib yeyish boshlangan, sun'iy olov hosil qilingan.
3. Bu davr odamlarining muhim ixtirosi – turar-joylar qurishgan, yerto'la, chayla, kapalarda yashagan.

4. Ona urug'i (Matriarxat) davri boshlangan. Juft oilalar vujudga kelgan.
5. Yer yuzida odamlar uch irqqa: qora, sariq va oq irqqlarga bo'lingan.
6. Ma'naviy madaniyat, til, ong va diniy e'tiqodlar paydo bo'lgan.
7. Taqinchoqlar, munchoqlar, uzuklar, bilak uzuklar va tumorlar yasalgan.
8. Suyak garpunlar, qarmoq, sanchiqilar yasab foydalanganlar.
9. Musiqa asboblari, qoyatosh suratlarini kashf qilingan.

V. Mezolit (o'rta tosh davri)

(m.a. 12 000 yillik – m.a. 7 000 yillik)

1. O'q-yoy, (kamon) kashf qilindi.
2. Ov – asosiy hayot manbaiga aylandi. Yakka ovning roli oshdi.
3. Muzlik davri tamom bo'ldi. Havo harorati isiy boshladi.
4. Hayvon bolalari qo'lga o'rgatildi. It birinchi uy hayvoni bo'ldi.
5. Ibtidoiy chorvachilik va ibtidoiy dehqonchilik yuzaga keldi.
6. Yog'och so'qa, uchi o'tkir tayoqcha bilan yerga ishlov berish, yog'och va suyak soplilash o'roqlar, yorg'uchoqda bug'doyni un qilish paydo bo'ldi.
7. Petroglif – toshga o'yib tushirilgan rasmlar vujudga keldi.

VI. Neolit (yangi tosh davri)

(m.a. 7 000 yillik – m.a. 4 000 yillik)

1. Toshga ishlov beruvchi – silliqlovchi, pardozlovchi, arralovchi, paxsalovchi, burg'ulovchi yangi tosh qurollar, tosh boltalar, tosh teshalar, daraxt tanasini o'yib qayiq yasash paydo bo'ldi.

2. Dehqonchilik, chorvachilik, kulolchilik, zig'irpoya va jundan gazlama to'qish, kiyim tikish, hunarmandchilik turlari vujudga keldi.

3. Urug' jamoalari o'troq hayotga o'ta boshladi. Guvalali, paxsa devorli uylar qurildi.

4. Urug' va qabilalar uzoq yurtlarga tarqalib, turli tillarda gaplashadigan xalqlarga aylandi.

5. Endilikda dehqon va chorvador istemol qilishi zarur bo'lgan mahsulotlarni o'zi yetishtirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu tom ma'noda "Neolit inqilobi" edi.

6. Odamning o'rtacha umr ko'rishi 35-40 yoshga yetdi.

VII. Eneolit (mis-tosh) davri

(m.a. 4 000 yillik – m.a. 3 000 yillik)

1. Mis ma'dani topildi, misdan mehnat qurollari, taqinchoqlar, bezakli buyumlar, zeb-ziynatlar yasaldi.

2. Hunarmandlar, dehqonlar, chorvadorlar o'rtasida mehnat taqsimoti ro'y berdi.

3. Kulollar, to'quvchilar o'z buyumlariga ziroatchi qo'shnilaridan, chorvadorlardan don, sabzavot, teri, jun ayirib olish odati paydo bo'ldi.

4. Ho'kiz, ot, eshaklar qo'shilgan omoch bilan yer haydash, ekinzorlarni kengaytirish, hosildorlikni oshirish imkoni topildi.

5. Qishloqlarda jamoalar yirik patriarxal (ota boshqaruvidagi) oilalarga bo'lindi. Yer jamoa mulkidan chiqib, ayrim oilalar mulkiga aylandi. Mulkiy tabaqalanish va tengsizlik paydo bo'ldi.

6. Qon-qarindoshlikka asoslangan urug' va qabilalar o'rniga hududiy qo'shnihilik jamoalari paydo bo'ldi. Bu jamoalarga harbiy yo'l boshchilarni saylash odati shakllandi.

7. Manzilgohlarni himoya devorlari bilan o'rab olish, guvala, xom g'isht va paxsadan ko'p xonali uylar qurish rasm bo'ldi.

8. Harbiy yo'l boshchilar, jangchilar zodagon kishilar sifatida ulug'landi. Urushlarda asir olingan kishilar qabila boshliqlarining qullariga aylantirildi.

VIII. Bronza davri

(m.a. 3 000 yillik – m.a. 2 000 yillik)

1. Mis, rux va qalay eritilib, ularning qo'shilmasidan bronza kashf qilindi.

2. Bronzadan yasalgan mehnat qurollari – pichoq, boltalar, teshalar, o'roqlar, keskir va chidamli bo'lgan qurollardan keng foydalanilgan.

3. Yerga ishlov berish osonlashdi, ekin maydonlari ko'paydi, sug'orma dehqonchilik paydo bo'ldi. Ortiqcha mahsulot vujudga keldi.

4. Chorvachilik dehqonchilikdan ajralib chiqdi. Bu birinchi mehnat taqsimoti edi.

5. Ot, eshak, ho'kiz va tuyalardan transport vositasi sifatida foydalanishga o'tildi.

6. Kulolchilik charxi, g'ildirak, arava, qo'l tegirmoni kashf qilindi.

7. Xom g'ishtdan, paxsadan katta inshootlar qurildi.

8. Qarindoshlik otaga qarab belgilanadigan bo'ldi, oilada, jamiyatda erkaklarning mavqeyi oshib, ota urug'i gullab yashnadi.

IX. Temir davri

(m.a. 1 000 yillik)

1. Temir metali topildi. Temirdan dastlab zeb-ziynat buyumlari, keyinchalik mehnat qurollari va yaroq-aslahalar yasaldi. Temirdan birinchi bo'lib old Osiyodagi xetlar (m.a. XIV-XII asrda) foydalangan.

2. Temirchilik kasbi, temirchi degan hunarmand paydo bo'ldi.

3. Ekin maydonlari kengaydi, koriz – yer osti kanallari kashf qilindi. Mehnat unumdorligi keskin oshdi.

4. Hunarmandlar o'z sohalari bo'yicha ixtisoslashdi. Hunarmandchilik dehqonchilikdan ajralib chiqdi. Bu ikkinchi mehnat taqsimoti edi.

5. Aholining to'rt guruhi: zodagonlar, harbiylar, dehqonlar, hunarmandlar shakllandi.

6. Nmana – oila, Vis – urug', Varzana – hududiy qo'shnihilik jamoasi, Zantu – qabila, Daxya – qabilalar ittifoqi, yashash tarzi qaror topdi.

7. Jamiyatni boshqarish shakli: Oqsoqollar kengashi, xalq yig'ini, viloyatlar va tumanlarning hukmdorlari faoliyat ko'rsatgan.

8. Dastlabki ilk davlatlarning tashkil topishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy zamin vujudga keldi.

Ibtidoiy jamoa davri bosqichlarini mukammal bilib olgan o'quvchilar 6-sinfda Mesopatamiya (Qadimgi Misr), Xett, Mutanni, Ossuriya, Urartu, Finikiya, Falastin davlatlari, ahmoniyar davlati, Hindiston, Xitoy, O'zbekiston hududidagi dastlabki davlatlar: Sug'diyona, Baqtriya, Xorazm, qadimgi Yunoniston va Rim tarixi bilan tanishishni davom ettiradilar. Ahmoniyar, yunon-makedonlar bosqini, ularga qarshi vatanimiz xalqlarning olib borgan ozodlik va mustaqillik kurashlari, keyin o'lkamizda hukm surgan Salavkiylar davlati, Yunon-Baqtriya podsholigi, Xorazm, Qang, Dovon hamda Kushon podsholigi, shuningdek, Buyuk ipak yo'li haqidagi bilimlarga ham ega bo'lishadi.

6-sinf o'quvchilari bu davlatlar xalqlari tarixini o'rganish asnosida "sivilizatsiya" tushunchasini ongli o'zlashtirib olishlariga to'g'ri keladi. Shu bois "sivilizatsiya" atamasini quyidagi tushuncha va ma'lumotlar asosida o'quvchilar ongiga singdirib borish maqsadga muvofiqdir.

1. Muayyan bir hududda muayyan nomdagi davlatning vujudga kelishi (Misr, Bobil, Hindiston, Xitoy, Afina, Rim, Sug'diyona, Xorazm, Qang, Dovon va boshqalar).

2. Mazkur davlatni boshqaruvchi – kuchli hukmdorning bo'lishi (Fir'avn, Podshoh, Xon, Sulton, Qirol, Knyaz va h.k.).

3. Yaxshi qurollangan otliq va piyoda qo'shinlarning mavjudligi.

4. Kuchli lashkarboshi va sarkardalarning borligi.

5. Zimmasiga yuklatilgan vazifani mohirlik bilan boshqaradigan ziyoli amaldorlardan iborat uyushma yoki devonning ishlashi.

6. Maxsus aniq tushumlar va qilinadigan xarajatlar markazi – xazinaga ega bo'lish.

7. Muayyan qonunlar va tartiblarning o'rnatilishi, unga qat'iy rioya qilinishi.

8. Qamoqxonalarning tashkil etilganligi.

9. Mehnat qurollarining boyib va takomillashib borishi.

10. Shaharozlikning rivojlanishi. Ibadatxonalar, kutubxonalar va boshqa inshootlarning ko'payib borishi.

11. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini kuchaytiradigan turli xo'jalik tarmoqlarining mutanosib ishlashi (sanoat, dehqonchilik, chorvachilik, savdo-sotiq, transport va aloqa vositalari).

12. Ilm-fanning rivoj topishi.

13. Adabiyot, san'at, tasviriy-san'at va teatrlarning ravnaq topishi.

14. Yozuvning rivojlanishi.

15. Madaniyat va me'morchilik yodgorliklarining ko'pligi va saqlanishi.

16. Aholining turmush tarzi, darajasi, odamlar dunyoqarashlarining o'zgartirilganligi.

17. Mamlakat aholisi turli qatlamlari va toifalari o'rtasida qaror topgan ijtimoiy munosabatlar.

18. Mazkur davlatning yaqin va uzoqdagi boshqa davlatlar bilan o'rnatgan diplomatik, iqtisodiy, savdo-sotiq va sayyohlik aloqalari.

19. Ma'naviyat, til va dinning yuksalishi.

20. Oltin, kumush va misdan pullar ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilishi.

O'quvchilarga o'qiganini o'rgatadigan o'qituvchi chin murabbiy emas, balki kitob o'qishni o'rgatadigan o'qituvchi haqiqiy murabbiy va ustoz sanaladi. Bugun har bir o'quvchiga aniq maqsad bilan yondashishni hayotning o'zi kun tartibiga qo'ymoqda.

O'quvchilarga mavzularni zehn bilan o'rganish, atama va tushunchalarni to'g'ri mutolaa qilish, ifodalanayotgan fikrda qanday mazmun va g'oya borligini anglash hissini kuchaytirish zarur.

Shu maqsadda o'quvchilar bilan mustaqil ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etishga, belgilangan mavzular bo'yicha referatlar yozish va ularni ko'pchilik oldida himoya qilish, albomlar tayyorlash, muayyan topshiriqli sahna ko'rinishlarini tayyorlash, ayrim tushuncha va lug'atlar yuzasidan tezkor savol-javoblar tashkil qilish o'qituvchining odatiy tarbiyaviy ishiga aylanishi kerak.

Foydaniilgan adabiyotlar:

1. Karimov.I.A Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T., 2008.

2. Qadimgi dunyo tarixi. Maktablar, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, abituriyentlar hamda tarix fani o'qituvchilari uchun qo'shimcha qo'llanma. – T., 2011.

3. 6-sinf "Qadimgi dunyo tarixi" darsligi.

Salohiddin BABADJANOV,

Nizomiy nomidagi TDPU katta ilmiy xodim-izlanuvchisi

YOSH AVLODNI VOYAGA YETKAZISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA MEDIAKOMPETENTLIKNING ROLI

Annotatsiya

Maqolada ilmiy-texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish masalasiga e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga informatika va axborot texnologiyalari fanidan dars jarayonlarida media vositalaridan foydalanish, talabalarda media vositalariga bo'lgan munosabat, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy va metodik asoslarini ishlab chiqish dolzarb mavzulardan biri ekanligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar. Axborotlashtirish, axborot texnologiyalari, zamonaviy ta'lim, media manipulyatsiya, kompyuter texnologiyalari, internet, tarmoq texnologiyalari, global tarmoq, mediakompetentlik.

Статья посвящена вопросам развития медиакompetентности студентов высших учебных заведений в соответствии с научно-техническим прогрессом. Также представлены научно-теоретические и методические основы разработки одной из актуальных тем развития творческого и критического мышления студентов, их коммуникативных способностей с помощью использования медиа средств.

Ключевые слова. Информатизация, информационные технологии, современное образование, медиа манипуляция, компьютерные технологии, интернет, сетевые технологии, глобальная сеть, медиакompetентность.

Article is devoted to questions of development of media competence of students of higher educational institutions according to scientific and technical progress. Also Scientific-theoretical and methodical bases of development of one of hot topics of development of creative and critical thinking of students, their communicative capabilities by means of use of media of means are provided.

Key words. Informatization, information technologies, modern education, media manipulation, computer technologies, Internet, network technologies, global network, media competence.

Mamlakatimiz Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, "Zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamli va ko'p o'lchamli telekommunikatsiya aloqa vositalari hamda internet tizimini yanada rivojlantirish, ularni har bir oila hayotiga joriy etish va keng o'zlashtirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir".¹

¹ Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir // *Xalq so'zi gazetasi. 2010-yil 30-yanvar. №21.*

Hammamizga ma'lumki, uchinchi ming yillikning ijtimoiy madaniy mohiyati jahon iqtisodiyotining globallasuvi, jamiyatni axborotlashtirish, ilmu fan, texnika, turli xil ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyatining jadal rivojlanishi hamda ma'naviy qadriyatlarining o'zgarishi bilan bevosita bog'liqdir.

Hozirgi kunda ommaviy axborot vositalarining hayotimizga beqiyos ta'sirini har jabhada kuzatish mumkin, bejizga XXI asr global axborot asri deb atalmagan.

Shubhasiz, axborot texnologiyalari insonlar hayotiga shu darajada chuqur kirib bormoqdaki, ularni umummadaniy kontekstdan chiqarib tashlab bo'lmaydi. Shuning bilan birga mediaaxborot uning iste'molchilariga nafaqat ijobiy, balki salbiy ta'siri ham oshib bormoqda.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yuz berayotgan, inson omilining roli kuchayib borayotgan sharoitda ilmiy-texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda oliy ta'lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish hozirgi zamon talablaridan hisoblanadi. Shu bilan birga informatika va axborot texnologiyalari fanidan dars jarayonlarida media vositalaridan foydalanish, talabalarda media vositalariga bo'lgan munosabat, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishning ilmiy-nazariy va metodik asoslarini ishlab chiqish dolzarb mavzulardan biri sanaladi.

Hech kimga sir emas, bugungi davr jamiyatimiz taraqqiyoti barcha sohalariga yangidan-yangi texnologiyalarni, jumladan, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jalb qilishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, mediata'limning keng joriy qilinishi, multimedia texnologiyasini jiddiy o'rganish yoshlardan kompyuter texnologiyasi borasida o'ta savodxon bo'lishni talab qilmoqda.

Yagona axborot makonini yaratish mediaaxborotni qabul qila olish va medialashgan muloqotni amalga oshira bilishni talab qiladi. Hozirgi vaqtda mediakompetentlik shaxsning muhim sifatlaridan biridir, uni shakllantirish esa – umumiy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.²

Kompyuterlarning asosiy vazifalari axborotlar ustida amallar bajarish hisoblanib, jamiyatda axborot ham bilim manbayi, ham eng asosiy muloqot vositasi bo'lib hisoblanadi. Har kim har doim biror ishni bajarish yoki biror maqsadga erishish uchun axborotdan foydalanadi. Agarda inson kundalik axborotlar va yangiliklardan xabardor bo'lmas ekan, u jamiyatdan uzilib qolishi muqarrar.

Lekin shuni ta'kidlab o'tish joizki, kompyuter texnologiyalaridan foydalanishda, o'quvchilar ko'pincha foydaliroq ma'lumotlar olish o'rniga foydasiz axborotlarga chuqur berilib ketishlari, ayniqsa, internetdagi ma'lumotlarga qiziqishlari kundan-kunga ortib bormoqda. Bundan ko'rinib turibdiki, axborotlarning ijobiy va salbiy jihatlarini ham chetda qoldirmaslik kerak. Axborotlarning ijobiy tomoni – o'z vaqtida olingan to'g'ri va sifatli axborot insonlar, ayniqsa, yoshlarning dunyoqarashini boyitishi, bilim olishi, zamonaviy bilimlar egasi bo'lishi imkonini beradi. Axborotlarning salbiy tomoni – hozirgi kunda ayrim g'arb davlatlaridan kirib kelayotgan bizning milliy qadriyatlarimizga yot bo'lgan axborotlar va qarashlar hamda insonlar ongini zaharlovchi ma'lumotlar ham mavjud. Ayniqsa, bunday ma'lumotlar internet tarmog'i orqali keng tarqalmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan jamiyatimizga, qadriyatlarimiz va an'alarimizga, davlatchiligimizga zid bo'lgan nojo'ya axborotlar yoshlarning ongini zaharlashi va ularni noto'g'ri yo'llarga boshlashi mumkin. Bunday holatlarning oldini olish bizning vazifamizdir.³

² <http://edu.of.ru/mediaeducation>

³ Федоров А.В. Медиаобразование – будущих педагогов. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2005. – С.314.

Aynan mana shu vazifalarni amalga oshirishda ta'lim beruvchi tashkilotlar hamda pedagoglardan, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ayniqsa, mediata'lim asosida vujudga kelgan mediakompetentlik tushunchasiga e'tibor qaratishlariga ehtiyoj zarurligi oydinlashib bormoqda.

Mediakompetentlik tushunchasi (media competence) ta'limga kirib kelayotgan yangi atama hisoblanib, u media ma'lumotlarni turli ko'rinishda uzatish va baholash, o'rganish, yetkaza bilish kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi.⁴ Mediakompetentlikni ta'lim sohasida ishlatilishida bir necha komponentlarini joriy qilish masalasiga to'xtalib o'tilishi ham bejiz emas. Tajriba shuni ko'rsatadiki, mediakompetentlik tushunchasi ostida yotadigan bir necha atamalar, jumladan, mediamadaniyat, mediatarg'ibot, mediata'lim, mediaaxborot, kompyuter madaniyati, mediasavodxonlik kabi atamalarga e'tiborliroq bo'lish barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o'rin egallaydi. Kompetentlik o'quvchi tomonidan alohida bilim va malakalarni egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Kompetentlik – ma'lum holat xususida to'g'ri mulohaza yuritish imkoniyatini beradigan bilimga ega bo'lish, dalil-isbotli fikr, kishining muayyan sohada saviyasini ifoda etadigan atama. Kompetentlik shaxs xususiyatlari va holatining murakkab majmuyi bo'lib, ma'lum sohadagi bilim, ko'nikma va tajribani mujassamlashtirish, insonga muayyan masalalarda fikr bildirish, ma'lum qarorlarni ishlab chiqishda ishtirok etish yoki o'zi qaror qabul qilish imkonini beradi.

Mediakompetentlikning yo'nalishlaridan biri bo'lgan televideniye orqali axborot qabul qilishda ko'plab kanallardagi mediakliplar va tomoshalarning namoyish qilinishida hech bir yomon jihatlari yo'qdek – yoshlar musiqa tinglab va kliplarni tomosha qilib, hordiq chiqarishadi. Ammo ayrim xorijiy kanallarda beriladigan kliplar, undagi yoshlarning kiyinish odobi, qo'shiqlarning ma'nosizligi va saviyasining pastligi, ko'rsatuvni olib boruvchilarning o'zini tutishi va ular tomonidan foydalanadigan so'zlar shuni isbotlaydiki, barkamol avlodni voyaga yetkazishda salbiy jihatlari ko'zga tashlanib, milliy qadriyatlarimizga zid kelishini kuzatishimiz mumkin.

YuNESKONing tahliliy materiallari bo'yicha, har bir inson o'zining hayoti davomida o'rtacha 3 milliondan ziyodroq reklamalarga duch kelarkan. Ushbu reklamalarni biz televideniye, radio, gazeta, jurnallar, Internet orqali ko'rishimiz mumkin. Reklama bugungi kunda insonlar ongi uchun kurashda eng kuchli ta'sir vositasiga aylangan. Hozirda reklama sanoati shu darajada rivojlandiki, unda insonlar ongini manipulyatsiya qilishning tasavvur qilib bo'lmaydigan usul va vositalaridan foydalaniladi.

Masalan, “Red Bull”, “Energizer” va shu kabi energetik ichimliklar reklamasini olaylik. Ular kuch-quvvat bag'ishlovchi effektga ega deb reklama qilinadi. Butun dunyoda ushbu ichimlikni iste'mol qiluvchilarning o'rtacha yoshi 14-18ni tashkil qilar ekan. Mana shu reklama ta'sirida asosan o'smir yoshlar hali organizmi to'la shakllanib ulgurmasdan, bu ichimliklarni me'yoridan ortiq iste'mol qilishini va oqibatda uning zararidan nobud bo'lganlarini ham kuzatish mumkin.

Bunday sharoitda mediata'limning joriy etilishi alohida dolzarbligi bilan yaqqol namoyon bo'lmoqda. Mediata'lim xalqimizning urf-odatlariga, milliy qadriyatlarimizga tayangan holda, umuminsoniy qadr-qimmatlarga asoslangan holda tashkil etilishi kerak.

⁴ Safarova R.G'., Jo'rayev R.X. Pedagogika ensiklopediyasi. 2015.

Mediata'lim yoshlarimizni zamonaviy OAV bilan xavfsiz va samarali muloqot qilishga tayyorlaydi, ularda mediaogohlikni, mediasavodxonlikni, mediamadaniyatni va mediakompetentlikni shakllantiradi.

Mediakompetentlikning yana bir tushunchalaridan biri bo'lgan mediasavodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj tobora oshib bormoqda. Shu sababli, XXI asr boshlarida ko'plab davlatlar yoshlarda mediasavodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish – ularning rivojlanishida muhim omil ekanligini tan olgan holda o'zlarining mediata'lim yo'nalishi bo'yicha milliy standart va dasturlarini yaratishni boshlaganlar. Bundan asosiy maqsad – mediasavodxonlikni ta'lim tizimi va dasturlariga kiritilishi edi. Mediakompetentlikning yana bir tushunchalaridan biri – mediavositalar yordamidagi masofaviy ta'lim tushunchasidir. Bu yo'nalish ham tobora ommaviylashib bormoqda.⁵

Shuning uchun ham, ta'lim tizimining umumpedagogik vazifalaridan biri – mediakompetentlikni rivojlantirishdir.

Mediakompetentlikni rivojlantirishda uning zamonaviy talablarini hisobga olgan holda shakllantirish hamda pedagogik sharoitlarini aniqlash juda muhim.

Hozirda ilmiy-texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda oliy ta'lim muassasalari talabalarining axborot texnologiyalari borasidagi bilimlarini takomillashtirish orqali mediakompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish yo'nalishlarini belgilash muhim masalalardan hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, barkamol avlodni voyaga yetkazish, ta'lim sohasida axborot texnologiyalari va mediakompetentlikni yanada rivojlantirish uchun rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanish, o'quv rejalariga qisqa soatlik ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni kiritish, mediakompetentlik tushunchalarini yoritib beruvchi metodik qo'llanmalar yaratish hamda tinglovchilar va o'quvchilarga yetkazish, mediamadaniyat, mediasavodxonlik va mediata'lim sohalarini rivojlantirish davr talabidir. Chunki ommaviy axborot vositalarining milliy urf-odatlarimizga bo'lgan kuchli ta'siri sharoitida yaxshini yomondan ajrata olish uchun yetarli hayotiy tajribaga ega bo'lmagan yoshlarimiz salbiy axborotlar ta'siriga tushib qoluvchi qatlam sanaladi. Shu bois ularni o'z nazoratimizga olish bizning pedagogik burchimiz hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Safarova R.G', Jo'rayev R.X. Pedagogika ensiklopediyasi. 2015.*
2. *Федорова А.В. Медиаобразование сегодня: содержание и менеджмент / Под ред. – М.: Изд-во Гос. ун-та управления, 2002. – С.79.*
3. *Федоров А.В. Медиаобразование будущих педагогов. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2005. – С. 314.*
4. <http://edu.of.ru/mediaeducation>

⁵ Федорова А.В. Медиаобразование сегодня: содержание и менеджмент / Под ред. – М.: Изд-во Гос. ун-та управления, 2002. – С.79.

Феруза САИДОВА,
преподаватель Ташкентского университета
информационных технологий

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК СРЕДСТВО УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Ushbu maqolada muallif O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'lim muassasalarining reytingini aniqlash bo'yicha chiqargan qaroriga muvofiq mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalarining ta'lim sifatini boshqarishga e'tiborini qaratgan. Ta'lim sifatini boshqarish yuzasidan baholash mezonlari sanab o'tilgan, tamoyillar va aniqlash yo'llari ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Sifat, uzluksiz ta'lim tizimi, boshqarish, ta'lim sifatini boshqarish, ta'lim va tarbiya jarayoni.

В статье рассмотрены вопросы управления качеством образования в высших учебных заведениях в свете постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан об определении рейтинга вузов. Перечислены критерии оценки качества образования. Названы принципы и измерения, положенные в основу управления качеством образования.

Ключевые слова. Качество, система непрерывного образования, управление, рейтинговая оценка, научный потенциал вуза, процесс обучения и воспитания.

In this article author draws attention to the management of the quality of education in higher educational institutions of our country, based on the Resolution of the Cabinet of Ministers on the ranking of universities. Briefly reviewed quality management education in other countries. Criteria for evaluating the quality of education is listed. The principles and measuring underlying quality management education is highlighted.

Key words. Quality, system of continuous education, control, rating marks, scientific ability of university, process of learning and education.

Отечественный и международный опыт однозначно показывает, что даже при современных технологиях обучения роль педагога в обеспечении качества образования является определяющей. Подчеркнем, что конкурентоспособность государства была до недавнего времени макроэкономическим понятием, сегодня же на первый план выдвигается конкурентоспособность человеческих ресурсов, то есть развитый интеллектуальный потенциал. А одним из основных ресурсов развития общественного прогресса и качественно-го роста человеческого капитала становится образование. Оно должно давать

учащейся молодежи не только знания, но и умение использовать их в процессе социальной адаптации.

Новая парадигма образования нацелена на формирование и развитие высококвалифицированного человеческого капитала, которые обеспечиваются через систему непрерывного образования педагогов. Поэтому современные научные исследования в республике направлены на развитие слагаемых, обеспечивающих качество образования и устойчивость функционирования системы непрерывного образования. Очевидно, что развитие личности не может быть осуществлено иначе, чем через специальную подготовку преподавательского корпуса для всех этапов непрерывного образования, когда основу конкурентоспособности страны составляют профессионалы и теория образовательных горизонтов. Подготовка будущего учителя не может ограничиваться стенами педагогического вуза, что предполагает улучшение управления качеством образования на основе имеющегося национального опыта.

Следует отметить, что научные исследования в этом направлении имеют особую актуальность в связи с тем, что преподавательский корпус, с одной стороны, составляет основу интеллектуального потенциала страны, с другой, – отвечает за его формирование. Поэтому возникла настоятельная необходимость в исследовании и разработке научно-методологических основ формирования педагогического корпуса непрерывного образования будущих учителей по управлению качеством образования в вузах как гарантии успешности повышения интеллектуального потенциала республики.

В связи с этим высшим образовательным учреждениям нашей страны уделяется сегодня особенное внимание, поскольку именно в них готовятся молодые кадры, способные в будущем взять на себя ответственность за подъем каждой сферы в республике, особенно в обучении и воспитании подрастающего поколения. На повышение эффективности высших образовательных учреждений нацелено правительственное постановление “О внедрении системы рейтинговой оценки высших образовательных учреждений республики” от 29 декабря 2012 года. Данное постановление направлено на решение следующих задач: подготовку высококвалифицированных специалистов, востребованных на рынке труда республики, на основе систематического совершенствования высшего образования; обеспечение полномочных государственных органов, заказчиков кадров и мировой общественности объективной информацией о качестве образовательных услуг, оказываемых высшими учебными заведениями, научном и учебно-воспитательном процессах и их возможностях. В нашей стране рейтинг вуза определяется на основе критериев оценки, которые определены в постановлении Кабинета Министров Республики Узбекистан с учетом национальной системы высшего образования. К ним относятся: уровень качества образования, квалификация студентов и выпускников, научный потенциал образовательного учреждения и другие показатели.

Уровень качества образования определяется рядом показателей, касающихся потенциала профессорско-преподавательского состава вуза, его учебной, научно-методической деятельности, качества преподавания, использования в учебном процессе необходимого лабораторного оборудования.

Кроме того, в названном постановлении отмечается, что уровень качества преподавания в вузе определяется по методике оценки результатов проведенного

среди студентов опроса, который проводит Государственный центр тестирования совместно с вузом и соответствующими организациями.

Одним из критериев оценки качества образования в вузе является определение уровня квалификации студентов и выпускников, который оценивается на основе результатов опросов среди работодателей, достижений студентами призовых мест на международных и республиканских олимпиадах, престижных конкурсах, по трудоустройству выпускников в течение шести месяцев после окончания учебы.

Значит, качество образования определяется уровнем подготовленности будущих учителей. Поэтому в педагогическом контексте эталоном выступает достойная жизнь людей, обеспеченная высоким качеством образования. Идеалом для достижения такого качества являются успешный студент и успешный преподаватель. Их взаимный успех зависит, прежде всего, от развития педагогического мышления будущих педагогов. Если оно инертно, не способно к инновациям, то вся система непрерывного образования будет лишена всякой возможности продвигаться к лучшему. Если оно активно, то процесс подготовки будущих специалистов будет достаточным для вхождения страны в мировое образовательное пространство и определения одного из лидирующих мест нашей республики на планете.

Научный потенциал вуза сегодня определяется по показателям уровня цитируемости опубликованных научных трудов профессорско-преподавательского состава; по статьям, напечатанным в журналах, сборниках, материалах конференций; сертификатам, патентам, полученным на объекты интеллектуальной собственности; защищенным докторским диссертациям; по средствам, полученным за научно-исследовательские работы. Такой широкий спектр оценки качества образования в нашей стране позволяет добиться значимых результатов в подготовке конкурентоспособных специалистов на современном рынке труда.

“Образование – важнейшее из земных благ, если оно наивысшего качества. В противном случае оно совершенно бесполезно”, – писал Р. Киплинг. Значит, качество образования имеет определяющее значение для успешного развития каждой страны. К тому же в рамках программ международной интеграции особое внимание уделяется обмену опытом в области контроля качества образования. Отсюда возрастающее значение уделяется гармонизации отечественной и зарубежной практики управления качеством образования.

Определение позитивных организационных и содержательных аспектов зарубежных систем управления качеством образования позволило понять, какое значение имеют используемые процедуры в процессе оценивания, каковы показатели, отражающие качество образования на основе проведения процедур оценки, конкретные методы их определения, надежность и достоверность этих методов.

Разные страны существенно различаются подходами к организации органов управления качеством образования. В Конституции США не предусмотрена ответственность правительства за качество образования в стране. Исторически сложилось, что за него отвечают администрация штатов, органы местного самоуправления, религиозные общины и частные лица.

Децентрализация управления учебными заведениями и высокая автономия штатов привели к тому, что Федеральный департамент образования во многом является органом координации и распределения государственных средств через гранты и программы.

В Великобритании государственное управление контрольными функциями в сфере образования осуществляется Королевской инспекцией и является строго централизованным. Это позволяет проводить сравнительные оценочные мероприятия и в зависимости от рейтинга, который присваивается учебным заведениям по их результатам, сможет регулировать государственное финансирование образовательных учреждений.

Во Франции существенную роль в организации контроля и оценки качества образования играет Министерство образования, молодежи и спорта, которое имеет специальную инспекторскую службу. В этой стране специально создан государственный орган – Комитет национальной оценки качества, проводящий централизованные процедуры по оценке качества образования. Он независим от органов управления образованием и подотчетен только президенту. Цель организации контроля и централизованной оценки качества образования этим комитетом заключается в предоставлении Президенту и заинтересованным органам, в том числе государственным органам управления образованием независимой, полной и точной информации о деятельности образовательных учреждений.

В странах Азии активизировались процессы централизации систем контроля и оценки образования, создания его единых стандартов, измерителей и общих показателей качества. Рассмотрим их на примере Японии. В этой стране существует строго централизованная система государственного контроля. Ее основные цели – проведение в жизнь единой государственной политики в области образования, жесткое соблюдение национальных стандартов и учебных планов. Концепция образовательной политики предусматривает параллельное существование государственного и негосударственного секторов образования при условии неукоснительного соблюдения общих требований к его содержанию.

Мы рассмотрели несколько наиболее характерных для мировой практики примеров организации систем управления качеством образования (Узбекистан, США, Великобритания, Франция и Япония), которые существуют длительное время и оказывают значимое влияние на мировые тенденции. Но сегодня очевидна необходимость совершенствования системы управления качеством, в первую очередь, с точки зрения создания теоретико-практических основ управления качеством предоставляемых услуг и качеством результатов образовательной и научной деятельности. Поэтому проблемы управления качеством в области предоставления образовательных и научно-исследовательских услуг приобрели общепризнанную актуальность.

В соответствии с требованиями международных стандартов система качества состоит из трех подсистем: система управления качеством, система обеспечения качества и система подтверждения качества.

Тем не менее, как свидетельствует отечественная и зарубежная практика, контроль качества образования не может в полной мере обеспечить выполнение современных требований потребителей образовательных услуг и реализацию современных принципов управления качеством.

Успешное решение образовательными учреждениями задач повышения качества деятельности зависит от ряда факторов, важнейшим из которых является внедрение современных принципов управления качеством.

Основные принципы, на которых должна строиться система качества образовательных учреждений совпадают с базовыми принципами менеджмента качества.

Работа по управлению качеством образования должна осуществляться на основе следующих принципов:

- Ориентация на профессиональные потребности педагогов.
- Лидерство руководства, которое обеспечивает единство цели и направления деятельности организации.
- Положительная мотивация будущих учителей, полное вовлечение их в улучшение деятельности и рациональное использование их потенциала дает возможность максимально использовать способности.
- Процессно-ориентированный подход. Желаемый результат достигается эффективнее, если различными видами деятельности и соответствующими ресурсами управляют как процессом.
- Системный подход к менеджменту. Выявление, понимание и управление взаимосвязанными процессами как системой содействует результативности и эффективности организации при достижении ее целей.
- Постоянное улучшение как неизменная цель деятельности.
- Принятие решений, основанное на фактах и данных.
- Взаимовыгодные отношения с другими вузами, с партнерами.

Таким образом, в основу управления качеством образования могут быть положены следующие шесть измерений:

- степень ориентированности на профессиональные потребности педагогов;
- степень системности (от краткосрочных эпизодических мер к планированию долговременной политики и стратегии);
- степень распространенности применяемого подхода по уровням управления;
- степень вовлеченности педагогов в процесс непрерывного образования;
- степень ориентированности на постоянное улучшение, а не на исправление возникающих проблем.

Все изменения в сфере непрерывного образования и педагогической науки направлены на достижение главной цели – качественное обучение каждого. И высокий уровень образования должен быть достигнут комплексной и масштабной работой на всех уровнях данной системы. В заключение хотелось бы привести высказывание А.Дмстервега, которое как нельзя лучше раскрывает сущность непрерывного образования: “Образование никогда не составляет нечто законченное и завершенное, оно вечно образующееся и живое, чего нельзя представить без деятельности, движения, приращения”.

Использованная литература:

1. Исмоилов Б., Закирова М. *Рейтинг высших образовательных учреждений // Учитель Узбекистана.* – Т.:, 2013, № 14. – С. 3.
2. Звонников В.И., Челышкова М.Б. *Зарубежный опыт создания систем оценки качества образования: Материалы межрегионального совещания.* – М.: 2007.
3. Ковалева Г.С. *Международный опыт оценки качества образования.* – М.: Центр оценки качества образования ИОСО РАО, 2012. – С. 375.

Лейло ХАМДАМ-ЗАДЕ,

старший преподаватель Ташкентского университета
информационных технологий

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Mazkur maqolada rus tilini o'rganish jarayonida qiyoslash usulidan foydalanish metodikasi yoritib berilgan. Qiyoslash metodi o'quvchilarda til hodisalarining ma'nolarini farqlash va ularni nutq faoliyatida ishlatish usullarini o'rganish hamda o'rganayotgan tilning xususiyatlarini anglash uchun ona tiliga tayanish holatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Ongli – amaliy uslub, qiyoslash uslubi, qiyoslovchi tahlil, fonetik tizim, fe'lining tugallangan va tugallanmagan harakatini ifodalovchi shakllari.

В данной статье изложена методика использования сопоставительного метода в процессе обучения русскому языку. Сопоставительный метод предусматривает осознание обучающимися значения языковых явлений и способов их применения в речевой деятельности, а также опору на родной язык для более глубокого проникновения в родной и изучаемые языки.

Ключевые слова. Сознательно-практический метод, сопоставительный метод, сравнительный анализ, фонетическая система, несовершенный и совершенный виды глагола.

In this article the technique of use of a comparative method in the course of training in Russian is stated. The comparative method provides understanding by the student of value of the language phenomena and ways of their application in speech activity, and also a support on the native language for deeper penetration in native and the learned languages.

Key words. Conscious and practical method, comparative method, comparative analysis, phonetic system, imperfect and perfect verbal aspects.

Одним из ведущих методов обучения русскому языку в аудитории, в том числе при наличии языковой среды, является сознательно-практический метод, который может рассматриваться как своего рода конкретизация сопоставительного метода.

Сопоставительный метод предусматривает осознание обучающимися значения языковых явлений и способов их применения в речевой деятельности, а также опору на родной язык для более глубокого проникновения в родной и изучаемый языки.

Несмотря на то, что в процессе преподавания родного языка в школе уделяется внимание вопросам теории, со временем эти не востребуемые знания забываются, так что студенты оказываются часто в затруднительном положении, не имея необходимых фоновых знаний для восприятия основных характеристик изучаемого языка.

Исследователи, отмечая особенности использования сопоставительного метода, обращают внимание на необходимость обнаружения не столько сходного в системах родного и изучаемого языков, сколько различий, существующих в языках и становящихся причиной некоего “давления”, которое оказывают факты родного языка.

А.А. Реформатский, давая подробную характеристику сопоставительного метода, отмечает, в частности, что при изучении языка его следует рассматривать как систему, то есть изучать не факты, а категории своего и чужого языков.

Сопоставление родного и изучаемого языка осуществляется на всех уровнях – от звукового состава до построения связного текста. При этом, как представляется, следует обращать внимание на сходства и различия в системах языков, что позволяет не объяснять понятное, не тратить драгоценное время на несущественное.

В этом отношении показательно формирование навыков произношения.

Использование сравнительного анализа позволяет обнаружить несколько групп звуков: максимально схожих по артикуляционным характеристикам, так или иначе различающихся и не существующих в родном языке студентов – и определить оптимальные пути формирования приемлемого произношения, что вполне допустимо в аудитории, где владение русским языком является не целью, а средством получения специальности.

Следует также иметь в виду правила произношения русских звуков в составе слова, например, оглушение и озвончения их в определенных позициях, что требует знания фонетической системы, в частности, противопоставления звуков по глухости-звонкости.

Основной задачей обучения русскому языку студентов является ознакомление с основами грамматики и формирование практических навыков.

Несомненно, что опора на родной язык студентов может существенно облегчить трудности, возникающие у студентов при изучении тех или иных грамматических тем. Однако различия в грамматических системах русского и родного языка студентов, отсутствие в большинстве случаев систематизированных знаний теоретических основ грамматики родного языка студентов, могут вызвать определенные проблемы при объяснении тех или иных категорий, имеющих в русском языке, но отсутствующих или по-иному представленных в родном языке студентов.

Так, носителям узбекского языка трудно усвоить существование в русском языке категории рода существительных, тем более трех ее значений. Наличие флексии, характерной для мужского, женского и среднего рода, в значительной степени упрощает отнесения слова к тому или иному роду, склонение существительных, создание словосочетаний прилагательное + существительное, однако не снимает трудностей в связи с присутствием существительных мужского и женского рода с нулевым окончанием (словарь, тетрадь), существительных “общего рода” (ябеда, невежа) и препозицией прилагательного по отношению к существительному.

Однако едва ли можно говорить о значительных проблемах при изучении названных грамматических категорий: навыки использования правильных форм формируются при наблюдении их в текстах для чтения, при выполнении специальных упражнений.

По-иному складывается процесс изучения студентами глагольной системы русского языка и таких грамматических категорий, как время и вид.

История развития русского литературного языка свидетельствует о том, что существовавшая ранее система времен постепенно упростилась; однако одновременно с этим развилось противопоставление глаголов несовершенного и совершенного вида.

Трудности в методике предъявления глагольного вида и видовременной системы вообще связаны с целым рядом причин, имеющих, условно говоря, теоретический характер или определяемый существенными различиями структур русского и изучаемого языка.

Носители языка, усваивая глагольную систему с рождения, не осознают ее сложности и, как правило, безошибочно, автоматически выбирают нужную для передачи смысла форму.

Изучающие русский язык на сознательном уровне должны получить четкое представление о том, каковы различия в значениях между глаголами несовершенного и совершенного вида, как формируется контекст с участием глагола определенного вида, что такое видовые пары и каким образом они образуются, как соотносится вид и время и многое другое.

До сих пор в аспектологии, а вслед за этим и в прикладных дисциплинах, не сформировалось единого подхода к представлению о том, что такое видовая пара (это словосочетание достаточно часто используется в методике преподавания русского языка как иностранного), существует ли чисто грамматическое противопоставление глаголов внутри пары, что представляют собой в применении к видовременной системе такие понятия, как “протяженность/лимитивность”, “непредельность/предельность”, “способ глагольного действия” и др.

Оставив в стороне теоретические споры, попытаемся определить наиболее рациональные пути изучения студентами национальных групп категории вида в русском языке.

В первую очередь из глагольной системы следует “вывести” глаголы движения и модальные глаголы, поскольку видовое противопоставление в этих подсистемах специфично и не может рассматриваться на тех же основаниях, что и у других глаголов. Далее следует обратить внимание на наиболее частотные по употреблению пары глаголов из лексического минимума, в которых видовое противопоставление встречается в более или менее “чистом” виде.

Наиболее продуктивно, как нам представляется, продемонстрировать противопоставленность глаголов совершенного вида со значением результата действия трем основным значениям глаголов несовершенного вида: конкретно-процессному, неограниченно-кратному и обще-фактическому.

При этом простейшим для восприятия студентами национальных групп будет противопоставление “процесс – результат процесса”: Ты сейчас пишешь письмо? – Нет, я уже написал. Именно конкретно-процессное значение, всегда передающееся глаголом несовершенного вида наиболее понятно студентам.

Несомненно, снимают трудности выбора формы глагола лексические “маркеры”, которые используются для своего рода пояснения смысла передаваемого глаголом действия. Особенно это актуально в ситуации, когда предложение “вырвано” из контекста и отсутствие лексических дополнений может привести к неправильной интерпретации значения глагола. Так, при использовании глагола в

форме настоящего времени могут использоваться слова, подтверждающие, что действие разворачивается сейчас, в настоящий момент: *Посмотри, Антон пишет на доске; Я слышу, как работает двигатель.* При употреблении глагола в прошедшем времени, а также в некоторых случаях и в настоящем времени, которые обозначают либо период закончившегося, но не законченного действия в прошлом, либо указывают на факт начала действия, но отсутствия его завершенности: *Я три часа читал книгу; Мы работаем уже полдня.*

Отсутствие лексических маркеров при глаголах в форме прошедшего времени говорит о его обще-фактическом значении: говорящий обозначает только факт действия, не имея в виду наличие или отсутствие его результата: *Вчера я читал книгу (не смотрел телевизор, не писал письмо...).* Пожалуй, труднее объяснить студентам использование глагола несовершенного вида в предложениях типа *Я читал эту книгу. Очень интересная!* Здесь тоже представлено обще-фактическое значение, хотя очевидно, что книга была прочитана и результатом является реакция говорящего на ее содержание. Любопытно, что в другой ситуации в этом контексте может быть использован и глагол совершенного вида: *Возьми книгу, я ее прочитал. Очень интересная.*

Неограниченно-кратное значение в большинстве случаев передается глаголами несовершенного вида при использовании лексических дополнений или глаголов, в значении которых уже заложена повторяемость действия: *Он часто пишет письма; Я несколько раз говорил ей об этом; Она бывала в Самарканде.* Не следует забывать, что повторяемость действия может быть передана и глаголом совершенного вида (*Я несколько раз пытался решить эту теорему, но так и не смог*), однако такого рода примеры должны демонстрироваться, когда первые навыки использования глаголов несовершенного и совершенного вида уже сформированы.

Значение завершенности действия, его результата обычно выражаются глаголами совершенного вида; при этом его использование связано с выполнением определенной коммуникативной задачи: мы хотим дать или получить информацию именно о результате действия: *Ты прочитал эту книгу? Теперь я могу ее взять; Я обязательно напишу письмо домой завтра.*

В ряде случаев усвоению видового противопоставления способствует сравнение с тем, как оформляются соответствующие значения в родном языке студентов. Видовая пара может быть представлена:

- 1) бесприставочным и приставочным глаголами (делать – сделать);
- 2) глаголами, образованными суффиксальным способом (решать – решить);
- 3) супплетивными формами (говорить – сказать).

Наиболее “чистыми”, отличающимися только собственно грамматическим значением, признаются пары, отличающиеся суффиксами. Приставки в значительном большинстве случаев приносят в глагол дополнительную семантику. Учитывая это обстоятельство, специалисты предлагают при изучении видового противопоставления обращать внимание на так называемые способы глагольного действия, среди которых выделяют, например, начинательный способ (петь – запеть), ограничительный (спать – поспать, говорить – поговорить) и ряд других.

Особую группу составляют глаголы движения. Рассмотрение их с точки зрения видового противопоставления чрезвычайно актуально в национальной аудитории.

Так, глаголы типа ходить, ездить, летать используются в трех значениях:

- неограниченно-кратном (значении повторяющегося действия, как правило, с лексическими маркерами): Я каждый день хожу/ходил/буду ходить на занятия;
- обще-фактическом – как разнонаправленное, хаотичное движение: Птицы летают/летали/ будут летать над площадью;
- обще-фактическом – как движение “туда и обратно”: Вчера я ходил в магазин. Присоединение к этим глаголам приставок не меняет их вида, однако существенным образом сказывается на их лексическом значении (сравните: Он часто приходил ко мне вечером; Птицы свободно перелетают через водную преграду).

В отличие от рассмотренных глаголов типа идти, ехать, лететь, обозначающие однонаправленное движение, с присоединением приставки становятся глаголами совершенного вида и приобретают лексическое значение, обусловленное значением приставки (дойти, заехать, пролететь). Показательно использование в упражнениях часто используемых примеров: Я заходил вчера к тебе, но ты уже ушёл на работу; Приходи вечером – поиграем в шахматы; В эту гостиницу любил приезжать мой друг и др.

Наблюдение и анализ используемых в текстах видовременных форм, в том числе (при возможности) сопоставление их с фактами родного языка, где соответствующие русскому языку значения передаются, как правило, лексическими средствами, служит базой для развития собственно продуктивных навыков.

Становление грамматических навыков и развитие умений в использовании глагольной системы русского языка – одна из существенных составляющих формирования языковых компетенций студентов национальных групп.

Использованная литература:

1. *Щукин А.Н. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М., 2003.*
2. *Реформатский А.А. О сопоставительном методе // Лингвистика и поэтика. – М. 1987. – С. 40-52.*

Флюра РАИМБЕКОВА,
Инструктор физического воспитания
СДОУ № 422 Мирзо Улугбекского района

ВЛИЯНИЕ УТРЕННЕЙ ГИМНАСТИКИ НА ДВИГАТЕЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Ushbu maqolada ertalabki badantarbiyaning bolalar ta'limida eng qimmatli vositalardan biri ekanligi yoritib berilgan. Ertalabki badantarbiya mashqlarining qiymati shundaki, bolalar har kuni ertalabki jismoniy mashqlarni bajarish kerakligini anglab, uni odatga aylantirishadi. Bu odat hayot davomida shakllanib boradi va muntazamlilik kasb etishi mumkin. Ertalabki badantarbiya natijasida bolalar kun tartibiga rioya qila boshlaydi.

Kalit so'zlar. Ertalabki badantarbiya, maktabgacha yoshdagi bolalar, jismoniy mashqlar, qat'iyatlik, iroda, intizom.

В статье раскрывается значимость утренней гимнастики как ценное средство оздоровления и воспитания детей. Утренняя гимнастика ценна и тем, что у детей вырабатывается привычка и потребность каждый день по утрам проделывать физические упражнения. Эта полезная привычка сохраняется у человека на всю жизнь. Утренняя гимнастика позволяет организованно начать день в детском саду, способствует четкому выполнению режима дня.

Ключевые слова. Утренняя гимнастика, дети дошкольного возраста, физические упражнения, настойчивость, воля, дисциплина.

The article reveals the significance of morning gymnastics as a valuable tool in children's health improvement and upbringing. Furthermore, morning gymnastics lead to the formation of habits and necessity to wake up early and to do physical exercises. This useful habit is then maintained whole life. Morning exercises enables an organized start of the day in kindergarten, promotes strict compliance with the regime of the day.

Key words. Morning exercises, pre-school age children, physical exercise, perseverance, willpower, discipline.

Утренняя гимнастика – это комплекс упражнений, который настраивает, заряжает весь организм человека положительной энергией и бодростью на весь предстоящий день в целом.

Для того чтобы создать положительную эмоциональную атмосферу, рекомендуется сопровождать все движения музыкой, веселыми песенками или стишками.

Утренняя гимнастика способствует:

- устранению некоторых последствий сна (отечность, вялость, сонливость и т.д.);
- увеличению тонуса нервной системы ребенка;
- усилению работы всех органов и систем организма (сердечно-сосудистой, дыхательной, систем желез внутренней секреции и других);

-
- Оздоровлению организма в целом;
 - Развитию физических качеств и способностей детей;
 - Закреплению двигательных навыков.

Благодаря утренней гимнастике вы плавно и одновременно быстро повысите умственную и физическую работоспособность, улучшите настроение и подготовите организм ребенка к нагрузкам предстоящего дня.

Утренняя гимнастика является одним из важных компонентов двигательного режима, ее организация должна быть направлена на поднятие эмоционального и мышечного тонуса детей. Ежедневное выполнение физических упражнений под руководством взрослого способствует проявлению определенных волевых усилий, вырабатывает у детей полезную привычку начинать день с утренней гимнастики. Утренняя гимнастика постепенно вовлекает весь организм ребенка в деятельное состояние, углубляет дыхание, усиливает кровообращение, содействует обмену веществ.

Старшие дошкольники должны знать, что оздоровительное воздействие утренней гимнастики усиливается, если она проводится на открытом воздухе.

Утренняя гимнастика должна проводиться до завтрака, в течение 10-12 минут на воздухе или в помещении (в зависимости от экологических и погодных условий). В течение всей утренней гимнастики, проводимой в зале, форточки остаются открытыми, дети занимаются в облегченной одежде, если теплый пол, то можно босиком, это полезно.

Содержание утренней гимнастики составляют упражнения, рекомендованные программой для каждой возрастной группы. Они должны быть предварительно разучены на физкультурных занятиях и хорошо знакомы детям. В старших группах важно требовать от детей качественного выполнения каждого упражнения.

Занимаясь физическими упражнениями с детьми, необходимо тщательно следить за их здоровьем, обращать внимание на внешний вид, настроение, самочувствие ребенка, утомляемость, аппетит, общее поведение и сон, своевременно проводить медицинский осмотр, записывать рост, вес, окружность грудной клетки, что позволит следить за его правильным развитием.

Утренняя гимнастика, предупреждает нарушение осанки и деформации скелета, плоскостопие, хорошо укрепляет весь организм и повышает сопротивляемость его к различным заболеваниям. Следует помнить, что разнообразные движения, выполняемые ребенком, воспитывают у него ряд жизненно необходимых навыков в ходьбе, беге, метании и т.д., потребность в занятии физическими упражнениями.

С самого раннего возраста дети постоянно находятся в двигательной деятельности. Они ползают, прыгают, бегают, лазают, что влияет на их каждодневную двигательную активность. Но есть дети менее пассивной двигательной деятельности. Причинами этого иногда являются:

- Ребёнок может быть застенчив, не любит привлекать к себе много внимания.
- У ребёнка присутствует психологическая травма (на почве падения или страха перед каким-либо новым испытанием).
- У ребёнка отсутствует интерес к выполнению любых двигательных действий.

Чтобы как-то привлечь внимание и привить интерес к двигательной деятельности, необходимо просто заинтересовать их детское воображение более интересными движениями физических упражнений. В связи с этим рекомендуется ввести и использовать комплекс упражнений утренней гимнастики.

Гипотезой нашего исследования являлось выявление влияния утренней гимнастики на двигательную активность детей дошкольного возраста в старших группах.

Уровень подготовленности определялся результатами применения заранее разработанной методики до и после проведения комплекса утренней гимнастики (табл.1).

Эксперимент предусматривает 3 поэтапных контроля:

- Предварительный;
- Текущий;
- Этапный.

Таблица №1

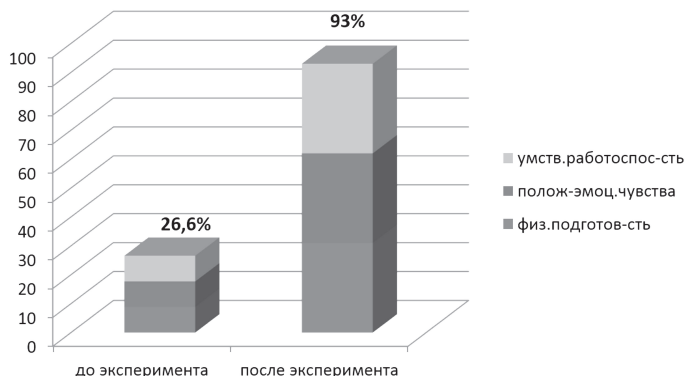
Предварительный контроль (сентябрь месяц)		
Задачи	Методы	Результат
<ul style="list-style-type: none"> • Повышение уровня физической подготовленности • Формирование мышечного корсета • Нормализация мышечного тонуса • Формирование интереса к регулярным занятиям утренней гимнастикой 	<ul style="list-style-type: none"> • Рассказ, объяснение • Демонстрация упражнений • Игровой метод • Применение поэтических и музыкальных композиций 	<ul style="list-style-type: none"> • Глубокий интерес к занятиям • Формирование первичных представлений о важности утренней гимнастики для организма человека
Текущий контроль (октябрь месяц)		
Задачи	Методы	Результат
<ul style="list-style-type: none"> • Поддержание достигнутого уровня физической подготовленности • Укрепление мышечного корсета и тонуса мышц • Проявление интереса к проведению утренней гимнастики в паре с воспитателем 	<ul style="list-style-type: none"> • Рассказ, объяснение • Демонстрация упражнений • Игровой метод • Применение видео уроков • Применение поэтических и музыкальных композиций • Применение спортивного инвентаря 	<ul style="list-style-type: none"> • Глубокий интерес к проведению занятия в паре с воспитателем • Преодоление застенчивости и страха перед занимающимися в группе детьми.
Этапный контроль (ноябрь месяц)		
Задачи	Методы	Результат
<ul style="list-style-type: none"> • Закрепление уровня физической подготовленности • Закрепление укрепления мышечного корсета и тонуса мышц • Повысить положительно-эмоциональные чувства ребёнка 	<ul style="list-style-type: none"> • Рассказ, объяснение • Демонстрация упражнений • Игровой метод • Применение видео уроков • Применение поэтических и музыкальных композиций • Применение спортивного инвентаря 	<ul style="list-style-type: none"> • Полное укрепление физической подготовленности • Устранение застенчивости и страха перед публикой.

До проведения педагогического эксперимента были определены и зафиксированы показатели уровня физической подготовленности, положительно-эмоциональных чувств, умственной работоспособности на занятиях. После проведения педагогического эксперимента были сделаны следующие заключения (рисунок № 1).

До эксперимента количество детей с повышенным интересом по всем трём уровням к занятиям утренней гимнастикой составляло 8 из 30 испытуемых.

По истечении трёх экспериментальных месяцев количество испытуемых, заинтересованных занятиями утренней гимнастикой, увеличилось до 28 детей.

До начала эксперимента плотность двигательной активности составляла 26,6%.

По истечении трёх экспериментальных месяцев благодаря специальной методике проведения комплекса утренней гимнастики, плотность двигательной активности, а именно – показатели физической подготовленности, положительно-эмоциональных чувств и умственной работоспособности на занятиях повысились до 93%.

Итак, по окончании педагогического эксперимента, видно, что плотность двигательной активности возросла на 66,4 %, что доказывает, эффективность разработанной и использованной специальной методики комплекса утренней гимнастики для детей старшего дошкольного возраста, воздействует на умственную и физическую работоспособность ребенка, а также влияет на подготовку организма ребёнка к нагрузкам учебного процесса предстоящего дня.

Использованная литература:

1. Atoyev A.Q. *Farzandingiz barkamol bo'lsin.* – T.:, 1990.
2. Livitskiy A.N., Nasretdinov F.N., Pankrateva O.V., Xamrakulov A.K., Yunusov T.T. *Maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasining nazariyasi va metodikasi.* – T.: 1995.
3. Mahkamjanov K.M., Nasriddinov F.N. *O'zing bajarishga o'rgan.* – T.: 1996.
4. Otavaliyeva U. *Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi.* – T.: 1994.
5. *Sog'lom avlod – bizning kelajagimiz.* – T.: 2000.
6. Usmanxodjayev T.S., Islomova S.T. *Maktabgacha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya.* – T.: Ilm ziyo, 2006.

Bosh muharrir:

Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o'rinbosari v.v.b:

Umaraliyeva Muhayyo Abdugaparovna

Mas'ul kotib:

Tashxanov Nurbek Aybekovich

Badiiy muharrir:

Mamasoliyev Akbarali Hamzayevich

Tahrir hay'ati:

Ulug'bek INOYATOV, Dilshod KENJAYEV, Risboy JO'RAYEV, Hikmatilla RASHIDOV,
G'ayrat SHOUMAROV, Sharifjon ERGASHEV, Fayzulla AHMEDOV, Shavkat SHARIPOV,
Maqsudjon YULDASHEV, Islom ZOKIROV, Alisher ZOKIROV, Hikmatilla DAMINOV

Jamoatchilik kengashi:

Baxtiyor DONIYOROV, Ulug'bek ABRUYEV, Erkin ISKANDAROV, Bahodir SHAMSIYEV,
Norbek TAYLAQOV, Abdusamat RAHIMOV, Muhammadjon QURONOV

Tahririyat manzili: 100159. Toshkent shahri, Mustaqillik maydoni, 5-uy.

E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (0 371) 239-27-14, Faks: 239-27-11

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan olingan matnlar "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko'rsatilishi shart. Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAKning ilmiy nashrlari ro'yxatiga kiritilgan.

"PRINT LINE GROUP" xususiy korxonasi bosmaxonasida chop etildi.

Bosmaxona manzili: Toshkent shahri, Bunyodkor shoh ko'chasi, 44-uy.

Bosishga ruxsat etildi: 09.12.2016-y. Qog'oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi 20709 nusxa. - buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas'ul – Egamqulov Elmurod Qosimovich